

84 (800-63)

Д 28

ХАЛИЛА ДӘУЛЕТНАЗАРОВ

ХОШ ҚАЛ,
ЖАСЛЫҒЫМ...

ВОЗВРАТИТЕ КНИГУ НЕ ПОЗЖЕ

обозначенного здесь срока

15/03-2000.	26/11 2002
27/02-2001.	19/03-2002.
14/03-2001.	17/04. 2002.
15/5 2001	30/06 2002
2-106-2001.	22.1.04

ак. 750

ДӘУЛЕТНАЗАР БЕРДИМУРАТ
УЛЫНА

ҚУДИРЕТИ КҮШЛИ АЛЛА ТААЛАДАН, АНА —
ХАЛҚЫМНАН КЕИИНГИ СЫЙЫНАРЫМ, ҚОЛЛАП-
ҚУАТЛАУШЫ МӘДЕТКӘР—ӘКЕЖАНЫМ! ӨЗИ-
ҢИЗ УШҚЫН ИНӘМ ЕТИП КЕТКЕН КӨКИРЕГИМ
ҚУМБЫЗЫНДА ӨРТЕНИП ШЫҚҚАН СӨЗЛЕР-
ДЕН ИБАРАТ УСЫ КИТАБЫМДЫ СИЗИҢ РУУҒЫ-
НЫЗҒА БАҒЫШЛАДЫМ!

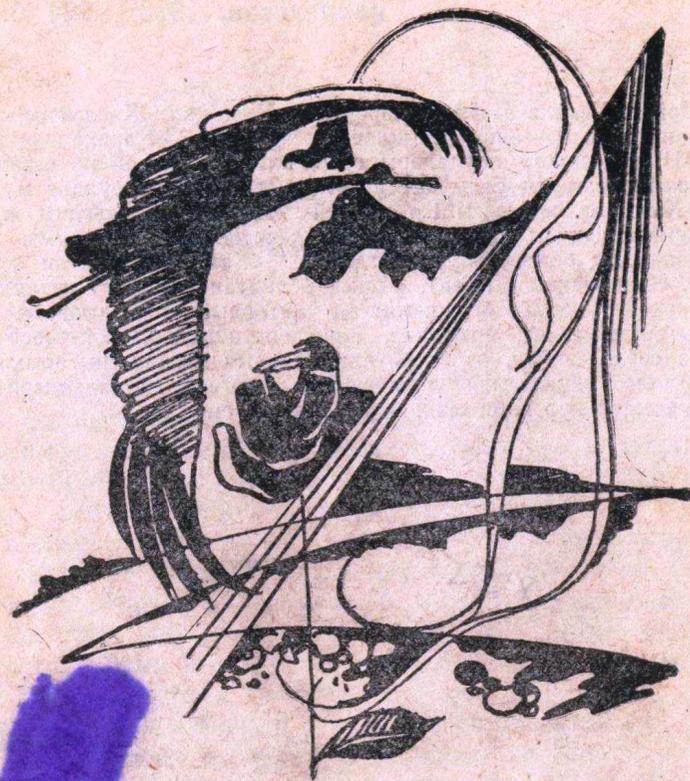
ПЕРЗЕНТИҢ ХАЛИЛА

84 (8800-67)
Д-21

ХАЛИЛА ДӘУЛЕТНАЗАРОВ

ХОШ ҚАЛ,
ЖАСЛЫҒЫМ!...

7-95

НӨКИС
«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»
1993

Шайыр Халила Дәулетназаровтың «Хош қал, Жаслығым!» китабынан көлем ийесінің қосықтары менен бірге «Қарақалпақ баязы», «Ийесіз журт» поэмалары орын алған. Сондай-ақ, сезімлер дүньясына қозғалаң салыушы насрый қосықтары, «Әлүидағ мухаббат... Хош қал, жаслығым!..» насрый поэмасы да оқыушы журтшылығымыздың итибарына ылайық дөретпе деп ойлаймыз.

Көпшилик поэзия ықласбентлерине «Хат», «Сен маған керек сен...», «Сен жақсы қызсан», «Ашық болмаған ким бар» китаптары менен әдеуир жақын болып қалған автордың қолыңыздағы—ойнақшыған сезімлер, әрманлар, өмир толғаныслары, рән-бәрен сөзлер өз сәулелениуін, өз жилуаланыуларын тапқан шығармалары да кеуиллер дүньясына өз хауазы, өз жигери, өз көдемлери менен бир әжеп нур киби енип барса тәэжип емес.

3055

Д 4803270202-015 72-93
М-357 (04)-93

ISBN 5-8272-1409-4

© «Қарақалпақстан» баспасы, 1993

ӘЛУИДАҒ МУХАББАТ... ХОШ ҚАЛ, ЖАСЛЫҒЫМ!..

Насрый поэма

Ассалаўма әлейкум, Заманлас! Бәлким, жасы үлкен, бәлким, жасы киши шығарсыз? Бәлким, мен киби, жаслығы тәрк етип баратырған көңили қынжылыулы қатар-қурбым шығарсыз? Әуел-ха, аман-есенлик сора-сып, танысып-билесип алайық, бирәдар!

Мәгар, сизиң өмир қуяшыңыз енди ғана арқан бойы көтерилгенди? Мәгар, кешмиш дүньяңыздың тас төбесинде лаплап турғанды? Мәгар, хәзир шаңқай түс? Бирақ, усы қызғынлық халатта, усы нурлы пасылда мудамы жасап қалыуды қәлесем де, арзы-халыма, еткен дадыма қулақ аспас қатты қол тәбияттың, паянсыз уақыттың алдында шарасыз бендемен. Мине, енди, ығбал қуяшым өмирим аспанының ең бир бәлентине барып жетти. Мине, ендигиден былай оның төменге құлдылауы басланар. Көңилимди қыйнап, жанымды жеп, дәрдерликке салатуғын азапты хазары басланар. Енди тәшүиш, енди алағадашылық, енди асығыу, енди қыймаслық... Енди...

Бийтанис достым! Көптен берли сизге мүрәжәт етип, өзиниз бенен сәубетлесіу, ақтарылып отырып бир сырласыу нийетим бар еди. Көптен берли... Тап, жас өспиримлик шағларымнан, жигитлик хәсерим оянып, туңғыш мухаббаттан бийнесип қалған сол хижранлы күнлерден берли. Не-не айлар-жыллар, не-не заманлардан берли... Бүгин, сиз бенен ақ қағаз жүзинде дийдар көрисип, тил қатысып, сырласып-мунласып, арзыу хәм әрман, шадлық хәм налыш, үмит хәм өкиниш талай мәрте шыжбайлаған өтмиш дәптеримди бирге парақлаудың утыры келгендей. Талай мәрте бул дәптердиң бираз бетлерин жыртып алып, отларға жа-

91763

ғып жиберіуге оқталдым. Бар шеберлигимди салып сулыу-сулыу сөзлер менен оған тек шадлықтан, тек қууаныштан басқа хеш нәрсени жазбайын дедім. Бул дәптерге жөнли-жөнсиз дақ түсире бермей абайлап-қәстерлеп сақлайын дедім... Әттең, ол айтқанларым болмады. Оған не жазылып, не қойылмады? Тәғдир оны не халға, не жолға салмады? Жақсы-жақсы сөзлер жазылуынан үмидиұар ығбалымның аппақ-аппақ қағазларына не қыйлы кескинсизлерди гириптар етпеди? Мен бирақ, бул өтмиш дәптеримнің бирде-бир бетин жырта алмаспан. жерге көмип, сууға батырып, отқа да жаға алмаспан!

Әзиз оқыұшым! Маған таныс, маған бийтанис қыз-жигит! Жайнаған гүлдер, серхош бүлбиллер бостаны — жаслық-мухаббат мәүсиминде оның қәдир-қымбатын билип-билмей, сүйип-сүймей, жанып-жанбай жасап өткен биз бенен тәғдирлес, биз бенен пикирлес бирәдар! Бизлер бир-биримизди жүдә жақсы түсинисетуғын шығармыз деген ойдаман. Себеби, таң шуғлалы балалық, әжайып жаслық шағ бәршемизге теңдей ортақ. Оның сүйинишлери де, күйинишлери де бәршемизге теңдей таныс, бәршемиздин де өмир жолларымызда мисли тасқа ойылғандай сайрам-сайрам из қалдырған. Сезимлериңди езип, сезимлериңди нурландырып туратуғын өткен күн елеслери жүрегимизге сондай рәхәтли, сондай толқыұлы тебиренислер алып келеди. Инсан өмиринде бундай ләззет бағыш демлер жүдә жийи ушыраса бермес. Ушырасқан менен де өткен күн елеслериңдей жағымлы болалмас. Мәйли, оны қандай қыйын-қысылшанда бастан кешсең де, сол мәүритлериңди аңсап-күсейтуғын пайытларың аз емес. Кем-кем ертеклерге мезеп баратырған балалық, жаслық аталмыш әжеп пасыллардан кем-кем жырақласқан сайын оған деген сағынышың үдей түсер, жүрегиң зарыға түсер.

Әлбетте, сиз хәм көкиреги алып-ушқан жигит болғансыз, жипек шашы желкилдеген, құстай сетемшил, кийиктей үркек нәзер қыз болғансыз. Балалықтың ай сәүлесиндей аппақ сезимлериң—мәгар болса қонысы қызға мәгар аұыллас, мәгар, бир мектеп—бир класста оқыған құралай көзге бәнт, сол көзлердиң илаҳийда нурлары менен нағысланғанды? Сол қыпша бел қушағыңызға енбесе де көңилиңиз тахтына тунғыш шыққан-

қаным тамған көзлериме сүрме Ана топырағым! Мына далаларда, мына жағаларда из-гүссиз жойтылып кеткен өткен күнлерим... бир-биринен ұаз кешпеген, бирин-бири мудама ойлап жүретуғын, бирин-бири қыймайтуғын тек бизлер екенбиз ғой. Бизлер, бизлер, бизлер екенбиз ғой!

Шөлlep киятырып, жууырып-желип киятырып сеннен неше рет мийиримди қандырып, неше рет сүнгип, музында неше рет сырғанақ тептим. Ядымда жоқ, санап билмедім... Бирақ, балалығымды еслер екенмен, сениң бирде жасыл дөнген, бирде жупыны, мың сан көринистеги сүүретлериң қыялымда қайттан әлуан нұсқаларда басыла баслайды.

Мен сеннен неше рет кесип өткенимди билмеймен, «Тентек жап!». Тек, жасқана жетіуден бурқасынлаған ылай сууыңнан саңурыслап ишиуғе де қәнәт етпей, көкирегимди көксине қойып жатағалып, шып-шып терге түсип ишетуғынымды билемен. Күни бойы ишиннен шықпай балыққа айланып кете жазлағанымды билемен. Көп нәрселерди, көп хәдийселерди алақуыйынлы ұақыт шаңғыты әллеқашан көмип кетсе де, мен бирақ сени, сени, сени билемен.

Ауа, өзиниң толып-тасыулы, көкирегин шадлық кернеген балалығымыз өткен қайта тәкирарланбас сол узақта қалған жылларда сеннен нур ағар еди, гәу-хар-дүр ағар еди, қаншадан-қанша кеуиллерге қууаныш болып қуйылған йошлы жыр ағар еди. Өткен күнлериң, өкинишли күнлериң, көзлери жаслы мөлди-реп баққан күнлериң ядқа түскенде жүрип баратырған жолыңды, айтып атырған сөзинди де, хәтте өзинди де умытар екенсең. Пытыраңқы пикирлериңди бир жерге жәмлей алмай, бирин айтып-бирине кетип хәр шөптиң басын бир шалар екенсең. Айтып тынбағаншелли, төгип салмағаншелли, босатып алмағаншелли—тақат таппас бийқарар кеуилдиң тәбизине бағар екенсең.

...Бәхәр келиуден аұылымыздың жап-салмалары лип-лип толып, елимизге шадлық-қууаныш бағышлар, жеримизге құт дарытар еди. Бизиң «Тентек жабымыз» өзинен бизиң ырысқы-несийбемизди, бизиң бахтымызды алып келер еди. Келиншеклер хәмледарлық пайытында саз кесекке жериген. Сонлықтан шығар,

перзентлери тууылган жерине бүйири бурып өскөн. Балалыгы ауйлда өткен ким, кеуип қақ-қақ жарылган салма ултанындагы саз кесеклерден ауыз тиймеген екен? Ал, хәзир сондай қып-қызыл саз қалды ма? Ал, хәзир жер бауырлап жата қалып мийириң қанғанша ишетуғын ылайтып аққан мазалы суу қалды ма? Еси-гиннің алдындағы қыйтақларға ашқан сууда қалаш-лары көринип жүзип келетуғын балық қалды ма? Дүздеги аңлардың, қалың қар жауғанда адамларды сүйениш көрген қоян-қырғауыллардың, аяп-мүсиркеу-шилик күткен кийиклердің үйиңе, қора-қопсыларыңа шекем кирип, түнеп кететуғынын айтып бүгинги күни кимди, қайсы балаңды инандырыуың мүмкин? Сонда, усы адамлар, қандай қыйыншылықта да есабын та-быуға үйренген усы инсан перзентлери оларға ғамхор-лық ете алды ма? Олардың исениминен шықты ма? Билмедим!..

Бул саудаларды—жақсылыққа да, жаманлыққа да шебер тәбияттан көрейик пе? Бурынғыдай кенары-на сыймай ағатуғын мол сууы көзлерден бир-бир уш-қан дәрьядан көрейик пе? Үлкенли-кишили, хәмме-хәммени хайранлықта қалдырып, нешше әсирлер бо-йы сырлас-муңлас жағаларын таслап баратырған Те-низден көрейик пе? Гүнәкар ким? Қутқарыушы ким? Оларға—кекселик жеңген, басына мүшкिलли ис түс-кенлердің арзы-қалын сорайтуғын, көңил күйин се-зинетуғын, жүрек-бауыры езилетуғын ким? Ким, ким, ким?!

Жол... Адамды-адамға, әрманды-әрманға, көзлер-ди-көзлерге ушырастыратуғын, қолларды-қолларға қауыштыратуғын жол. Мен тууылып, этирапқа нәзер салып, үйимнен, ауылымнан былай-былай шыққаннан баслап бәрхама бирге барып, бирге қайтып, хәмийше өзине шарлап туратуғын жол. Бул жол—мисли толас-сыз ағуудан танбайтуғын, сууы қатпайтуғын сайға-салаға мегзес. Усы сала арқалы бизиң ығбал кемеле-римиз ашық теңизге алып баратуғын, кең айдынлар-ға барып тутасатуғын дәрьяға түскен. Бизиң «Қыйсық терек» тен атланған көп ғана жигитлерге, узатылған көп ғана қызларға усы жол көзге жас алып, қол был-ғап хош айтысып қалған. Олардың биразы бунда қай-тыуды умытты. Үмитли созылған жолдың, көзлерге айланып баққан ауылдың барын умытты. Тәғдир би-

раз перзентлерди изге қайтарыуды рәуа көрмеген. Тәғдир олардың ескеклерин сындырып жиберген, минген кемелерин тунғыйыққа батырып жиберген. Тәғдир мениң қарыйдай ядкеш дасқал өскен иним Сапарбайжанымды, бизди бар еткен Әкержанымды өзи талай рет саз дауысқа салып оқыған ауыр ырғақ-лы хәм жубаныш бағышлаушы құрған қирәэти астын-да усы жол арқалы аяқларын жер илдирмей ағаш атқа мингизип алып кеткен.

Бизиң ауылдың иргесинен басланған усы жол «Халқабат»қа барып, «Халқабат»тан басланған жол бизиң «Қыйсық терек»ке келип таусылатуғындай. Ме-ниң бала кеулиме сонда усы еки аралықтан басқа дүнья жоқтай сезилер еди. Мисли мениң буннан кет-кели турмыстың қыйлы-қыйлы, ойлы-бәлентли, ийрек-ийрек соқпақларынан жүрип өткеним сыяқлы, бала-лық шығарымдағы сол натегис жол да хәр жайға бир дөнди. Қанша ырашлар жығылып, қанша ағаш-лар кесилди. Қанша қарабарақлар, жыңғыллар ша-былып, тек түбирлери қалған бағлардың орны егис-ликлерге айланды. Орнын талай алмастырса да ауы-лымызды басқа ауыллар менен тутастырыушы бул жолдан неше рет қатнағанымды билмеймен. Аяқла-рым шегелең топырағында неше рет күйип, қыраулы қысында неше рет сууыққа қатып, неше рет тикен ки-рип хәккелек атқанымды билмеймен. Тек, тунғыш мәрте апамның арқасында, ағамның «Торы көк» аты-на мингесип, әжапаларымның жетегинде бул шеги жоқтай болып сезилетуғын узақ жолды өткенимди билемен. Бизиң ауылдың иргесинен басланған жол «Халқабат»қа барып, «Халқабат»тан басланған жол бизиң «Қыйсық терек»ке келип таусылатуғынын биле-мен.

Биз бирге сапар шеккен усы кишкене ауыл—мениң ушын Уатанымның алтын дәрүазасы. Усы айқара ашылған дәрүазадан ишкери ендим, кең пайтақ Уа-тан бойлап жүрис еттим. Халқым менен, жүреклер менен, әрманлар менен дийдар көристим...

Әзиз бирәдар! Биресе «Тентек жап», биресе жол, биресе «Қыйсық терек» хәққында сөз қозғап мирәт етилген мәнзилге сәл егленіңкиреп атырмыз. Себе-би, олар жөнинде азмаз да болса сөз етпесем көңилим кеншимес. Әсиресе, усы Аспан астында, усы Қуяш,

усы Ай, усы жұлдызлары ортақ дүнья менен уласып кеткен, өзін бизлер ушын төсеген, жууырып-жортып асығыу кереклигин уқтырған усы жол мени жақсылық хәм жаманлық пенен, хұждан хәм ар-намыс пенен дусластырған, мениң кеширип атырған күнлеримниң мәнис-мағанасына айланған қосықлар менен, үлкен өмир менен байланыстырған усы қасийетли, усы жанажан жолды тилге алмау, гүллий гүнә дур.

...«Үбби көпир»ден түсип түслик-шығысқа қарай жүрисин дауам еткен гүзар жол тек сүлдері қалған «Ханжығалы» жапты кесип өтип, түйедей шөккен қарабарақларды, кебирликлерди, көгис дөнген жантақлы ақ бозлақ жерлерди, нурланған қызыл жыңғыллықларды ізде қалдырып «Қыйсық терек» ауылына нәзер алған жолаушыға хәмдам болады.

Көз ушында думанланып көринген шоқ тереклик, ауылға киреберисте келгенлерди күтип алып туратуғын нәруан ағашлар Пирлеш дайымның қолынан шүлликлеп шаншылған. Усы дөгеректи билетуғын, мәйли үлкен, мәйли киши болсын тили кәлима шәхәдетке келетуғын хәр бир адам Хәким мақсымның гөне тамына жақынлаудан-ақ ең болмаса «Бисс миллә»ны тилинен қоймай жол торып турған жин-жыпырларды өзине жантастырмауға, қорқынышлы тым-тырыслық хүкимдар бул кең далалықтан тезирек өтип кетиу ушын көлиги бары қына басыңқырап, жаяулары қәдемлерин жийилетеди. Күн батып, геуғим түсип кеткеннен кейин жекке-жарым адамлар болмаса көпшилиги бул этираптан жүргеннен көре айланшықлау болса да «Қуйын ауыл»дың үстинен өткенди мақул көреді.

Азмаз нәрсеге желөкпе, көзлерине түймедей нәрсе түйедей болып көринетуғын биз балалардың бундайда гәп едетуғын жеримиз жоқ. Хәрдайым жолымыз усы жерден түсер екен, жанымыз бир ууыс болып, пада-сынан адасып қалған жанлық ушырасса да зәрремиз қалмас.

Адамлардың айтыуынша бул дөгереклерде Пирлеш порқанның байлаудағы перилери шарлап жүретуғын қусайды. Ауыл-ел шырт уйқыға кеткен шамада усы айланада жанған от, қандай да көтерилип-басылған қарлығыңқы дауыслар пайда болар екен, бул демек: дайымыздың нәубеттеги «атланысынан» дерек береді.

Бизлер есимизди билгели берли Пирлеш дайымның

үйинен келип-кетиушилер хеш арылған емес. Хәтте, айлап, жыллап есигинде жүриушилер табылады. «Қундақлап» әкелинген жапсақлы бийшаралар усы жерде өз аяғынан жүрип қалай да жабысқан әруақлардан арылып өз ауылы, өз ошақ басына қууана-қууана қайтқанын, усы шанарақтың қыяметлик баласына, қызына, досы-бирәдарына айланғанын талай көргенбиз, талай еситкенбиз.

Пирлеш порқанның исми-жөни, иси-хәрекетлери тууралы аңызға мегзеп гәп-сөзлер аз емес. Әруақлары күш бермей көтерилгенде хеш кимди көзге илмес, өзине тайталас айқасқандай адам излеп ыңыранып-гүңиренип, жараған түйедей аузынан көбик шашар еди. Қандай да бир лепирген ғайры тәбийий құдиретли күштен тууысына сыймас. От жағып, томар қалап, ғыжлаған қып-қызыл шоқтың үстинде жалаң аяқланып ойын құрар. Отта балқып турған кепкирди жалағанда ўажж-ўажж етип пуу көтерилип, көңилинде әжептәуир сезимлерди пайда етер. Оның хәмсәубет пери қызлары менен бирге «Узың салма»ның аржақ-бержағындағы сууы қашқан ажырықлы жылғалардың ишинде кеса берип, кеса алысып отырған қызықлы зыяпатларының үстинен шығып қалғанлар да болған.

Кишкене ўақытларымда дайы журтымда көп болатуғын, ояқта өзимди жүдә емин-еркин сезинер едим. Себеби, ағам менен апамның талапшаң қол астынан көре, мейлинше жумсақ, бийхазар, ақлықлары ушын жанын үзип бериуе бар атам менен әжемнің (кемпир апамызды усылай атар едик) шалғайына оратылып, олардың хошемет сөзлерин еситип жасау үлкен бир ғәниймет. Бизин аңғарыуымызша олардың бармаған жери, баспаған тауы жоқ, билмейтуғын ертеги жоқ. Дайы атам Жәлий сууы гей-гейде жас жигитлик шағларын еске алып отырып руулас иниси Пирлештин балалығында жүз берген бир ўақияны күлимсиреп отырып талай тәкирар еткени есимде.

...Ол заманларда ат-арба менен ешек-арбадан басқа көликтин атауазасы да жоқ. Деген менен бул көликлер де хәммениң маңлайына пите бермеген, ол да барында бар, онда да бирең-саран. Қыраулы күнлердин салқын леби сезилиуден арқанларын есип, тат

басып атырған, жаз бойы умыт жатырған балталарын шарлап, жарғыларын тисеп хэмме жумыла қыс әнжамына кириседи. Кимиси өз арбасы, кимиси қонысы-қобалардан, арбаны биреуден, көликті, күшенді-қамытағашты биреулерден сорастырып, «Халқабат» пенен «Шортанбай» тоғайының ортасында ақ табан болады. Еки аралықтағы жолда отыншылардың еки-үш арбадан сап дүзеген, артынып-тартынған кишигирим кәрүанлары бири ары, бири бери толассыз ағылады.

Әйне тепсе темир үзетуғын жас жигитлик ұақтымыз. Хәзиргидей отын көмек салыу, бир-биреуге қол-қабысын тийдирип аллажарылқасын алыу, қулласы биреу тонып секирип атырғанда, басқа биреулериниң тойып секирмеуи әдет түсине айланған. Сол жылы қыс ортасы болмай атырып-ақ үш арба, жети адам жәм болып Шортанбайдың тоғайына сапар шектик. Дүзде хәпте бойы болмаса да еки-үш күнлеп жүретуғын болғаннан кейин алдын-ала азық-түликлер ғамланып, кийимлердиң жыртық-тесиги жамап-жасқалып таярлықлар көрилди. Усы ретте отыншылардың шай-сууына қарасар деп Әуез ағаның еле ойын баласы болса да қол-аяғы жеңил Пирлешин де ала кеттик.

Жол бойы түрли жақтан әңгиме қашыртып, даурығысып сөйлесип, қамыслықтан пырлап ушқан қырғауылдың, изине бир қарап алыуға да жүрек ете алмай жол таслап қашқан қоянлардың ғыйта-ғыйтын жеткерип, изи үзилмес хәзил-дәлкек пенен узақ аралықты жақынлатамыз. Жылғаларды, сайларды, төбешиклерди, көлшиклерди айланып өтип тоғайдың ишине бой уратуғын арба жолдың еки шети мисли арнаулы түрде қолдан егилгендей сығасқан тораңғыл, тоғай тал, кегей ағашлар. Жол хәр жер, хәр жерде тарам-тарам бөлинип, қай жерлерде дур қайта қосылады. Егер, тоғайды анық билетуғын жол басшы болмаса алған бағдарыңнан адасып қаяқларға дур шығынып кетиуиң де хеш гәп емес. Ағашлықтың қалыңлығы сонша жолдың дус келген жеринен тоғайлықтың төрине бузып-жарып өтиудиң хеш итималы жоқ. Ишкери енген сайын жол кем-кем қуусырлып гөне түбиршиклерге сүринип-қағынған көликлердиң жүриси баяұласа баслады. Жол бойында енди кимиси арбасын тууарып, кимиси арбасын қосып атырған. Көлигиниң жай-

жағдайына қарамай бастыра отын тийеген биреулері асырымлардан аса алмай тарбаяқлап, кимиси мешеу-лесип, «тарта-тарт», «хәйта-хәйт»ын берип хошемет урады. Бул ақыры жол деген. Бунда он уйықлағанда түсине енбейтуғын ұақыялар аяқ астынан шығып қалыуы мүмкин. Қанша асығыс болсаң да жол үстинде ауып-талғанларға қол ушын бермей кетиу деген барып турған инсапсызлық. Ақыры, жол жүрген жолаушылардың қай-қайсысының басына да буннан да бетер саудалар түсип қалыуы тәэжип емес.

Ауылдан шыққалы берли бир қонып, бир түсленип «Шортанбай»дан өтип «Жиңишке»ниң тоғайына барып жеттик, азы-кем тынығып алғаннан соң Мәлик-жан менен Ғаны аға рухсат сорап хәм бажы пулын төлеп қайтыу ушын ийрелеңлеп кеткен гөне сүрдеуге түсип бажбанның қыслауына тартты. Бизлер ол-пулларымызды бир қатара көзден кеширип, атларымызды от-жемге қойдық. Тоғайдың иши бираз жыллы, ескен сууық самал ақ теректей узынына өскен сып-сыйдам қызыл жыңғыллардың тек те ушларын ғана асығыс-үсигис желпип, сәл еглениңкиреп төменге көз қыйығын салыуға да муршасы жоқтай.

Ойпауытлау кишигирим алаңға гөне-көкси көрпешелеримизди жайып таслап, ұақыт ууысында өзинен-өзи усақланған шөгиртеклерди жыйнап әкелип хағлатып от жағып жибердик. Талай-талай отлардың ишине түсип әбден шынығып қап-қара болған дүмшелер қайттан уртларына суу толтырып алып өзлерин лаулаған жалынның қушағына урды. Палауқабақ қосып жабылған киндикли жүуери зағаралар тандырдан тап жана шыққандай порсылдап қыздырылып моллам дөгерек отырғанлардың қолларында дөңгеленеди.

Әллен ұақытта бажбанға кеткенлер оны таба алмағанын айтып қайтып келди. Нешше асырымлардан асып, атларды сабылтып талап деп келгеннен кейин, хәр бир дем ғәниймет ғой, қол қаусырып отыра беріуге тақатымыз тақ болды. Бажбан болса көре берермиз-дә деп жеңилтекленип алып жыңғылға қырғын тийгизіуге қарадық. Кишкене Пирлештен басқа бәримиз де, ғурыжға минсек пүткил тоғайды жайлап-жасқап кеткендей ғыжымырлы-ғыжымырлы әйне күшине толыққан жигитлер едик. Отқа ири-ири жыңғыллардан қалап дүмшелериниң бирин қойып, бирин алып

шай демлеп аяғы-аяғына тиймей жууырып-желип жүрген Пирлеш отыншыларға пәйик. Қайсысы дауыс-ласа сонысына пыснаған қуманы менен жетип-ақ барады. Сөйтіп жүріп өзинен-өзи гүбірленіп, жанып турған оттың үстинен арман-берман атлап қаллас урады. Мәликтің зинхарлап: «оттың үстинен атлаған жаман болады»сынан кейін азмаз тыншыйды да соң және жаңағыдай ерси хәрекетлерин баслайды.

Қалай да, жата-қона үш арбаға жетерликтей жүк жәмленди-ау деген шамада қәдимги Наметулла дайының әкеси Ғаный ағаның арбасынан баслап отын тийеу-ге кирисилди. Хәр бир жұмыстың өз әдиси бар. Басқа нәрселерде олақ, сөзге де шорқақлау Емберген отын тийеу-ге келгенде хешкимнен мәсләхәт сорап отырмайды. Оның жүклеген жыңғылларын ауылға келгеннен кейін бир-биринен жаздырып түсиріп алыудың өзи бираз машақат.

Түп бети алтақтадан өте, ушы артқы алтақтадан сүйретилген бир арба бойынан да узынырақ, шақшығарып тийелген, арқанлар менен муқыят тартып байланған арбалардың алды жолға рәуана болды. Себеби, келеси арбалар таяр боламан дегенше, үстиндеги сонша жүги менен күттирип қойыу жәниұарларға көзкөреки жәбир. Оннан соңғы арба да қыйыр-шыйыр излерге из қосып, алдындағыларға дауыс жетер-жетпес аралықта шығыс тәрепке қарай бет бурды.

Бизлер де, қалған бир арбаны ыңырандыра тийеп жолға түсе бергенимизде атын патырақлатып шауған бажбан тоғайдан зонқ етип шыға келди. Ат үстинде қамшысын таулап зәңгиге ширенген егеде тартыңқыраған бул адам сондай сөгис сөзлерди жаудырды, жетти жүйремизден өтип кетсе де, өзимиз де айыптан қуры алақан болмағаннан кейін ләм-мийим деместен—тек басымызды төмен туқырыудан басқа шарамыз қалмады. Ол жолымызда кесе-көлденен турып алып, арқанларды шешип, отынды түсиріп, балталарды тапсырыуды қатаң талап етти. Жай-жағдайды айтып, әуел өзін излеп барып таба алмағанымызды, жол бойы бажы пулын төлеп өтиу нийетимиз бар екенін қанша түсіндирсек те хеш қулақ асқысы келмеді.

Бир уақта атының дизгинин жол шетиндеги тораңғылдың шақасына илгител салған бажбан арбаға жегилген аттың қарын бауын кесип жиберіуге оқталды. Сол

ғезде оның қарсы алдында бирден Пирлеш пайда болып хеш кимнің ойына келмеген бир иске жең түринип кирисип кетти. Басқа нәрсе күтсе де бундайын күтпеген, оннан қала берсе бала нәрседен үсти-үстине муш жеген нәмнәған адам жүдә бир бийжағдай ауқалда қоллары ербенлеп өзін-өзи қорғашалау менен бола берди. «Тәуеллеге турмаған—тәуеллеге зар болар» дегендей бизлерден араша күтип жалтақ-жалтақ қараған ол: —мына баланың муштайын қәйтейин, мушының тастайын қәйтейин! деп көзлеринен пыртпырт жас төкти.

— Хау, ағайинлер-ау! Қудайдан үмитиңиз болса, мына балаңызға айтпайсыз ба,—деп жин көзленип турған Пирлешти ийеги менен нусқап, муш түе зыятырақ сөзинди көтере алмайтуғын бажбан қас пенен көздің арасында инсаплы бола қалыпты.

Еки адам—бир адамның пири. «Көп қорқытады, терең батырады». Бизлер үшеу, ондай намақулшылыққа қол урғанда оны жасқап тастауымыз турған гәп. Лекин, көп екенбиз, күшимиз жетеди екен деп өзінди нәмәртликке жеңдириу адамгершиликтен емес. Жаңа ғана бизди «жерден алып, жерге салып», демине нан писип турған бажбанның қәпелимде жүни жығылып, салпаусыды да қалды. Бизің Яхия да үлкенлигин етип Пирлешке кейип, оларға ара түсти. Қулласы кәлам, сол сапары бажбан менен жарасып, бир-биримизди әпиу етисип, ол да шайтан түртип өзіннің сәл қаттырақ кеткенин мойынлап, биз де айыптан қуралақан емес екенимизди айтып, қолға-қол берисип тарқастық.

Тоғайдан қайтарсынғы жол машақаты өз алдына. Ауыр жүктен тула бедени сырқырап-сықырлап, ыңыранып-гүңиренип арбалардың көп желинген дигиршиклери қалтаңласып алдыңғы арбалардың изи менен жүріп кетти. Жолда не нәрселер, не уақыялар, не қыйыншылықлар гезлеспейди? Әсиресе, отыншылар сапар еткен пышық мурны батпас дүт тоғай ишинде. Қазғанағы шыққан жолдың сонша тарлығы, көлигин қанша пәтли болғаны менен озып кетиудің мүмкиншилиги аз. Қарсы алдыңнан салтаң киятырған арбалар шетке шығып турса да шүйи, шүйге қағысады. Былайлау шыққан сайын отыны ауған, көшері тайған, көлигине дем беріу ушын, арбасы тууарылған

«отыншыларға ушырасып кимнің қайсы ауыл, қайсы қарағаннан екенін сорасып, әжик-гүжик. Отынын қайттан тийесип, арбасын қайттан қосысып, көшти қайтадан дүзеп «Халқабат» елаты қайдасаң?» деп сап тартып, асырымлардан, түсерликлерден арбамыз баспа да, шүйелме де болмай бир баптағы жүрисимиз бенен ауыл-елге аўмай-талмай аман-есен араластық.

Сол рет отыннан келгеннен кейин тоғайда жүз берген жәнжел, «өзиниң муштайын қәйтейин, мушының тастайын қәйтейин» деген бажбанның Пирлеш қаққындағы сөзлери ауыл ишине хәпзаматта тарап кетти. Кейинирек Пирлеште порқаншылық әрұақ пайда болды. Сонда оның лаўлап жанған оттан арман-берман атлап өзінше ойын қурып, бойын кәраматлы күш кернеп, түги шаншылған бажбанға муш силтеп жүргени де тегин емес екен...

Мәйли «порқан» десин, мәйли «қыйқан» десин, қәйттип емлесе сөйттип емлесин, сол Пирлеш дайымыз руўхый наўқасқа шатылған талай бийтаптарға шыпа етти. Оның аты дәрьяның аржақ-бержағына кеңнен белгили болып, хәўли-хәреминиң иши «әўелха бир яратқаннан, соңыра Пирлештен үмидиўар» он гүлинен бир гүли ашылмаған қыз-жигитлерге, ул-қызлары ызық-ызық болып қалған аналарға, әкелерге — саўал-тыўшы әжайып дәрғайға айланды.

Пирлеш дайым қартайа келе жийи-жийи төсек тартып, өзін-өзи сезбейтуғын халда қатты жататуғын болды. Ауыл адамларының айтыуынша, жас минип, ғаррылық жеңген сайын, әрұақлары күшлилик етип оны жығып кететуғынды шығарған. Дайымның өзи де жигирма-отыз хан теңге арқайын сыйғандай кең танауына насыбайды тартып-тартып жиберип үсти-үстине түшкиргенде пүткил ауылды ләрземге келтирер. Айырым жигитлердің насазлығынан, жигерсизлигинен түңилип, өзиниң толып-тасқан ғайратлы ўақытларын аңсап бас шайқап отырар еди.

Ауыл-елде гәптиң ийни келгенде «өзиниң муштайын қәйтейин, мушының тастайын қәйтейин»—деген усы сөз гейде-гейде күлки туўдырып, Пирлеш порқанға байланыслы айырым ўақыялар хәм оның руўхы яд етиледи. Ал, «Халқабат» пенен «Қыйсық терек» ауылының арасындағы кең далаңлықта Пирлеш порқанның байлаўдан жаздырылған перилери едеге шекем күни-

түни шарқ урып, изинде қалған еки баласының қайсысына барарын билмей, сарсаң кесек болып гезип жүрген қусайды.

* * *

Ауылымыз сол жыллары бундай қөрениш емес еди. Гөне тамлықлар бундай көп емес еди, қойы қоралас, қослары шийлес бир-бирине сыбайлас қонған үйлер бундай сийрек емес еди. Таң атқаннан, ауыр жатарға шекем тынып-тыншымас шаўқымшыл балалардай шарқ урған қуслар, бири басласа екіншиси хошлап жарыспаққа үрген ийтлер, кимнің дур қыйқыўлаған дауысы, кимнің дур әтирапты басына көтерип салдыртқан қосығы, қойлардың маңырасып, қозылардың жамырасып, жылқылардың оқыраныўлары бәри-бәри сондай сән-сәлтанатлы, сондай зауықлы, сондай жарасықлы еди.

Әкем жигит болған, анам келин болып еңкейип түскен ел... Әмирлик қостар болып, шаңарақ көтерип, перзент сүйген жер... Мен де олар киби рәхәтинен көре азап-уқыбети басымырақ мына дүньяда, көзлериме сүрме мына дәрғайда ең бахытлы, ең жақсы күнлеримди өткергенмен. Ең бийғам, ең шадлы, хеш төкирарланбас, қайта дийдар көриспес күнлеримди... Көкирегимде тунғыш рет ныш урған сүйрик сезимлер, тунғыш әрман, тунғыш муҳаббат, тунғыш хижран хәм ашшы көз жаслар менен ушырасқанман бунда. Ең жақын қәдирданларымнан айра түсип, сағыныш дегеннің де, қайғы дегеннің де, езилиў дегеннің де не екенін усы жерде-ақ билгенмен. Ең дәслеп усы, усы, усы жерде...

Бағана сымларында бири ушып, бири қонып қус базарын қурып жуғырласқан қуслар да, ауылдың аңшетинен, мына шетине шекем «салтанатлы» түрде шығарып салатуғын ийтлер де, қуслардан да шаўқымшыл баллар да қайларға дур зым-ғайып болғандай, биреўлери қурынып, биреўлери гөкек берместен жасырынбақ ойынына шынты менен пүткиллей берилип кеткендей, ойындарының даўамы қақыйқатлыққа айналып кеткендей. Ауылымыздың тең жарпысы, тең жарпысы емес көз-қулақ болып тұрсын, ийе-

«сиз қалмасын деп қалдырылғандай хәр жер, хәр жерде оқшауланған үйлерден басқа бәри-бәри тутасы менен көшип кеткендей.

Өзимди аппақ хожаның ақлығы етип, өзгелерди жаманатлы етиу нийетинен аұлақпан. Бул мәселеде кисиге нәсийхат оқып, ақыллы адамның сөзин айтыуға биз хәм аұылда көп турақламай дуз-несипти басқа жақлардан шөпшеп кеткенбиз. Бир емес, еки емес, маған қусаған нешше мыңлаған, жүреклері алып-ушқан жас өспиримлер кимиси қалаға, кимиси далаға дегендей, биреулері көз аштырмас аұыр мийнеттен қашқалақлап тууылып-өскен жерлерин тәрк әйлеген. Мен де, ата-анам сонша арзыу-әрманлар менен тиклеген, өзимиз ушын хан сарайынан кем емес хәуалы жайды хәм кәмалға келтирилген нурланған бағын қараусыз қалдырып, олардың үмитлерин пушқа шығарыппан.

Үйимиздің этирапындағы ағашлықтың қалыңлығы сонша бала гезимде талай адасып, әжапаларымның талай излеу салғаны бери келе ошақ басында гейдегейде сөз болар еди. Арқа тәрәпимиз «Қыйсық терек-жап»тың бойын жағалай «Майда жийде», күн батысымыз «Майда тал». Усы шоқ-шоқ болып узақтан думанланып көзге түсетуғын нәруан дарақлар шүлликлеп шаншылып, бой тиклей баслаған уақытта усылай ат алған. Қоңысы-қобалар хәр жылы қыс ортасында отын көмек салыудың тәтәригинде болып өтип атырғанда бизлер өзимиздің «тоғайымыздан» қәлегенимизше ағаш жарғылап, хәтте, қолы қысқарақ ағайинлерге отын мәселесинде қол жауғандай да халымыз бар еди.

Енди болса сол қалың, сол хеш таусылмайтуғындай ағашлардың ортасындағы адамлары хеш қайсысы хеш жаққа кетпейтуғындай, хеш дағыспайтуғындай усы үйдің орнында жарты жағы қулаған дийуаллар, ағашлардың орнында жер менен тең болып жатқан гөне түбирлер... Бул аұхал тек мениң басымдағы сауда емес, бундай қулаған гөне тамлыққа айланған жайлар, ийесиз журт аұылда әдеуир баршылық. Усындай жупынылық, усундай көңилсизликтен жаның қулазып сала береді. Хеш ой, хеш қыялдың басына бас жип тағалмай хайранлықта қаласан. Халқы аш-әптадалыққа түссе де тек өз қазнасын, өз қулқынын

толтырыудан басқаны ойламаған Жәнибек хандай әдалатсыз хәкимдардың бетин қайтарып қойғандай, астарлы сөзлери қорғасындай аұыр, қылыштай кескир, заманға сай Жийренше шешеннің шықпағанына налынасан.

Қыялымда мисли жүз жыл, мисли мың жыл... Қыялыма күни кеше ғана өтип кеткен балалық-нәушелік паслы. Усы алтын пасыл—гүллер паслы ортасында усы гүллердей жаңа ғұмша жарған, гинәратсыз көзлеринде, тып-тынық жүзлеринде усы гүллердин рән-бәрең сәулеси жилуаланған кишкене бир бала. Мәгар, бул рән-бәрең нур аұыл тәбияты наятый шеберлик пенен қураған қурақларға мезес—қызыл жыңғыллардың, көгис-жасыл дөнген боян жапырақларының, бет бақтырмайтуғын жулпыс қызлардай ақшыл-қызыл шеңгел гүллеринің әлұан түсте қубылған сәулеси.

«Қыйсық терек»тиң ғырра жағасындағы бир-бир не қосып салынған тутасып кеткен жай. Еки өжире, бир дигирманхана, узынына тасланған арғыттың дәл ортасынан тирепберди берилген нигирикли әйуан. Батыс жағымызда әке-шешемнің ең бир бахытлы, ең бир қызықлы жаслығының гүуасы, кейинирек бузауханаға, қой қораға айланған гөне тамлық.

Әйуанға киреберистеги үлкен қазан ошақ, төбеде пәтик, там басына көбинесе усы жерге сүйеули туратуғын зәңги арқалы шығылар. Бир қапталы астына шеңгел салып көмилген ылай сыпа. Биринің ишинен бири шығатуғын өжирелерде өткермели бес қудықлы пеш. Аұызғы бөлмеге қурылған дөңгелек темир пеш қыстың күнлери сондай лаплап қызады, мен елеге шөкөк буншелли ыссы, буншелли кең—қолайлы жайды хеш жерде гезлестирген емеспен. Хеш, хеш жерде... Қаңылтыр пешке жалғастырылып салынған пәскелтек кесек пештеги шәуғим қазан тынымсыз лүпил қағып булқып қайнап турады. Пештиң қууысында қос көпшикти шығанақлап жамбасқа таслаған ақ көйлек, ақ дамбаллы шашы буурыл тартқан әкемиз шып-шып терге түсип гүлли шәйнегинен гүлли кесасы менен шай қайтарар. Темир пештиң тап қарсы аұзында хәуири пәсенлеген ошаққа кеспелтек ағашлардан қалап жиберип, әбден сақырлап қайнаған қара қуманды алыу ушын тутқышқа қол созған апамның жүзи әтөштандағы ғызлаған роздың қызыл нурынан ба,

хәуиринен бе нарттай жанады. Ата-анамыздың орталығына алақшынға таманырақ жайылған мол-көл дәстүрханның дөгерегінде бизлер—еки қыз апам, еки иним хәм еки қарындасым шүңкилдесип отырып күндеги ырысқы-несийбемизди татысамыз.

Усы үй-жай, усы өжирелерде, эжапаларым бөпе болып бөленген усы бесикте өз гезегінде мен де тербетилгенмен. Усы шыпталардың, усы текиймет кийизлердің үстінде дизелерим қыршылып мен де еңбеклегенмен. Үйдің ишин қууанышқа кенелтип тай-тай турып, ғаз-ғаз басып, тусауым кесилип, балалық соқпақларының шаңын сууырып жууырып-желгенмен. Тез жууырғанымыз соншелли, бул эжеп жайлардан эллеқашан өтип кеткенимизди де оның қара көримде қалып кеткенін де сезбеппиз.

Хәмме де бала болған, хәмме де өз ата-анасының эширеписи болған. Қандай еркешилик етсе де өз үйи, өз ошақ басына сыйымлы болған. Инсан перзентлери түүе, хәтте қайсы бир аң, қайсы бир қус, қайсы бир жанлы мақлуқ, қайсы бир жәнликлерге шекем өз балларын, өз палапанларын аналық мийрим менен қызғыштай қорып, өз қәуимлеримнің дәстүрлерине сай баулып өсирер. Бир үй толы шауқым, бир үй толы бала болып кәмалға келген бизлердің де өзимизге жараса тентекшилигимиз бар еди. Сәл нәрсеге тарысқан ул-қызларының хәр қайсысына бир арапшын болып күйгелекленген анамыз—демнің арасында райынан қайтып, жаймашууақланар. Экемиз намаз оқыр, ол хәр отырып-турғанда хәр қайсысымыз хәр жағынан жабыла жармасып, түргелген уақта арқасына, ийинлерине асылысып, шадлықтан ғәрқәллезий болып, жылқымыз тауға шыққандай. Ол бизлердің орынсыз қылықтарымызға ауырсынбас, балларын бийхазар ғана түсирип жиберип, сынын бузбастан намаз оқыуын дауам етер. Ауылда сол жыллары жемис-жийдек, ағарған дегенің ағыл-тегил болған менен шире қәхәтирек. Бир жола үйде үкелерим менен өзли-өзим қалғанда аузындағы бауын шеше алмай бир шекийне қантты салмадағы сууға басып жеймиз деп еритип жиберип, кеште апамның алдынан «қақ жоқ, қақ жоқ»лап шыққанымыз емис-емис ядымда. Қишкентай уақтымызда есигимиздің алдында ший менен құрмалған қос болар еди. Қостың алдындағы қыйтақлар-

ға қудайдың мыңсан еки түрли дақылы егилер. Гүлlep, найшаға отырған палауқабақ, сууқабақлардың кең қулаш сермеген пәлеклери дәслеп қосқа өрмелеп, соңынан, тамбасынға шекем минип кетер еди. Экем бийшара ала бәхәрден бел-кетпенин алып балаларына ертеден жамбылша-тәрнек жегизиу ушын топырағы урпадай майда шанақларға туқым таслайды. Жамбылшалардың түйнеклери муштай-муштай болған мәхәлде қарықларда жығылып-түргелип жүрип үзип алыуға күшимиз жетпей, биротала тамырынан жулып пәлеги менен сүйретип келетуғын пайытларымыз да болатуғын қусайды. Сонда үйдің ишиндегилер хәш қабақ шытпас, сирә-дә ишлей қынжылатуғын шығарау, бирақ бизиң көңилимиздің қабарғанын қәлемес.

Эх, меҳрибан ата-анам-эй! Сизлер бетине жел болып тиймеген ул-қызларыңның көңили бузылған уядай талай мәрте уайран болғанын билермекенсиз? Кеуилшек етип өсирген перзентлериңиздің басқаларға жақсылық етемен деп өзлери жаманлыққа дуушакерлесип, басқаларға жол беремен деп өзлери жол шетине шығып қалып талай рет хайран болғанын билермекенсиз? Сизлер сылап-сыйпап, аймалаған пешанамызға тәдирдің зәхәр қатлы суп-сууық еринлери талай рет басылып, сизлер элпешлеп-эширепилеп, урып-қақпасаныз да өмир не-не қысыуметлерин көрсетип, ашшы-душшысын таттырғанын, көзлерди тындырып жиберерлик талай шаппатларын жегенимизди билермекенсиз?

Ерте бәхәрден гүз ортасына шекем қарлығашлар емин-еркин кирип-шығып, масайрасып жасап өтетуғын үйимиз. Бизиң балалығымыз да өмирдің алтын сымларына тек белгили бир мәуритке ғана қонып өткен екен. Қарлығашлар хәр жылы ушып келер, ал балалығымыз өзиниң сол эжайып шағларына, сол құрқылтай уясындай жып-жыллы, жипек самаллар, шадлық нурлары аймалаушы жәннет мөканына қайталмас.

Қарлығашлар қауыз жарған қызыл шақа палапанлары ушын таң азаннан күн батқанға дейин күни бойы тынымсыз шарқ урып ушар. Ырысқы-несип шөпшеп, оларға ауызлары менен ауқат берер, суу уртлап тасыр. Темир қанат болыудан көкке қанат қомлатар.

Өзи бийик бағана басына қонып алып ушыұды үйреніп жүрген палапанларына хәуес пенен, мақтаныш пенен қууана-қууана қарап отырар.

Бизиң аұылымыз, бизиң үйимиз өз перзентлерин де усы қарлығаш палапанларындай тәрбиялап өсирген. Усы қарлығашлардай ушыұға үйреткен. Туұылып-кәмалға келген жерин умытпай, басқа жайларда көп егленбей изге қайтыұ кереклигин уқтырған. Мен де усы топырақта нәрұан болып өскен ұатан дарағының бир шақасындағы уяда, жетилип, дәслең «Хал-қабат» аспанында, соңыра Қарақалпақстанымның көгилдир көгинде, кейин оннан да узағырақ мәнзил-лерге қанат қақтым.

Кеттим-келдим... Келдим-кеттим... Ең болмаса усы қарлығашлардан өрнек алайын дедим. Усы қарлығашлар қурлым болалмасам өзимди-өзим хеш кеширмеспен дедим. Келдим, келдим, келдим... Аұылым, үйим, ата-анам, қатар-қурбыларым күтип алса да, балалығым, мухаббат тымсалындағы сол нәўше қыз күтип алмады. Оны сол жойытқаннан қайтып таппадым. Оның менен сол айырылысқаннан, сол ғайбана хошласыұдан соң қайтып дийдар көреспедим. Кеттим, кеттим, кеттим... Бул сапары жырағыраққа, узағырақ мүддетке...

Аұылымыз бизлерди—өзиниң жыллы уясындағы палапанларын кең өмир әлемине ушырып жиберди. Оннан узақ-узақларға кетсек те ол изимизден хәм қәўетерли, хәм исенимли, хәм үмитли, жасаұраған мийрим толы көзлерин үзбей, эзиз ата-анамыз киби жаны төжбей гүзетип турар. Шарқ урып ушыұларымызға нәзер алмастан хәуес пенен, мақтаныш пенен, қууана-қууана қарап отырар...

Усы үй, усы көңилим босағасына талай шадлық, талай тәшўиш, талай әрманлар қәдем қойды, бул босағаны талай тәрк етти. Маған бәринен де бетер батқаны, пүп-пүтин шөректәй бахтымыздың сан рет бөлингени—баұырман әжапаларымның, еркетай қарындасларымның узатылғаны. Бул босағадан—үйимиздиң сынған алтын пәршелери—соң хәр қайсысы бир шаңарақтың гүмис уұықларына айланған қаналас муңлыларымның жат журтлық болып кеткени. Өмир заңдылығы болса да мениң жүрек-баұырым төрт рет пәршеленди, төрт рет үзилди, үзилди, үзилди... Жан

«...Ата-ананың қәдирин балалы болсаң билерсең, Ағайинниң қәдирин жалалы болсаң билерсең». Аұа, билдик... Бирақ кеш, жүдә кеш билдик. Жүдә-жүдә кеш!.. Билдик-аұ, билдик ғой, билдик...

Балалығымды еске алар екенмен ой-қыялымда дәр-хал усындай сүўретлер жанланар, өткен күнлер сазасы тал-тал еситилгендей болар. Әтирапымда халлас урып гезип жүрген сол үн-түнсиз елеслерге тил қатарман. Оларға зибан енер. Мен олар менен сөйлесемен. Мен оларға қосылып гүрсинемен, оларға қосылып жылап, оларға қосылып күлемен. Олар мениң сөзлеримди тыңлар, мен олардың кеўил әндийшелерин тыңларман...

«Қыйсық терек жап» пенен «Пирлеш жап»тың ашасындағы қуұыста бизиң ерик бағымыз. Бул бағ май айының орталарынан баслап аұыл балаларының ойын қуратуғын жайына айланады. Тек, ойын балалары емес, естияр адамлардың өзлери де ериктиң алды сарғайғаннан усы дөгеректе айланшықлап қалады. Нағыз ерик писикте сырғыған мийўесин төгип салатуғын бул бағ бир келәта елдиң кеўлин табады. Ағам усындайда нешше жыллар бойы дуйым журттың ырысы болып киятырған бағды көгертип, кәмалға келтирген, әўладларына мийрас етип кеткен әкесин көңили толыұшылық пенен еслең отырар.

Талай дәўир өтсе де қулпы дөнип турған ерик бағы атамыз Бердимурат ақунның көзиндей еди. Бизиң нәзеримизде бул теберик адам хәқыйқатлықтың, кишипейишликтиң, сақыйлықтың, қулласы барлық ағла пазыйлетлердиң үлгисине мезгес. Бир өкинишлиси—үйдиң ишиниң айтыұынша усы ерик бағ пенен тең бинят етилген алма, шабдал бағымыз теперишлердиң «шаш ал десе, бас алып турған заманында» түп-тамырынан қопарылып жиберилген. Бирақ, аұыл-елдеги атқа минерлердиң бәри бирдей қудайдан бийүмит емес, инсаплылары да бар екен. Сол егисликтиң күн батар жағындағы гүзар жолдың бойында атамыздың талабан оқытатуғын мешитиниң күнге қып-қызыл болып күйген дийўаллары бизиң бала күнимизде де көпке шекем оқшаўланып турар еди. Қоңысы-қобалардың хеш қайсысы да есигиниң алдында тис шуқлағандай шөби қалмаса да, бул жердеги тарбийысып өсип кеткен жың-

ғыллардың бирде-бир шақасын сындырмас, аўыл балалары жасырынбақ ойнағанда жүрек етип хеш қайсысы бул қәсийетли дәрғайға қәдем баспас. Тек қойжанлықлар, тек маллар ғана бул жерден сескенбес, бул орынның бурын қандай болғанын билмес, қалың түйе-сиңирлерге жарып кирип өз билгенлерин етип кетер.

Кергидеги қасық-тостаған, қорадағы ылақ-қозы, бағдағы мийұа дарақларына шекем бөлинип, «меники ақ, меники сары, меники қара, меники ири» деп хәр нәрсени ийемлениў бала атаўлысына тән әдет шығар? Бағымыздағы хәр түп ерик ағашы усы үйдің үлкен баласы есабындағы ағамның ең кишкене иниси Убайдулладан баслап бизлердің ең генжетайымыз Генжеханға дейинги шаңарағымыз мүшелериниң аты менен аталар. Үлкениреклери Убайдулла ағамның ериги, Ықлыйманың, Әзийманың, киширеклери Сапарбайдың, Шүкирбайдың, Хәмийданың, Генжеханнның ериги деп жүритилер, өз ериклерине ғамхорсып: «гүлледі, мийұа-лады, сарғайды, писти» десип жүреклери алып-ушар.

Шоқланысып турған бағдан сәл сыртырақта дараланған бир түп — Сапарбайдың ериги еди. Бул ерик хәр бәхәрде сондай бүрилип гүллер, мийұасы писиўге мейил бергенде шақалары көтере алмай майысып сынып кете жазлап турар. Биз Сапақ, Сапаш, Сапалақ деп атасатуғын усы атжақлыдан келген сары сынлы адырақ көз баланың жолы болғыш-ақ еди... Шақы айланған ақ қошқар соныки, жүни шыйратылған мәлши қозы соныки, ағам менен апамның ортасындағы жыпжыллы төсек орын да соныки. Үйде де, дүзде де ең жақсы мақтаў сөзлер де бәри-бәри соныки...

Басқа үкелерим кишилеў, қунығып китап оқыйтуғынымыз үшеў, Ықлыйма әжапам болса узатылып кеткен. Ағам хәр сапары: «бул дүньяда хәмме де бир-биреўге қонақ. Енди ғарры қойдың өмириндей жасымыз қалып тур. Аллатаалам аманатын қашан алатуғынын билмеймиз, жөзимиздің тирисинде ең болмаса намазлығыңызды үйретип кетерғойсақ болар еди-аў» деп зинхарлар. Китабын ашып мусылманшылық ҳаққында қулағымызға қуяр. Қуран аятларынан қирәәтке салып оқыр, бизлер үн қосысып тәкирарлармыз. Сонда «Алты кәлима шахәдәт»ти де, «Әлхәм» менен «Қулхұўылла»ны да бәримизден бурын Сапарбай ядлап алып еди.

Ол ўақытта онша итибар бермес екенбиз, жаңа бесинши классқа атлап жүрген сол әлжуўазлаў баланың соншама қатықулақлығына, соншама ядкешлигине елеге шекем хайран қала бермен. Туўысқаны болған соң асырыңқырап айта береди-дә деп күстаны да етерсиз. Бизің мектептеги сол оқыўшылық дәўиримизде «Бозуғлан», «Ер Зийўар», «Қурбанбек» деген дәстанлар болатуғын, Сапарбайымыз усы «Қурбанбек»ти бастан-ақырына, «Бозуғлан»ды жарымына жетеғаба ядый айта алатуғын еди. Көп аўырып қала беретуғын ол бир сапары емлеўханада жатырғанында сол жердегилер «Мақтумқулы» менен «Гөрүғлы»ның түркменшесин оқытады. Бизің Сапекең хеш мүдирместен тап түркменниң өзи брлып зуўлата жөнеледи. Сонда «түпәләм-түпәләм...»ин айтты я айтпады бирақ, «қудай зибаныңа берген екен балам!», «түркмен арасынан көшип келмегенсиз бе?» — деген сөзлер болғанын еситкенимизде әке-шешемиз мың қәтле шүкиршилик етип көкирегине түпирип қуўанысып хәм жаман көзден сақлағай деп зәррелери ушып қорқысып еди.

«Ағасы урар болар, иниси жылар болар». Дасқал өскен ханаласлардың онша басы писе бермес. Балалықта не болмайды, не қоймайды, не айтылмайды? Гейде үлкенлигимди етип оған үстем болғым келер. Ол да өзиниң алған бағдарынан қайтпас. Сондағы тарысып-бөлисе алмай атырған хеш нәрсемиз жоқ. Қәдимги ада болмас, өзинен от шығаратуғын ойын журтының хәр соқпағы, хәр бурылмасы, хәр қәдемінде бундай кеширмелер ушыраса бериўи итимал. Оның сондай тез пейиллиги, — санаўлы демлер өтпей-ақ мениң ыңғайыма жығылып: «мә, әжаға ала-ғо», «яқшы әжаға сөйте қояйық», деп көңилимди аўлағысы келип мөнтеңлеп изиме ерип жүргени... Туўысқанлық сезими қуйылған кип-кишкене жүрегиннен, елжиреп турған баўырыңнан айанайын, тәбизшил Сапарбайжаным-әй! Тап хәзир де, сениң сол мүләйим түр-түсин, арықтаурақ келбетиң жан сарайымның төринде алтын мүсинге мезеп нур шашып, көзлериң жаўтаңдасып айтқан сол сөзлериң елеге шекем өз қызғыны, тәсиршеңлиги менен бойымды толқытып-тебирендирип турар.

Арадан сонша жыллар өтсе де мен сени талай рет жойыттым, дүмпийип атырған кип-кишкене қәбириңниң басында талай рет көз жас төктим. Тәшўиш жүги

ауырлық етип талғанымда, нахақтан жанғанымда, дәр-десерликте қалғанымда маған талай рет керек болдың. талай рет дауыслап шақырғым келди. талай рет сени ізлеп кетким де келди...

Ығбалымыз усындай боларын билгенде, арамызда усыншама шексиз айралық барын билгенде, мени өзине бунша зар ететұғынды билгенде, көңилиңе сирә-сирә тийермедим, соңыра азаплы өкиніш отында күйермедим! Хәситтен таптың ба, қәйдем? Әуелден жазмыш жазыуы сол ма, қәйдем? Әйтеуір, усындай болды, қәйдем... Өмир гүзарының басында жолға бирге шыққанымызда, сол уямыз аспанында бирге ушқанымызда жолың болғыш-ақ еди ғой, қанатлары қайырылған құмыры құсым, жолың болғыш-ақ еди ғой!..

* * *

Таң ағарғанда сөндирилгеннен умыт қалған шыралар күн уясына кирип геүгим түсе баслағаннан қайттан қолға алынады. Лампамай құйылып, пиликлері гирттен тазаланып моржалары дүтленген жарқ-журқ еткен шыралар күндегі туғырларына қонады. Шытыршытыр жанған пиликлер түн қараңғылығын, үйдің ишин, кеуиллеримизди жақтыртып, үлкенли-кишили ербенлеген көлеңкелеримиз түн жарпына шекем тыным таппайды.

Әзийма әжапам, Сапарбай үшеуимиз күндегимизше үйдің ишин жатқарып болып шыраны ортаға алып кітаптарға үңилемиз. Бир уйықлап турып та, еки уйықлап турып та бизлердің еле шыраны маңлайымызға қадап отырғанымызды көрген апам: «тақ атып кетти, жатағойсаңыз-ғо, азанда турмай бұлдиресиз» деген үйреншикли зинхарлауын қайталайды... Яқшы, яқшы деп кітабымызды жыйнастырған болып, қапы жабылыудан және дүс төменимизге түсіп алып, жалмажан, оқып келип қалған бетлеримизди парақлаймыз.

Расында да бизлерди азанда түргелтиу қыйын. Сондағы уйқының соншама мазалысын-әй... Ең болмаса күн шашырап шығып, сәскеликке келгенше уйқы шатырын құрмағаннан кейін.. Үйимизде таң атқанға шекем төсектиң жыйылмай жатыуы пүткіллей жатқубылыс. «Азанда ерте турғанның ырысқалы артық», «яратқан күн шыққанша жатқан адамды өлилер қата-

рына санап кетеди» — деген ағамның күн-ара оқылатуғын ұазынан кейін уйқыда не маза болсын? Олар бизиң уйқымызды қыймайтуғын да шығар-ау? Бирақ, турмыс деген, тиришилик деген бизиң шалжақлап жаттып-турууымызға мүмкиншилик бермес. Азанда мектепке кетемен дегенше де атызда көриниуимиз шәрт. Ауылымыздың ғауаша майданлары да, үйимиз де үлкен гүзар жолдың бойында. Күндиз пайызлы саяманларда уйқысын питирип, түнде қораздың соңғы шақырымынан кейін тепериши шығақалатуғын үәкиллер таң сәхәрден атыздағы адамлардың қатнасын тексереди. Биз де уйқылы-оаяу көзимизди апалақта-жумалақ ашып, кишкене гешкиртлеримиз бенен кесилмес қамысларды қыйқалап ең болмаса үәкиллер санап өткенше ғауашаларды жабайы шөплерден арашалап, тамырласып кеткен соралар менен айқасқа түсемиз. Усындай санауларда изимизден қалмайтуғын ийтимиз «Ақ тырнақ» тың да үәкиллердің дизимине адам есабында өткен ұақытлары болды. Себеби, таң ала геүгимде машинаның кабинасында баратырып шоңқайып отырған ийт пе, басқа ма, тек көзине көринген қараны санап өтә шығатуғын үәкил аяғындағы етигин аяйма кесеклери теңкейискен атызларға изеп баспас.

Үлкен сыйласықтың белгиси ме, ямаса бұрынғы әуладлардың басына түскен ауыр күнлердің гүуасы болған олардың көзлери қорқып қалған ба, хәмели барлардың сөзи еки етилмес. Басқа хәмелдарларды қоя турайық, ауылдағы хәмелдің кишкенеси табельщиктиң өзи әллеқандай. Оған шекем өзін бәлент тутьп, басқаларға үстемлигин жүргизгиси келеди. Табельщиклик-әм, аңсатлық пенен қолға кирмес. Баслықтың бригадтың кеулинен шыққандай ылдым-жылдымлы болмаса, табаныңа сабын сүйкелгендей тайғанап кетиуің хеш гәп емес.

Бирақ бизиң Қалбай ағада ондай келисимпазлық жоқ құсаған. Өзинің тууыры сөзлилиги, көпшилик пенен жақсы қарым-қатнасы себепли узақ жыллар дауамына ауылымызда табельщик болып ислеп киятыр. Күлдирги сөзлилеу жасы үлкенимиз бұрыннан қоныс отырған әжапамыз Айзада апаға үйленгени себепли ме оны жездемиздей көрип, хәзил-дәлкегимиз жүдә жарасар еди.

Ауылымыздың күн шығыс тәрепін бос жатқан далаңлық. «Райком арна» менен «Қыйсық канал»дың арғы жағы «Қуаныш жарма». Усы бес-алты шақырым узақтықтағы «Боз»да бизің бригадамиздың ғауаша атызлары. Хәр жылы жазда усы жаққа қатнап пахта отау, суу ашыу, шерик болап егилген қайыр қауынның басындағы қоста қарауылшылық етиу. Үлкен жапаларымыздың пайын алысуға қол қабысымызды тийдиріп күн қызғанша, күн ауғаннан кейін жапатармағай орақ сермеуге кирисемиз. Усы уақыт аралығында мыс-тай қайнаған шаңқай түсте нешше шелеклеген суу шайға айланады. Бир-бирине жарысып сөйленген сөзлер, ушқыр қыяллар Нөкис пенен Шымбайдың этирапындағы талай ауыл хәм елатларды шарлап қайтады. Бираз сөзлердің мәнісине түсине де бермеймиз. Қаналдың жағасындағы қос тораңғылға тутастырып дүзетилген шертектің саясына жайылған дәстүрханға абынысқан усы көңилли топардан хешким бөлинип кеткиси келмес. Алма-гезек қосық, толассыз күлки, уағ-шағ, уағ-шағ... Суудың жасқасында шабақтай шыпырласқан баллар-қызлар.

Күннің хәуири азмаз қайтты-ау дегеннен бағанағы ойнап-күлип, аунап-қуунағанымыздың есесин қайырыу үшін, пәшеклик шырмауында байлауда жатырған ғауаша нәллерине азатлық әперіуге асығысамыз. Қуяш кеште—жерди бүгинше күйдиріп-жандырғаным жетер дегендей биз бенен хош айтысып көк жийекте қызыл сағым қалдырып көринбей кеткеннен кейін барып, таң азанлы берли тырсылдаған пәшек пенен суу шигинге өзи қайттыға тойып тыпыршып турған «тулпарлар»ымыздың дизгинин қолға аламыз. Өзимизше тулпарға теңгеріп, биримиз Алпамыс, биримиз Қаражан, кимимиз Қоблан, кимимиз Едиге болып бир-биреуге қол салысып, табан жолға тарысып минген ешегимизге қына басамыз. Пайдасына пүтиншелеу баллар-қызлар пәшекти көп артқаны соншелли ешеклериниң салпайған қулақлары менен төрт туяғынан басқа хеш нәрсе көринбес. «Қыйсық канал» менен «Райком арна»ны кесип өтип биресе арба жолға, биресе аяқ соқпаққа дөнип, ақыры «Қыйсық терек»ке тирелетуғын усы сүрдеудің үсти әсиресе таң алдында хәм кешқурын улыдүбирли. Ауылдағы жасы үлкен, жасы киши адамлардан баслап, сүриу-сүриу қой-жанлық, пада-пада қара

мал, хәтте ийтлерге шекем бәри-бәри шашырап шығып киятырған күнди күтип алыуға баратырғандай, қуяш пенен жүзбе-жүз дийдар көриспек ушын шығысқа қарай жол тартар. Ал кеште күнди қыймай, мисли оның изинен ерип киятырғандай, соң жете алмайтуғынына көзи жетип ауылдың тусында қалып қойғандай сезилер. Қалай да усы аралықта кишигирим көруән өз мәңзилине сапар шеккендей. Бизлердің минген ешеклеримиз болса бири озып, бири қалып, өзлеримиз усы көштің сауыт-саймансыз, қылыш-қалқансыз батырларына мезеп ғоддасласар едик.

Усылай жүрип, мектептин де, ата-анамыздың да көңилин табамыз. Әсиресе, китаптар... Олардың айтпайтуғын сөзи, ойлатпайтуғын ойы, жетеклеп бармайтуғын жолы жоқтай. Оның менен енисип кеткен пайытлары көкиректе жарқ-журқ еткен сезим ушқыңлары бир әжеп дүньяны бинят етер. Сондай бир сулуу дүньяны. Дәслепп ой-қиялымда сәулеленген усы дүньяны соң таптым ба, таппадым ба билмеймен. Бирақ, сол дүньяға баслайтуғын жолға шыққанымды, дәрбәдер болып жүргенимди билемен...

Ауылымызда даңғарасы жер жарған тойлар болар. Тойда бақсылар шағлап, жыраулар толғап, гүрес тутьлып, атлар шабылар. Бизлер Нурназар екеуимиз егиз қозыдай хеш айырылыспасбыз. Мектепте де, усындай, той-мерекелерге де бирге барып, бирге қайтармыз. Сондағы ушқыр қыял, сондағы хәуесгөйлик, сондағы балалық сезимлерди қоя бер сирә! Қалың құрды қақ айырып шығатуғын палуан болсақ дедик. Байшубардай тулпарымыз болса, Гүлпаршындай қалыңлығымыз болса, ол мейли дүньяның құс ушса қанаты талған, шапқан атлардың дойнағын кетилдиргендей жырақ-жырақларында болса да излеп кетсек дедик. Дуйым журтты аузына қаратып, ишип отырған асын қойып, тыңлайтуғын Ғайбулладай бақсы болсақ дедик.

Аязлы қыс күнлериниң биринде құбламиздағы «Ана ауыл»да Бегимбай ағаның уллы болған тойына барғанымыз, сонда аяқларымының ядтан шықпастай болып сууыққа қатқаны есимде. Естиярлау болсақ та хеш гәп, бала нәрсе түн жарпынан баслап өрели таңды айдай далада тикке отырып атырған соң не оңғылық болсын? Шоқалақ қумның етегиндеги кеңнен тасланған

құрға қалың етип бийдай сабан, оның үстине кийіз төселген, хәр ауылдың жасы үлкенлеріне, сыйлы-сыйлы қонақтарға болмаса хәммеге тәндей көрпеше жеткеріу де аңсат емес қусаған. Еле де пүткіл «Аққум» бойынша қоңысы-қобалардан жыйналғандағысы. Құрдың еки шетине еки өре көмилип керип тартылған сымның үш жерінде күни бурын бууылып майға бектирилген үш шом биресе жалыны хәуижге минип, биресе пәсеңлеп жанады. Ортада жүрген шомшы темир кесеудің ушына бекитилген сарқумы менен хәр шомға ара-тура лампамай қуып турар. Бақсы менен жырауға бөлек-бөлек орын ажыратылып тап жәнгенесінде гүрлеп жанып турған отқа қуман қойып, қара суу қуып берип ауылдың кәтқуда жигитлери жауқылдасып пәйик болып жүр. Дәл ортада үлкен томарлар, гөне түбирлер: «бизлер биротала умыт болып кетпеген екенбиз ғой, еле де дәртке асар екенбиз ғой, мине, бойымызда усындай қызғынымыз бар» дегендей шартшурт етип ушқын шашып, әтирапты жақтыртыуға, кеуиллерге жыллылық үлестириуде жан-тәни менен үлес қосыуда. Шомлар құрға жақтылық берген менен ғыжлаған шоққа айланып атырған сол қақсап кеуип қалған ағашлардай хәуирли емес. Шыдамай кетип ара-тура өзимизди ортаға урып усы отқа абынысамыз — бети-қолымыз ысыған менен бойымызға, етик ишиндеги аяқларымызға жыллылық дарымас.

Той бергеннен кейин журт айта жүргендей етип берейин деп нийет еткен болыуы керек. Хәр қайсысы анау-мынау қәтереңе турмайтуғын, аты-дәбдебеси бир қыйлы бар Қерам жырау менен Ғайбулла бақсыны қосағына шақырыуы әнейи нәрсе емес. Ортада биреуи шағлап қосық айтып, биреуи ыңыранып толғап аннабексейық елатының үстінде қалықлаған хош хәуаз ийелериниң булайынша булқыуларының рети бар. Тек усы «Халқабат» әтирапында емес, пүткіл Қарақалпақ жерінде қолдан-қолға тиймей жүрген Қерам жырау да, Ғайбулла бақсы да бизиң усы ауылымыздың түлеп ушқан тарланлары еди, ақыры!

Пах, сондағы шарықлаған намалар, хәр сөзи дүр киби қосықлар... Бирине-бири нәубет бергиси келмей алма-гезек ғаңқылдап, алма-гезек сайраған қобыз бенен дуулар сазлары мениң бала көңилимди де шарықлатып кетти. Сол сапары аяқларым тоңламақ түе

жулынып қалса да қәпериме кирип-әм шықпастай еди. Қерам аға «Едиге»ни жырлағанда күн гүркиреп, жауын жаумаса да мениң көкирегимде ала-сапыранлы сезимтер дауылы уйытқыды сонда. Жан дүньямды жауратып сезимлер сели қуып-қуып өтти сонда. Ол құрдағы адамларды умытып таслап кеткендей. Тек қобызы менен екеу ғанасы Едиге дәрдәсерликке түскен Тохтамыс пенен Сәтемир ханның көшип-қонған елине, қыя-қыя шөлине жол тартып баратырғандай. Бирақ мениң қыялымда ағам айта беретуғын басқа батырлардың алп тулғалары елеслер...

...Ағайинге исениуге де болмаса, исенбеуге де болмаса... Тәғдириңди тапсырсаң... Жар шетинде турғанда шыңырауға ийтерип жиберсе? Туу сыртынан оқ тийген Ерназар алакөз... хәм ағасы, хәм иниси хәм жан жолдасы атының мойнын қушақлап, көзиниң жасы моншақлап: «не гүнайым бар еди, не қылып едим сизлерге, бар айыбым халқымды басқалардан артығырақ, басқашарақ жүрек пенен сүйгеним бе?..» Шынардай ыңыранып қулаған Ерназар. Таудай гүңиренип қулаған Ерназар. Ер болса да, шер болса да жалғызлықтан, ызадан, зар жылаған Ерназар. Гапылда қалып, тырнағына да турмайтуғын намәрттиң қолынан жазатайым жараланған арысландай арқыраған Ерназар!

... «Батыр аңқау, ер гөдек...», «Үй сыртында жау жоқ деме?» Аңлып турған жау оғынан жазым болған Өтеш батыр. Сонша душпанды дүрликтирген мәрт, асықтың қарамындай-әм шықпайтуғын бир гөне оққа дәдимал айталмағаны? Тууған топырағын қушып, муртлары шыйратылып жатырған Өтеш батыр. Менменсип шыққан менен хешким-хешким орнын баса алмаған Өтеш батыр!

... Жас болса да ели-журтына бас болған Ханмақсым. «Қайшы қулақ» аты топ жарып нөкерлериниң алдында қолында қылыш ойнатқан аппақ кийимли Ханмақсым. Дәхмет пәнжесинде халқын тәрк етиуге мәжбүрленип, көзлери масаладай жанып айдауда баратырған Ханмақсым. Киндик қаны тамған топыраққа ең болмаса сүйегиниң араласыуын әрман етип, ах шегип өткен Ханмақсым!

Ғайбулла ағаның «Ғәрип ашық» дәстаны... Бул дәстанды жақында ғана көзіме жас алып отырып оқыған-ман, айырым қосық қатарлары ядымда да қалған. Бирақ, дәстанды бақсының атқарыуында буншелли тәсирли болады деп ойламас едим. Сонда, қандай азап-уқыбетлери болса да Ғәриптей ахыу-зар ашықлықты жанжан деп қәледим. Өзим билетуғын қызларды биримбирим қыялымнан өткердим. Хәшкимде тоқтай алмадым, хәшким, хәшким, хәшким жоқ... Көзлерим құрда әжапалары, кишелери менен отырған өзим қатарлы қызларды шолыйды. Той өтип атырған анна-бексыықтан болып, бизиң «Қыйсық терек»тиң арқасындағы қуйын, қазаяқлы, «Жаман ауыл»дан болып, сән-салтанат дүзеп отырған сол нәўше қызлардың бир де-биреуи көңилиме орнықпай-ақ қойды.

Ортадағы томарлар қаланған от әбден хәўижге минген пайыт. Бир ўақта көзим жүзлери алабуртқан Айболғанды шала кетти. Ғыжлаған ғозға айланып атырған оттың хәўиринен бе, жалынлап жанған шомның қызғылт сәўлесинен бе оның еки бетинен нур тамып турғандай. Қайта-қайта қарайман. Мәтар, ол да қосықларға жүдә мөлхам болып берилип, мәгар, ол да өзин Шахсәнемдей сезинип, Ғәрип ашықтай жигит табалмай отырғанды. Усы ўақытқа шекем оған дурысырақ нәзер де салмағанман ба? Болмаса оны күнде көрип-ақ жүргеним жоқ па? Қудайдың қутлы күни Нурназар үшеўимиз мектепке бирге барып, бирге қайтамыз. Хәтте, бир класста оқыймыз, хәтте ол мениң алдымдағы партада отырады ғой.

Және Айболғанға қарайман, ол кем-кем көңилиме жақынырақтай, сезимлериме қандай да бир жыллылық бағышлап атырғандай. Соңғылығында басыма ашықлық саўдасын салатуғын кишкене Шахсәнемге уқсап баратырғандай.

Сол күни тойға барғаным, сол ақшам уйқыдан қалғаным, аяқларым қатпақ тўе қырқылса да бәрпәрине қайыл едим. Бирақ, кейин ала ушыға қыйқымындай көрип қәдир тутқан сол майса сезимлерим талай тапланды, талай пушайман етти, талай рет өлди, талай рет тирилди!

Бақсы-жыраўға дем берилип, тойдың ендиги қызығы палўанлардың тутысыуына, қошқарлардың гелле тасласыуына нәўбет жетти. Бас байраққа талабан «Қу-

3.

ўаныш Жарма»ның аржағынан «Тақыркөл»ден келген Қошқарбай палўан менен бексыықлы Қәден палўан ортаға шығыўдан-ақ шырпа-шырп алыса кетти. Бирақ, түрли әмеллерди қолланып қанша айқасса да шармашар түсип бирин-бири жығыса алмады. Бул аўылда гуресиўди кумар етпейтуғын баланың өзи жоқ шығар? Усындай той болып, ортаға палўанлар шақырылыўдан жеңсиз шапанларын кийип, белбеўлерин селпи байлаған жигитлерден баслап жас өспиримлерге шекем саўлат төгип отырған аўыл ғаррыларының алдына жуўырып барып саққа жүгинисе қалып қолларын жайып фәтхә алып, қарсыласы дәў болса да көтерип уратуғындай ғоддасласады.

Таң қулан ийек болып атып, күн шығыўға мейил бергенде барып құр дағыды, бирақ еле той тарқамады. От жаққышлар бақсыға шығарда қолтықлап келген көрпешелерин қаққышлап жыйнап алып, қашшан ағайин-тамыр болып кеткен қонақларын қонық жерине баслап кетти. Енди түске таман «Төлеген кебир»де шабандозлар бәйгиге ат жиберер, жорғалар сүрилер, арғымақлары тапланған билегинде күши барлар көкпар ойынын құрып кумардан шығатуғын күн болар...

Көз шырымын алдық па, алмадық па? Күн шашырап шығып арқан бойы көтерилип кетипти. Нурназар, Қәрим, Қәллибай үшеуи ешеклерин зәртең-зәбертен ертлеп минип қамышыларын таўлап шырпынысып тур. Тап бир айлаўға ат қосатуғындай хәплығысады. Мен де ақ ешекти ертлеп шықтым. «Қызыл шалы»ның үсти менен жұрт ағылып атырған «Төлеген кебир» деги аламан Нәпирине бизлер де үш тамышы болып қосылдық. Он айлаў, жети айлаў, бес айлаў... Ақ көбик болған атлар... Соңынан жулдыздай аққан суў жорғалар жарысы...

Ылақ ойыны басланғанда айлаўға қосыўға аты жармайтуғын, жорғаларға қосыўға дурыслы жорғасы жоқ, делебеси қозып тек иштен жанып тыпыршып турған атлылар бирден лаппа қойып кетти. Тап кенарына сыймай лип-лип толып турған суў жағадағы бәлент ырашларын тутасы менен қулатып кеткендей туйылды. Күни бұрын ишек-қарны, геллебас-сыйрағы алып тасланып, дуз сиңдирилип ийленип, қабат-қабат арқан өткерилип, кендир жип пенен муқыят сырып тигилген.

серкениң бир-еки күннен берли жатырған териси хәп-заматта қәдирли бола қалды. Ылақ ойының қызғанлығы соншелли көкпар көзди ашып-жумғанша қолдан-қолларға, тақымнан-тақымларға өтип хәшкимде паян таппады. Қууғанлар жетсе де, қашқанларға қутылмақ несип қылмады. Гей уақытта кең шеңбер жасап турған шоғырларға да жапырлып келип қалады. Аламан себи жәнеде изге серпилсип орнын өзгертеди. Бир пайыт топтан бөлинип шығып ылақты ала қашқан шабандоз атының басын берман бурды. Шауып киятырып көкпарды таралғыдан өткерип алайын деди ме ямаса тақымы бослық етти ме, тап бизлердиң тусымызға келгенде ылағы түсти де қалды. Ыраштың басында турған ким дур жууырып түсип терини алды да сол жердеги тораңғылға байлаулы турған бизиң ақ ешектің үстине таслай сала изге қашты. Қәйдем, көкпаршыларға илип алып кетиу аңсат көшсин деди ме, күлкү ушын иследі ме яки жаяу болса да ылақты алып қашпақшы болды ма, өйтиуге үлгермеді ме? Пәнтқумар көкпаршы пәт пенен киятырған атының дизгинин тартып айланаман дегенше изинен баса қуйғытып жетип келген басқа шабандозлар топары бийшара ешектің үстінде үмбә-дүм болып кетти. Мен енди ешектен айырылған шығарман, сонша аттың туяғының астында сирә де аман қалмас деген ууайымда турсам недәуір уақыттан кейин «Қәлли жағыс» тағы қазаяқлыдан келген Рәметулла ағаның буурыл аты шоғырды кейнине ерте тартып баратырғанын, ақ ешек не болып, не қойғаны қәперине де кирместен мүлгип турғанын көрдим.

Өзим ат шауып, ылақ тартыспай-ақ көкпардың ғайыптан тайып бизиң ешектің де ерине тийгенине мардыыйып қайтсам да, «Боз»ға әжапам менен мингесип қатнайтуғын, күнде от тасыйтуғын көлгимизден айырылып қала жазлағанымға қатты абыржыдым.

Той десе әсиресе баллардың жолының болып қалғаны. Оның қәйтип өтетуғыны жөнинде алдын-ала болжаулар, өтип кеткеннен кейин де соның даурығы көп күнлерге шекем дауам етеди. Бир-биримизге сөз бермей кимимиз палуан, кимимиз бақсы, кимимиз шабандозлар ҳаққында санап түүесилмес уақыялар менен сығасып турған әңгиме дүканын ашамыз. Өзимизди солардың ең күшлиси, ең хош ҳауазы, ең епшил-шаққанына мегзеткимиз келеди. Усы талас-тартыссы қыялыи пәр-

уаз етиулер барысында басқалардын ойында не барын қәйдем, бирақ менни көңилимниң түпкир-түпкирлеринде биллиер-биллибес жалт-жулт етип турған сезим ушқынлары бар сыяқлы. Ол қандай да ғайры тәбийий, қандай да бир жағымлы хәм мақтанышлы. Мен оны баллардың хәш қайсысына айталмайман. Айтыуға да қорқатуғындайман ба, қалай-қалай? Олардың ишинде өзлерин басқа нәрселерге де телийтуғынлары бар шығар? Сол сапары қурда Ғайбулла бақсы Ғәрин ашық болып зар-зар әйлеп турғанда мендей көкиреги алып ушқаны, жетер жердеги ауыллардан жыйналған қызлардың ишинен мен киби Шахәсемин излегени, мен киби өзин кимге дур телигени болмады ма екен? Бирақ, олардың кеуиллеринде не барын қәйдем? Бәлким, мен қусап хәзирше сыр тутқысы келип жүргенлери де бар шығар?

Не гәп-сөз, не жағдай, не сыр болса да Нурназардан құпия сақлағандай хәш нәрсем болыуы мүмкин емес. Мен өзимди қандай билсем Нурназарды да сондай билемен, ол да мені тап сол тақылетте. Тек, үйлеримиздиң бөлесклиги болмаса, тек кеште уйықлап қайтыу ушын тарқасқанымыз болмаса бәрхә бирге ойнап, бирге сабақ таярлап, атызға да, мал жылыстырыуға да бирге барамыз. Гейде түрли бәнелер менен қайсы биримиздиң үйимиз дус келсе сонда қонып та қала беремиз. Айтпай кеткен уақтымызда үйдиң ишлери излеп шығып, «сизлердиң киндигиңиз бир шығар» деп кейип-кейип, соң және бирге бола қойсын деп таслап кетеди.

Оның үйи «Қыйсық терек жап» пенен «Пирлеш жап»тың арқасында, «Қос тарнау»дың сәл ығырағында. Ал бизиң үй усы жаплардың құбла тәрәпинде. Еки аралықта тек болғаны бизиң «Ерик бағы»мыз, еки жапта еки паяпыл, үйлеримизди тутастырып туратуғын ийрек-ийрек бир соқпақ бар. Жауын-шашынлы күнлери тайғанақ, көк көклеткен бәхәрден, шөплердиң жапырағын түсирген гүзге шекем шыққа малынып жүрип өткен адамды белбууарына дейин малмандай суу ете-туғын бул соқпақта бизлерден көп жүрген хәшким жоқ шығар? Усы соқпақтың, усы паяпыллардың салынууына мүмкин Нурназар екеуимиз себепши болған да шығармыз? Ауыл менен ауылды, үй менен үйди тутастырып туруушы басқа да соқпақлар бар. Бирақ,

бизлер усы өзимиздин соқпағымыздан ҳәр күни жүрид, оны ҳәр күни жалаң аяқларымыздың кишкене излери менен жанартып туратуғынбыз.

Усындай болғаннан кейин арамызда бир-биримизден қыпсалағандай ҳеш нәрсе болмауы тийис. Бирде бул сезимлер болмашы бос елеслердей, бири келип, бири кетип атырған паянсыз қыяллардың бириндей. Адамның ойына не келмейди, көкирек деген қайларға алып ушпайды, нелерди әрман етпейди? Мен болсам ҳеш жерде ҳеш нәрсе жоқ «алапаға ат шауып» көңилиме келе кеткен сөзлерди айта салсам соңында жораларымның арасында дуу-дуу әңгимеге уйытқы боларман. Құлласы, қанша ойланып-толғансам да, жүрегим ҳешкимге тис жарып, ҳеш нәрсе демеуді уқтырғандай болды. Усы реттеги, ҳәтте, Нурназардан да гизнеп сыр тутуымы өмиримде жүз берип атырған биринши қубылыс еди.

Оқыулар қәдимгидей. Мектеп те, муғаллимлер де, класымыздағы парталар да, оқыушылар да қәдимгидей. Май топырақлы орпаң жоллар да, соқпақлар да, ондағы бири арман, бири берман асығысқан адамлар да қәдимгидей. Ҳәр күни шығып, ҳәр күни бататуғын қуяш та, изли-изинен зымырап өтип баратырған күнлер де қәдимгидей. Аўа, ҳәмме, ҳәмме қәдимгидей. Тек, мен өзимше қәдимгидей емеспен. Сыртқы пишимим, түртүсим, кийген кийимлериме дейин бәри бурынғы. Лекин, көңилим, әсиресе Айболғанға көз-қарасым басқашарақтай. Класста жеўге алып барған нанымды жеп болып, оның шүберек китап салғышындағы нанды да сорамай-соқпай алып баллар менен дәс соғып көрмегендей ететуғын, жолда ойнап қалып китапларымды арқалатып жиберетуғын мениң енди ондайға батылым бара бермейди.

Үлкен тәнепис пайтында баллар-қызлар жән-жаққа пытырайды. Ҳәр қайсысы өзлери қатнайтуғын соқпақларына қарай. Соңынан жерге былш-былш урылған қауынлардың айырылған сести еситиледи. Бизлар де ҳәр қашанғыдай «Әлхазар жап»тың бойындағы қалын түйесинирли бүклердин арасына жасырып кеткен, басқалар түүе гейде өзлеримиз де зорға табатуғын түйнеклеримизди «Мектеп жер»дин шетиндеги салмаға урып

бузып жеп аламыз. Айболғанның қауын жасыратуғын жери де усыкәра. Тап ҳәзир оның қай жерде турғанын да билемен. Балларға мақтанғымыз келип пе, шоқлық еткимиз келип пе, өзи қайттыға тойып тұрсақ та аўыллас қызлардың, соның ишинде оның да қауынын урлап алып талай рет бийнесип қалдырған гезимиз де болып еди. Ол меннен келип жүрген бәле екенин билмей ме, билсе де енди басқа өйтпес дей ме, қауын қойып кетуғын орнын сирә өзгертпес. Усы сапары Айболғанның қауынына қол тийдиргим келмеди, қайтама басқа баллар билип қоя ма деп зәррем қалмады.

Көңилимде алағадашылық. Бурын не тапқаным аўзымда, саўдырап жүретуғын болсам енди минез-құлқымда туйықлық... Қандай да бир қымбат-қәдирли нәрсемди жойтып алғандайман. Бирақ, оның не екенин өзим де билмеймен, ядыма түсиргим келип көкирегимди қайта-қайта тинтинип үйде де, дүзде де ойланаман. Ойлап ой түбине жете алмайман. Қәйтсе де сол жоғалтқан жоғыма жүдә-жүдә жаным ашыйтуғындай, қатты қыйналатуғындайман.

Оның нелигин кейин абайладым, соң аңлап-жеттим. Жойтып жүргеним Айболған менен балалықтан бирге киятырған сыр минезлилик, шыи көңиллилик, дослық қарым-қатнасығым екен. Байқап қарасам усы өткен азлы-көпли ўақыт ишинде жолымды оинан шеткериректен салыўға тырысып, күннен-күнге узақласып баратырғанымды сезиндим. Ақыры, бурынлары оқыған китабымызды айтысып, шығарған есабымызды бир-биримизден көширип, үйлеримизге қыдырып келген қонақларға шекем хабардар болып жүретуғын жүдә үйирсек едик. Енди болса ҳеш жерде ҳеш нәрсе жоқ сол тарысып-керисип, айтысып-шертисип, бириниң аўзындағын бири алып жеп, мектепке де бирге қатнап жүрген қыз бенен баланың татыўлығының пышақ кескендей тийылыўы? Ол да мениң уссындай ерси ис-хәрекетлеримнен азмас да болса сезикленбеди ме екен? Мениң көңилим әндийшелерни билип қоймады ма екен? Егер, билегойса оған не бетим менен қарайман?» «Бирге туўылып-өсип, сонша жақын дос болып жүрип, сеннен күткеним солмеди?» — десе. Усы ўаққа шекем «сенмен»ге барысып көрмеген Айболғаннан сондай сөз еситкенше илайым гүм болайын. Класста да, жолда да тек берилген саўалларына ғана жуўап берген бо-

ламан. Арадағы усындай үнсизлік шегарасын бузайын, бұрынғы сезімлеріме қайтайын, оның менен қарым-қатнасығымды қәдімгі қәлпине келтирейін деймен, бірақ, оған жақынлап, кетсем, оған қол тийгізсем, оның көзлеріне көзім түссе өзімді ыңғайсыз сезіп, өзімнен-өзім секем ала беремен. Ең бирінші, ең құпия, ең тәшүишли көңіл сырымның, ишкі халатымның хеш-хеш паш етилмеуін, көкірегім кишкене болса да, жүдә терең болмаса да усы жерде көмиліп кетиуін қайта-қайта тилек еттім.

...Бизлерди ең дәслеп, аұылымыздың арқа-шығысындағы усы мектепке ажаларымыз ертіп алып барып еди. Нурназар, Айболған үшеуімизди де он жыл бойы бийзар еткен, соң сағыныш жүгін өміримизше арқалап өтиуді мінәсип көрген сол класымызға тең қәдем қойдық. Сонда хәрқайсысымызға бир парта тиісетуғындай алдыңғы партаға Айболған, соңғысына мен, меннен кейінгі партаға Нурназар отырды. Қапталынан тазадан салынған едени поллы мектепке көшкенімізде де, класстан-классқа өткенімізде де оқыушылардан хешкім сондағы қатар тәртібин бузған емес.

Үш ай жазғы дем алысқа шыққанымызда класстағы көпшилик балларды-қызларды соннан тек келесі бирінші сентябрьде ғана көриуіміз мүмкин. Ал, Нурназар, Қәрім Мурат, Жумагүл, Айболған хәм мениң жорығымыз басқаша. Үйлеріміз бир жағада болған соң гейде мал сууғарыуға, гейде шомылыуға барғанда дусласып қалып, жақында ғана қутылғанша асыққан оқыуды демнің арасында сағыныш пенен еслеп, сол күнлер жүдә-жүдә узақтай, сирә-сирә жеткізбейтуғындай көрiner. Онысыз да бир бригададамыз. Жаз келди дегеннен ғауаша отауда маңнайымызға жазып қойылғандай ярым пайды мойнымыздан тасламай алып жүргеніміз-жүрген. Ер баллардың сәл нәрсени сылтау етип қақанбас ешкілердей биресе сууға, биресе бағқа урып үйтіліп кететуғынымыз бар. Соңында хәммениң изинде қалып Қалбай ағадан кейіс еситетуғынымыз да бар. Кейіс деп, Қалбай аға адам түуе жанлы жәниұарға хазар бергендей киіс емес. Тек оның «айттым ғой сизлерге, енді басқаларға артықмаш мусаллат боласыз» деп нәрәйизалық пишин менен бас шайқаға-

нының өзи жетіп атыр. Қатты-қайырым сөзге бармай бәрхә жаймашууақланып пахтакешлериниң көңилин көтергиси келип оннан-буннан гәп тауып жүретуғын жасы үлкеннің сол бас шайқауының өзи бақырып-шақырғаннан бетер тәсирлирек.

Басқаларымыздан көре Қәрім шаққанырақ. Ол есабын тауып гейде шай қайнатқыш болып кетеди. Түске шекем отын ғамластырып, суу тасып самоварын бир пақырлатпағанша кулпереди шығып тынып-тыншыуды билмейди. Түстен кейін Қалбай ағаның орын-басарындай қолын артына қайырып услап келген-кеткен басшылар менен тап зәңгилесиндей әжик-гүжик сөйлесип шәлтийип турғанына қызығамыз. Шыжғырған ысыдан қашып нартларының өзи әдеуір сая болып қалған атыз-шетиндеги тут бетке тура умтылғымыз келеди. Хәммеге Қәрімдей келисимпазлық, шырпатдийин болуу қайда? Бәринен де Қәлекті айт, аузын ашса аржағынан өкпе-жүрегі көрiner. Өзи қара бала жаздың күнлери түри әбден қарақоқшылланып кетеди. Бірақ бизлер Нурназар екеуіміз өзимизше «түйеден түсіп қалғандай», онша бир аңқылдақ емеспіз. Биресе «шәлlep», биресе «харып» тез-тезден жырылып шығып ишимизди де, үсти-басымызды да сууға малып-малып қайтамыз. Өзи бұрыннан да тершил Қәлектің мойнынан аққан тер өкшелерине тамышылап ара-тура бойын тиклеп отирапына қарауға да муршасы болмайды.

Қызлар бундайда онша шыдамсызлық ете бермейди. Тап бәри усыған шәртлескендей: «ыссыға ким көбирек төтепки берер екен» деп бирин-бири сынап жүргендей. Хәр қайсысы бир пайды бир ийиннен атқарып жүрген қыз апаларымызды айтпағанның өзінде мениң менен қатар ярым пай алып жүрген Жумагүл, Айболған, Гүлсара, Нигашлар да сәскеликке шыққаннан түске дейін алдындағы жалларға байлап қойылғандай басларын алмастан пахта отау менен құмбыл.

Ағайин деп бүйири бурама билмеймен, ағалы-қарындастай сыйласықлы болып кеткен Жумагүл жалларын бұрын алып отырған қызлардың ишинен Айболған менен екеуі сууырылып шығып атыздағы көк жамаулардың бириндей пайыма келип тиісти. Мүмкин, классласлығын билдирип атырғанды. Жәқ, жәқ! Класслас деп бүйерде менен басқа класслас жоқ па, жүдә?

Шанияз бенен Нурназардың пайлары да жатыр ғой көк жолағы шығып.

Бұл — бірінші, екінші ямаса үшінші мәртебе емес. Неше рет тәкирарланғанын да билмеймен. Бірақ, хәр сапары қатты қысынаман, рахмет айтып, өзим-ақ ислеп болатуғынымды билдиремен. Ендиги рет журт қатарлы умтылайын деп өзимди ғаұзастыраман, лекин арғысынымда жоқ, белгили мерзим өтпей-ақ балларға қосылып өтә кетемен. Айболған қаққында ауыллас, класслас дос деген пикирден басқа ойдың басына барып көрмегенмен. Усы қарағанның ен сыйлы адамы ийшан Кәрим атамның генже қызы Жумагүл менен түйдей жаслас болсам да ол қарындасым есабы. Сирә-дә қарындаслығын етип қасындағы бирге отырып, бирге тұрып жүрген құрдасына қолқа салып мен бийшараға екеулеп жәрдемлесип атырғаны шығар?

Көзи қыядағыны шалатуғын Кәрим хәр сапары лийкинли түрде жымыйып: «қызлардың жаны ашығаны да жақсы, болмаса бир атызда жалғыз өзін қалар едің» деп нықыртады. Жумагүлдің қарындасым екенін билмейди емес, оның Айболғанды нәзерде тутып отырғаны белгили. Мен булқан-талқаным шығып ашыуланаман. Дайылы-жийенлиги бар Кәрим бундайда «қоя ғой» деген сайын отқа май қуйғандай өршелене түсип, әбден жолы болып қалады. Айдың-күннің аманлығында биреуді-биреуге таңып, өзиннің көрегендигине мардыйып, тырнақ илгендей бир нәрсе тапса қыр изиннен қалмайтуғын оныан ен мақулы үндемей қутылған жөн.

Түслик шамаласты дегеннен «Пирлеш жер» менен «Ибән жер» дін ортасынан өтип турған гүзар жолдың бойындағы қос ақ талдың астынан табыламыз. Бақор-де баллар, шығарған палын сорып, жазда саясында аунап-қуунап ойын базарын құратуғын бул ақ таллар ауылға киятырған жолаушыларды бирінші болып күтип алып, баратырғанларына тап көринбей кеткенше изиннен қол былғап турады. Атлы, ешекли, шиядалар түүе пил табан тракторлардың өзи де ыңыранысып өте-туғын қазғанағы шығып қалған орпаң топырақлы усы жолдың өне бойында бурын қатара нәрұан ақ таллар болған. Усындай саясы демесең отыннан басқа хеш нәрсеге жарамайтуын терекликке буларсыз да жықғылым есигиннің алдына шекем тирелип турған ауыл адамла-

рының көзи ушын турмаған. Өз байдалына тарбийысып өскен олар балтаның жүзин көрмей-ақ қартайып, бир-бирине сүйенисип, биреулері түп-тамырынан омырылған. Сол қыйсайысқан тереклерге бола бизин усы кишкене ғана ауылымыз—«Қыйсық терек» атанған екен. Көпшилик жасы үлкенлеримиз тамсанысып айта беретуғын сол қалың терекликтен тек усы еки түп ақ тал қалыпты.

Усы ақ таллардың астында кимлер саяламаған, усы ақ талларға бизлерден бурын да кимлер өрмелеп ойнамаған, олар кимлерге сырлас, кимлерге мунлас болмаған. Уша басына шыққанда көкирегин хәулирин өзинди әл-хауада қанат қаққан кустай жеңил сезесен. Тереклердин сонша бәлентлиги жол—аяқ соқпақтай, жарбийысып өскен қарабарақлар топпы қазандай, соо «Тентек»тен берман қарап шыққан адамға шекем көзге тасланып турды. Шақаларының жайылып кеткені соншелли, қолайлылау ашасында аяқты созып жиберип арқайын мызғып алсаң да шеп емес. Түсте басқалар дем алыуға жантайысқанда бизлер бир ақ талдан екінші ақ талға өтип пышық қуйрық ойнап қууысып жүргенимиз. Жерге тийип турған шақаларына тырмасып өрмелеп, жоқарыдан төменге сыпырылып түсип бир хәлекшиликтен, хәлекшилик...

Бизлер ушын және бир қызығы—талларға ойып жазылған қызлардың-жигитлердин исмлері. Бираз жазыулар ертеректе жазылған ба, оқылып болмайды, биразлары аттай анық. Буннан ауылымыздың үп-үлкен естияр-ақ адамларының, қашшан үйли-жайлы болып кеткен қызларының да атларын тауып алыуға болады. Бул, олардың да усы терекке өрмелеп ойнап, балалығын, жаслығын «Қыйсық терек» те өткергенинен дәрек береді. Соңғы уақытлары ақ талдың тыйық тиймеген, дүньяға жаңадан келген шақаларына бизлерден үлкенирек, хәтте, бизлер менен қатар баллардың атлары да қызлардың исмлерине қосыу белгиси менен бир-бирине тиркелип жазыла баслады. Бирақ, меннің атым еле хеш қыз бенен олардай болып қосыла қойған жоқ.

Хәр кимде бир уқып. Хәр кимде бир өнер. Басқа жумьеларға шорқақлау болсақ та қосық ядлауда, айтыуда Нурназар екеуимиздин алдымызға хеш ким тү-

се алмайды. Бизлердің бахтымызға мектебиміз онша узақ емес. Бөлімнің кеңсесі, оған сыбайлас дүкан-эм үйиміздің түбинде. Үкем Шүкирбайға бес сом менен шекініне қалтаны беріп жиберсек Жолдас дүканшы шөккишлемесе бузылмайтуғын сатырлаған бес кило қантты арқалатады да жибереді. Муштай бір бөлек қантты салмадағы суға басып сорып, аұзы-басы, шығанағына шекем байқыл-байқыл Шүкирбайымыз: «енди қант жемеймен жабысқақ болып қалдым» деп шекінінени атып урып, далада көзлери төрт болып күтип турған ойынына асығады.

Кеңсе деп отырғаным бурын Аллаң жүзгінш деген бардамлы бір адамның жайы болған. Бул жайға бөлімнің баслығы шатауатлары менен, медпункти, китапханасы толығы менен орналасқан. Ада болмайтуғын не жұмыс екенін қәйдем, ат шаптырып келип, ат шаптырып кетип, таң атқаннан ярым ақшамға дейін ұлығауырлы болады да жатады. Кеңсениң тас гербиш-төселген кең айұаны болып, усы жерде ара-тура кино көрсетиледи. Қайда барып, «Тентек жап» тың сағасынан арқадағы әйтеке-шеріушиге шекемги аралықтағы аұыллардың жигити-желечи, баласы-шағасы тұтасы менен жердің орайына меззеп кететуғын усы ортаға ығылады. Киноның келиуи де бизлер ушын бір байрам. Әсиресе, Нурназар екеуиміздің атымыз кинолағы қахарманлардан кем тилге алынбайды. Буның себеби бар. Себеби сол, кино қойылмастан бір саат, бір ярым саат бурын тамбасына шығарылып, оған дақә-нәәт етпей мориның үстине қойылған кишигирим аршаның қарамындай пәтийпонның қутысы әуел айлана-айлана ығыр болған пластинкалардың, соң бизлердің жарыспаққа жиберген қосықларымызды жер-жә-хәнге таратады.

Кеште еле шай-суұымызды-эм дурыслы иш алмай атыр едик. Кино келипти деген хабар құлағыма шалыныуы мәттал, өз көзим менен көрип анығына жетпегенше-көңилим кеншимей, жолдың шаңын суұырып жетип бардым. Әллеқашан усы дөгеректің баллары жыйналысып қалыпты. Бир-еки пластинка айланғаннан кейін әдеттегише хәр ким билген қосықларын айтып, келестире алмағанлары қолын бир силтеп нәубетти соңғыларға берип кетип атыр. «Соқырдың соңына бақ» деп қосық айтыу биротала өзлеримізге қалатуғыны белгилі

болған соң тамағымызды қырынып таярланып турмыз. Бир қайтара өзлерін сынап, кеулин басып алған ұақытта хәр жер, хәр жерден бизлердің атымыз шығып, қосық айтыуға усыныс етиле баслады.

Соннан Нурназар менен ийін тиресип, аұзымызды микрофонға тақап турып: «Еркипликте ер жеткизген шадлы мөканым мениң, кеулимде ышқы, жүректе қан, көзде рәушаным мениң, бойда жигер, белде дарман, тәнимде жаным мениң, гүлге бөлен әй гүлленген нурлы бостаным мениң, сүйікли тууған елим, Қарақалпақстаным мениң!» деп басланатуғын қосықтан кейін де «Гүлистан үлкем», «Совет батыры», «Республикам», «Бизге кел», «Сәлем де?» деген бурыннан репертуарымызда бар, мектептеги хәуескерлер дөгерегинде де, үйде де-дүзде де хәуаз қосып айтып жүрген яд болып қалған намаларымызды изли-изинен яндырдық.

Мухаббат хәққында да бираз қосықларды билеміз, ондайын хәш ким жоқта, тек өзимізше айтамыз. Себеби, қосықтан да сабақ беретуғын дуұтары бар әдебиат пәни муғаллими Төребай аға ондай «намақул» қосықларды айтыуға рухсат етпейди. Устазымыздың айтыуынша «еле алдымызда қәдимги қосықлардан да тәсирлирек күйдим-жандым деп ах урып айтатуғын хәр қайсымыздың өз қосығымыз болатуғын қусайды.»

Жаздың күнлери геуғим әдеуир ұақытта түседі. Адамлар киноға мал-халын жайғастырып болып-ақ үлгереди. Мектепте бирге оқытуғын қонысы аұыллардан келген баллар: «киноның келгенин сизлердің қосығыңыздан билдик-әй!», «кейинги айтқанлар сизлердің дауысыңыз емес пе еди-әй!», «еле де самал болмағанын, күннің тымық болғанын айта бер, еситпей қалар ма едик, әлле қәйтип»—десип қуұанысқанынан қуұжың-қуұжың етиседи.

Киношы Қәдирбай ағаның бул ретте әкелгени «Кашмирдеги мухаббат» фильми екен. «Индийский кино» деп тап кемпир-ғаррыларға шекем аұызларының суұы қурып айтысып отыратуғын усундай кино қурылар ма, оны көрмей қалып болар ма? Байрамдағыдай кийинисип салтанат дүзеген қыз-келиншеклер, бирин-бири басқыласып даурығысып сөйлескен жигитлер, шетиректе «өзгелерден бир текше болса да бәлентирекпиз» ди ұқтырғандай өзлерине пардоз берген оқшауланған салдамлы топар, биреулердің аяғына оратылып сүрнигип

атырған баллар, қулласы кино басланаман дегенше усындай абыр-сабыр.

Кеңсениң кең үй жайы урып тыққандай. Сыртта сыймай қалғанлардың ғалауыты, оннан қала берсе сонша адамның деми, өзи саратанның айы, тер дегенін құйылып сала береді.

Кино сыртқа, кеңсениң әжжедей аппақ етип хәкленген кең дийуалына, далада қойылды. Тамашагөйлердің көпшилигі қара жерде, биреулері үлкен бөрене ағашларды думалатып әкеліп, биреулері «Қыйсық терек жап» тың ырашының басында отырып көрді. Ер адамлар онша билдирмей ме, қәйдем, бірақ хаял-қызлардың біразы кино барысында талай жерінде көз жасларын сүртіп, талай жерінде күлісіп отырды. Өзим қатарлы балларға, қызларға «кино қалай екен?» дегендей мағанада қарамасам да ешейін нәрсеге көз жасы тайын туратуғын Айболғанның мөлт-мөлт еткен жас тамышыларын, унжырғасы түскен Нурназар көйлегінің жеңі менен бетін қайта-қайта сыпырып отырғанын сезер едим. Мен де көзімдегі жас ізлерін хешкімге көрсеткім келмей басымды тұқырып, мухаббат дәртінде дәрдесерлікке түскенлерге жаным сызлап қыйналдым. Үйге қайтып киятырып та өзимнен-өзим ғурыжланып, егер шайыр бола кетсем қалай болмасын усындай ашықлар хаққында «Мухаббат» деген дәстан жазыуым кереклігін жүрегеме қайта-қайта уқтырған едим.

Қаяқтағы бір Кашмир деген елде хақыйқый болған, бәлкім болмаған сол бір уақыяларға мегзеп кететуғын кеширмелер сонда көп кешікпей бизлердің де турмысымызда жүз беретуғыны яратқаннан басқа хешкімге де аян еместі. Бул сауда басқа қыз, басқа жигит пенен болса да бір сәри, ол тап қасақана Нурназар, Айболған үшеуіміздің басымызға дөнгенін қарасеш?! Мәгар, бизлер бірге оқыуға баратырғанымызда мухаббат қудайының нурлы позерине дус келип қалмадық па екен? Ол бизлердің еле хеш дақ түспеген жүрегеміздің ашықлықтың алтын оқларына нышана етпедімекен? Ол бизлердің татыулығымызды бузғысы келді ме, дослығымызға қызғанышы оянды ма? Не болса да не болары болды, болды, болды!

* * *

Әкем саз-сәубетти онша хош көре бермейді. Мен усы үйде тууылып, көзімді ашып, есімді билгели, ағамның қосық айтпақ түүе хәтте ыңылдағанын еслей алмайман. Тек, қолы азмаз сауа болды дегеннен өзинің қууысында саққа жүгініп алып қирәәтке салып қуран оқып отырғаны. Үйдегі тәртип-интизамға жүдә қатаң ол мудама обал-сауап, мийрим-шәпәәт, урлық-ғарлық, хадаллық-харамлықтан аулақ болуу хаққында нәсийхат оқып адамды бийзар етип жиберетугын уақытлары да болады. Жүдә қаталдай көринетугын, талапшаң әкеміздің илгеншек пенен илиули туратуғын төс қалтасындағы телетін шыжланында ақша деген мудама толып жүреді. Сонда да бир сомға шекем есаплап, не алып, не қоятуғынымызды егжей-тегжейине шекем сорастырып болып барып береді. Оның сықмарлығына ишлей наразы болатуғынбыз, сонша пулдаи бері бергенде не қылады деп көңилиміз күсеген не болса соны ала бергиміз келетугын.

«Ким сөксе де, ким урса да гәп қайтарман, қол жумсаман. Ақыры өзи-ақ қудайдан бир табар. Жолда жатқан нәрселерді, хәтте ийнедей зат болса да ийесі жоқ, қула дүзде жатыр ғой деп алыушы болман. Урлықтың үлкен-кишиси жоқ, кисинің мүлкіне көз салыу, қолы суқлық усындай майда-шүйделерден басланады. Аштан өлейін деп турсаныз да өзинизди тыйың, суғанақлық етпей нәпсинизди тыйың. Хеш кімге жаманлық ойламаң, хәтте душпаныңызға да өлимді рәуа көрмен. Өзин хақ болсаң, туұры болсаң хеш жау бетлей алмас, хеш жерде, хеш нәрседе айбынуудың, өзинди пәске таслаудың керегі жоқ. Кисинің хақына қыянәт етпен, тири мақлуққа хазар бермен, дүньяда кисинің хақынан, хазар бергеннен өтетугын жаман нәрсе жоқ».

Мен бундай сөзлерге онша түсине бермеймен, олардың мағызын шаққаным сол ағам бизлерге бола хешкім менен жәнжеллескиси келмейді, хеш кімнің алдында жүзин төмен салғысы келмейді, мәгар кімнен дур сескенеди, мәгар кімнен дур қорқатуғын шығар деп те ойлайман. Бірақ, кейинирек абайладым. Ағам қудайдан басқа хешкімнен қорықпайтуғын, хешкімнен тайсалмайтуғын адам екен!

Ол саз-сәубетти хош көрмеген менен, ыңылдап қосық айтпаған менен хәр қыйлы хикаяларды, аңыз-әп-

саналарды көп билер. Халқымыз шежиресиниң негизин қурайтуғын батырлар, данышпанлар, шайырлар, ханлар, уламалар ҳаққында бир гәп басласа шешени шығып ағытылып кете берер. Әсиресе, балалығы өткен «Ийшан қала» ны, ондағы мешит-медиреселерди, қыйыр-шыйыр көшелерин, әтирапындағы нурланған бағларын, қыян-кески қамал жылларын, бери келе кеңес хукимети айдап салған бадырақлар қыр изине түскен оқымыслы адамлардың шеккен жәбир-жапаларын көкиреги егитилип отырып сөз етер.

Жабанлы жерде өскен бизлердиң көңилимиз қала десе алып-ушады да турады. Мал сатқанда, үй-руўзыгершилигине мүтәжлик туўылғанда болмаса апам онша шыға бермейди. Хәр базар сайын «Халқабат» ты қала лап қайтыўды үрдиске айландырған ағам атын ертлеп қорадан шыға алмай жүргенде бизлер Сапақ екеўимиз қашшан аўылдың шетинде күтип турған боламыз. Ол изине қайырылып қарамастан атын жортақлатып кете берер, еле ийттей халықлап жортып киятырғанымызды көрип ақыры шыдамай кейин қайтып бираз жерге дейин қуўып салар, гейде жары жолдан тап үйге шекем келер. Азмаз алдарқатса инанатуғын Сапақ өзи-ақ ақыллылық етип қоя қояйын дей ме, бирақ мени атының кейнине мингестирип алып кетиўге мәжбүр болады.

Ағам аўылдан шығыўдан үйреншикли қирәәтин баслайды. Бир бапта адым урған «Торы көк» болса ойы-бәленти өзине анық-қанық болып қалған «Ханжығалы жап» тың ырашының етегиндеги жол менен «Ийшан қала» ға қарай нәзер алады. Бизлер түүе усы атқа шекем бүгин базар күни екенин, «Халқабат» қа усы жол менен барылатуғын билетуғындай дизгин қағыўды күттирмей-ақ бирде гүзар, бирде аяқ соқпақ пенен төтелеп тартады.

Ағамның айтыўына қарағанда хәзир жүрип баратырған жеримиз «Арба қамал» дың әдеўир ишкериси. «Арба қамал» деўинин мәниси сол жылқы жылы менен қой жылының шабырыспасында яғный жылқы жылынан отыз бес, қой жылынан отыз, жәми алпыс бес күн даўам еткен яўмыт баспашыларынан қорғаныў ушын жетер жердеги болдық арбалар жыйналып, бири-бирине кийгизилип, қалаға үш-төрт шақырым қашықтықта шеңбер жасалып бара берген. Нәтийжеде оның

арасынан хәтте пышық өте алмайтуғын берк қамалға айналған.

Алыстан-ақ мунарланып туратуғын «Ийшан қала» қорғанының шығысындағы айдай далада төрт-бес түп гүжимнен басқа хәш нәрсе көзге шалынбайды. Бир хайран қаларлығы усы гүжимлерди айландырып бир, бир ярым пақшадай бәлентликте узыннан-шубай дийўал жүргизилген. Оның да бираз жерлери бузылып, айырым жерлеринде өз қадди сақланған. Сер салыңқырап қараған адам бурын бул әтирап қалың ағашлық болғанын абайлайды. Себеби, хәр жер-хәр жерде уныратылып атырған гөне түбирлерди гезлестириўге болады.

Хақыйқатында да жарым-жартысы қалған усы дийўаллардың иши сәл ертеректе бағшылық болған. «Нәжим ийшанымыздың «Ашық бағы» деп атқа шыққан.

Колхозласыў жыллары арабша жазыў-сызыўдан хабардар, ебиндей саўаты бар суўпыларға дейин шетинен хатланып-отланып жер аўдарылып атырғанда аппақ сәлле орап, аппақ липас кийинип, сырлы хаса услап ийшанлық салтанат дүзеген уламаларды аяп қойсын ба? «Жақсыдан бағ қалар...» деген халық даналығы теперишлердин жулынына тийип, бағдың көзин жойғанша асығысқан. Ийелери ат алдында айдалып бийдәрек кеткен Нәжим ийшанның бағы колхоз кеңсесиниң пешлеринде қаланып, Халила ақун менен Иният ийшанның «Үлкен бағ» ындағы қарамаң ағашлар мала ушын қырқтырылған. Олардың өзлери, олардың бала-шаға, үрім-путақлары түүе, егип кеткен дарақларына шекем усындай аўыр жазалаўларға гириптар етилген.

«Халқабат» қа алып баратуғын жол «Ийшан қала» қорғаны менен Баба жатырған қәбиристанлықтың ортасынан өтеди. Қарақалпақ халқының ағартыўшылық саласында тарийхий әҳмийетке ийе таалыб-илим нурын таратқан уллы улама Имам ийшанның усы дәрғайды мөкан тутып, дөгерегинне толы ел топланып әке жолын қуўған үлкен улы Атағулла ийшан салдырған бул қала талай әўладлардың көзин көрген, не-не дәўирлерди, не-не ўақыяларды бастан кешкен. Мына кимсесиз қалған әтирапқа талай излер түскен, талай излер өшкен.

«Торы көк» усы қыснаққа келгенде «енди азмаз егленетуғын шығармыз» дегендей жолдан шетирикке шығыңқырап тоқтады. Аттың иркилгениниң де лийки-

ни бар. Ағамның жолы ҳәр сапары усы жерден түсер екен, атын қаңтарып қойып өткен-кеткенлерди яд етеди. Қарыйхананың есигиниң алдында саққа жүгинип мархумлардың ҳаққында дуға оқып әмийн етти, мен де «ата-бабаларыма тибе берсин!» деп қол жайдым.

Неге екенин қайдем, ағам мына самаллар хұкмдарлығында қалған мына гөне тамлыққа ма, усы әулийешиликке ме жүдә хұрмет-итибарлы. Биз қатал деп ойлайтуғын әкемиз усы дәрғайға келгенде жүдә мүләйим, жүдә жумсақ минезли. Гейде қараптан-қарап отырып көзлеринен аққан жасы ғаррылық әжимн торлай баслаған жүзин сууғарып, сақалының ушынан сорғалайды. Жәқ-ау! Хеш те қараптан-қарап емес, ақыры бул жерде оның бийшара ата-анасы жатыр рой!

Әуел дайы атам Жәлий суўлы, Сапарбайжан, кемпир апам Дәригүл мама, бийперзент кеткен қыз апамыз Сәлийма, соңыра өзи, өзинен де, ул-қызларынан да бетер жанының иши көретуғын ишиси бизлердиң Убайдулла ағамыздың излери де өмирдиң усы туйық жолында, усы жерге келип жойтылды. Усы, усы, усы жер.. Бул қарада Жәдигерлериниң дийдарын көре алмай әрманда кеткен жан жораларым Майлыбай менен Дәулетбай да жатыр-ау!..

«Ийшан қала» қорғаны да, қубласындағы қәбирестаншылық та әтирапындағы бағлардан, егислик жерлерден әдеуир бийкликте. Бұрын қаланың төрт тәрепинде төрт дәрұазасы болған, бирақ бул дәрұазаларда хеш ўақыт дәрұазаман турмаған таң сәхәрден жатарға шекем ашық болған. Жетер жердеги ауыл-елдиң халқы, қәлеген жолаўшы кирип-шығып саўда-сатлық ислерин, басқада мутәжликлерин питкерген. Арба еминеркин сыйғандай шаўқымлы көшелеринде ерсили-қарсылы ағылған адамлар нәпири толас таппаған.

Тап түсип қалатуғындай ағамның кейнине беккем жабысып алып «Үлкен бағ» ды айналып өтетуғын гүзар жолға ушласатуғын «Қараңғы көше» менен хәр жаққа жалтақлап кетип баратырған мениң бала қылыма саўытына қурсанып, бес қарыўын асынып, дуўлығасы күнге жарқырап лек-лек нөкерлериниң алдында «Қайшы қулақ» аты ойнақлаған Ханмақсым бир айланбада шыға келетуғындай сезиледи. Соңлаў, ауылдың баллары менен талай мәрте «атысып-шабысып» қылышласпақ ойындарын өткерген бул жерлер ҳаққында көп еситкенмен.

..Ийшанлардың үйлеринде ҳәр күни шүлен қазанлар қайнап, тек аш-әптада ғәрий-қәсерлер емес, жақын-жуўықтағы журтшылық жыйналып бир тойынып шала байығандай болып кетеди. Жол жүрип қиятырған қайсы бир улама да баспанасыз жетимлерди жыйчап әменгерлик етер, қурғынырақ хожалықларға үлестирип берер, дүзде өлип қалмай адам болып кетиўине себепши болар. Соңында олардың бирли-жарымы болмаса көпшилиги усы жерлик болып қалар, журт қатарлы үйли-жайлы болып кетер.

«Атағулла ийшанның «Ийшан қала» әтирапында ағартыўшылық ислери менен машғул перзентлери нәубет пенен шүлен қазан қайнатар екен. Сонда бир ийшанның қазанға салғандай хеш нәрсеи болмай қалыпты. Гезек пенен тарқатылып турған шүленге үйренип қалған көпшиликтиң берман ағылатуғыны аян. Ол көп ойланбастан есигиниң алдында қос өгиз бенен жер сүрип жүрген баласына қосты туўартып өгиздиң биреўин сойдырады. Себеби, бундай ири қара мал болмаса дөгерекке теңдей жеткерий қыйыншылық туўдырған. Бир таңқаларлығы ертеине таң азан менен ақ «Назарханнан зыяратқа қиятыр едик» деп өгиз жетелеген жолаўшылар әкелген нәзирин сол ийшанның есигиниң алдындағы бос қалған қазыққа байлаған» дейтуғын әпсанаға мезгес усындай бир ҳақыйқатлық бар...

«Тори көк» бир бап желиси менен дизгинди былай-былай қақтырмай-ақ «Айназар көпир» ден өтетуғын арба жолға түсти. «Тентек жап»тың ырашыма көтерилгенде жай жүриске өтти де бир терең дем алып ылдыйға түсерде және жортақлап кетти. Хәр қашанғыдай, дайы атам Әбдикәрим қарыйдың базардың өкпе тусынан шығатуғын көшеси менен туўры тартып отырып Аташ шарбақшының хәўлисинен бир-ақ шықтық. Бұрын Әбдикәрим атамның үйи де мениң дайы журтым «Жаман ауыл» да болған. Ел ишинде көзге көрингендей белгилер бийлерди, аузы дуўалы оқымыслыларды хатлап қуўдалаў басланғанда ол да бала-шағасын алып Шоманай елинде бас саўғалаған. Бери келе заман жақсылыққа бет бурғаннан кейин барып «Халқабад»қа қайтып усы дәрбентте қоныс басқан...

Шарбақтағы көп қазықардың бирине атты жыла-

Ұынан илгиттик те бірден-бір базарлық жұмысымыз нитетуғын гөш шенгекке нәзер алдық. Сапырылысқан аламан, егер ағамның шалғайынан ушлап жүрмесем адасып қалыуым турған гәп. Адасып деп, түсте қай жерде шай ишилетуғынын билемен ғой, бірақ менің сондағы қорқатуғыным сорыйтуғын еки қоразқант, еки пирожки, бир стакан шимишкени тезирек әпере қойса екен деймен. Гейде-гейде мал сатып, мал алғаны бол-маса бир-еки кило гөштен, бир-еки кило балық қууыр-дақтан басқа сауда-сатығымыз да жоқтың қасында. Хәм-ме нәрсе үйде жеткилікли ме, ямаса «майда-шүйде нәрселер» деп аяғына орау еткиси келмей ме бәрқә усы жүрис-турысы, усы сыпайылығы, усылайынша кел-лип-кетиси.

Түски шай хәр қашанғыдай Айтан мақсымның үйин-де ишиледі. Жасы бизиң ағам менен қатар ири тул-ғалы үй ийеси усы күни балларын да, кемпири Улбий апаны да былай-былай табжылтпайды. Себеби, түс жақынласты дегеннен хәмсәубетлериниң алды көрине баслайды. Аұыл беттеп Сәтулла атам, Өтеш атам, «Ийшан қала»дан Рейим ғарры хәм бизиң ағам төрт-көз түүел жәм болмай дәстүрханнан дәм татылмас.

Мине, сол көринислер және тәкирарланууда Сәд-делесип, тислескен атларды, ешеклерди арашалай алмай хәр қайсысына бир таяқ силтеп шала-өкпе болып жүрген Аташ шарбақшының баласының алақанына жигирма тийинлықты бастық та хәррениң уясындай ғаулап тур-ған базар жайдан өзимизди шетке алдық.

Айтан атамның хәулисине жақынласуудан-ақ «Торы көк» ески бирәдарлары менен дийдар көрисетуғы-нына көңили толғандай қуырығын бир былғап қойып қулақлары қайшыланды. Ағамның кейнинен сыпыр-лып түсип сейисхананың дәруазасын ашсам бурш-бурштағы қазықлардан тек биреу-екеуи ғана қалып-ты. Мен де атты жылаулап ишкери кирип аұызырақ-қа байлап шықтым.

Түс Сола қоймады ма ямаса хәммесиниң басы қу-ралмай атыр ма еле дәстүрхан жайылып хешқим шай-ға отырмаған екен. Бірақ, усы үйдиң үлкен баласы Қыдырбай аға қушақ-қушақ усақланған отынларды тасып, өзи қып-қызыл болып лаплап турған темир пеш-ке қайта-қайта ағаш қалап, аяғы-аяғына тиймей диң-килдеп жүр.

Дурысында да олардың арасында Рейим ғарры кө-ринбейди. Оның кешиккенине тақаты таусылған. Ай-тан атам: «удайы усылайынша хәр жерде гибиртик-леп тасбақадай жүриси өнбей жүргени» деп менен естиярлау баласы Турсынбай ағам екеуимизге базарды бир шарлап оны излеп қайтыуға жууыртып жиберди. Бизлер үлкен гүзарды кесип өтип «Қатшаның дүканы» на жақынлаған Ұақытта-ақ қоржынын ийинине салып асығыс қөдем урып киятырған Рейим ғарры алдымыз-дан шықты.

...Ауызғы кең өжиреде хәр қашанғыдай шай иши-пек, бир шети «Халқабат», бир шети Мәкке—Мәдина-дан былай айланған китабий сөзлер, өтмиш Ұақыяла-ры. Талай рет бас қосысып, талай рет әнгиме дүканы қурылса да олардың бул гүрриндериниң шет-шегара-сы жоқтай, хәқыйқатында да хеш ада болмас, хәқый-қатында да тауыса алмай-ақ кетти-ау!

Тәрдеги кишигирим бөлмеде Турсынбай аға ме-нен китап ақтарып, арабша жазылғанларының ишинен қарақалпақша дәстан китаптарды излестирип қосықла-рын дауысқа салып оқыймыз. Ауызғы өжиреде болса дүмшелердиң изли-изинен пақырласып қайнағаны, Ул-бий апа менен Қыдырбай аға биреуи қазанға, биреуи демленген шайды қонақлардың алдына қойып шығып құмбыл болып жүргени, отырғанларға селтең берме-йик деп гүбирлесип сөйлескенлери еситиледи. Бул жер-де бизлердиң де өзлеримизге жараса атқаратуғын Ұа-зыйпамыз бар, китаптарды тинтинип отырғанымыз те-гин емес. Усы кәрада бар екенбиз әлбетте, дәстан оқы-тады, Хажынияз ақун менен Қазы Мәуликтің қосықла-рын тыңлап, бас шайқасып отырады. Бул сапары да сондай болды. Ғаррылардың алдына мирәт етилгени-мизде Турсынбай аға «Шәрьяр»ды, мен «Едиге» дәстанын қолтықлап бардым.

Соннан күн аға сырлы бадья табақларда тартыл-ған палау желинип, изинен бир-бир шайнектен шай ишилип болынғаннан кейин қайтыудың әнжамына ки-рисилди. Күни менен исмлері тилге алынған ата-баба-лардың руұдына узыннан-узақ құрбан аятлары ба-ғышланды. Күни бойы хызмет еткенлерге, соның ишин-де бизлерге де «илайым, өнип-өсин, бабалар жолын қууып, ырысқы-несийбенизди, абырай-мәртебенизди ки-

таптан, қағаз-қәлемнен салсын!» деп тилек тилеп қол жайысып фәтхә етисти.

Балалық қыяллардың сонша ушқырлығы, кеуіллердің бунша еликлегішлігі... Ауылдың қәдимги ғалмағалшылығынан азмаз жырылсақ қолымызға кітап түседі. Батырлық дәстанларын оқып отырып халықтың қалқанына айланған мәрт жигит болыұды әрман етемен. Ашықлық қыссаларын оқыр екенмен жүрегімнің түпкір-түпкірінде бір ғайбана қыздың нурлы келбеті сәулеленеді. Ол маған жүдә-жүдә унаса, мен де оған әбден унай алсам еді деймен. Дослық, садықлық қақында әңгеме болғанда көз алдымда дәрхал Нурназар елеслейді. Дүньяда маған оннан өткен жақын жора, оннан өткен шын дос болыуы мүмкін емес. Себеби, уялас қуслардай бірге ушып, бірге қонып, егіз қозылардай хеш айырылыспасбыз. Қаяқта болсақ та, не ислесек те таң азаннан қас қарайғанша бірге жүріп, бірге турамыз. Туұды-питти усы тақылетте жасап, хәтте, ойлайтуғын ойымыз да, сөйлейтуғын сөзіміз де мұдамы бір жерден шығатуғын бизлердің көкірегімизде бір-биримизден бүккендей хеш қандай сыр болмайды.

Бірақ, сондай болды... Хеш ойламаған жерде, хеш күтпеген пайытта. Оннан берлі де әдеуір уақыт өтті. Ең бирінші рет өзім менен өзім болып, өзімнің майыма өзім қуұырылған уақыт. Көңлімнің бір буршында гизнелген, хешкімге, хәтте Нурназарға да айтыуға тартынып сыр тутқан усы туңғыш сезімлерім жауатуғын булттай талай қалыңласып, талай сөйілді. Нәубәхәр самалларындай толқынланып ести, биймаза туйғылар жан дүньямы тасқын суу киби басты, гейде кесілген ақаба суұдай бұрынғы булқыұларынан намыұнышан қалмаған сыңайда.

Бірақ, сондай болды... Нурназардан оның несиі сыр тутқанымды билмеймен. Оның жүдә бір құпиялағандай неси бар, әсиресе, оған келип-кетер хеш ауырлығы жоқ-ақ ғой? Сонда да, әри айтарман, бери айтарман болып жүргенде усылайынша қалып кете берді. Еле өзіме де анық-қанық емес көңіл әндішелерімнен кимнің хабары барды дейсен? Лекин, Нурназардың алдында өзімді айыплыдай ма, дослыққа ылайық ис етпегендей ме бір түрлі ыңғайсыз сезе бердим.

Бұндай үн-түнсизлік қанша дауам етерін қәйдем, егер «Халқабад»қа базарлап қайтқан қызлардың изинен

қаланың еки жигитинің ауылға шекем ерип келгенін еситпегенімде. Басқа қызлар болғанда басымның алдыарты да айланбас еди-ау, олардың Несипбай дегені Айболғанның қапталынан кетпей тап өткерип қойғаны бардай ийемленип, бунша батыллық еткени еле хешкімнен, хеш нәрседен хазар көрмеген жүрегімді ауыртып жиберді. Бизлер сөз айтайық, қапталында жүрейік десек жүдә бір көзіміз қапылып қалып па? Мектеп жасында ашықлық қақында тилге басыу оқыушылар ушын жарамсыз қылық, әдепсизлік саналмай ма? Соннан кейін ғой ауызымыз қақпақланып үндейік десек те үндей алмай көзлерімиздің бақырайысып жүргені.

Шыдамым шегіне жетті. Әдеттегіше, бірге отын жарғылап атырғанда оны ғаұзастырып көргім келді.

— Нурназар жора, ауылда қалғандай, бизлер сөз салғандай, қол бергендей қызлар бар ма өзі? деп оның жууап бериуін күтпей-ақ, сол базар күні болған уақыяны егжей-тегжейіне дейін қалдырмай көңілімдегі гүптікейімді айтып тындым.

Ол да бул жөнінде бұрын еситти я еситпеді, бірақ өзінің салдаманлығына барып ойлы пишінде жарғы тартыуын дауам етті. Не нәрсе болса да бір-биримизді көзімізден оқып үйренип қалғанымыз бар емес пе? Қалай да сөзлерімнің тәсірсиз болмағанын абайладым. Усы рет қалалы жигитлерге ызаланып отырып көкірегімде не болса бәрін ақтарып салдым.

— Әлле неткен биреулерге ауылдың ишин шаңғыттырып, ийтлерін үргизіп жүргеншеллі усы қызларға бизлер де өз сезімлерімизді билдиріп хат жазсақ қәйтеди?

— Ауылда, ондай айта қалғандай ким бар? Қызғанғанымыз бенен де қайсы бирін сыртынан торып ушына шыға аламыз? Бизлерге де бір буйырғаны барды-дә деп пикирме мейілсоқлығын билдирді.

— Айболған не? Мен өзіне бұрыннан айтарман деп жүріп едим. Сулыұлығы, кишипейіллігі, тынықлығы жағынан да қәлеген қызыннан қалыспайды. Мәселен, ол класстағы баллардың көбісіне унайды, маған да... саған да сондай болыуы?..

Жәқ, жәқ! деп тартып атырған жарғысын қоя беріп еки қолын бирден сермеп өзінің буған келиспейтуғынын аңлатпақшы болды.

Дерлік толығы менен мениң тәрепимде әрман қарай

тартылмай қалған, күш түсіп майысып, соң серпиліп кеткен жарғының «жың-жың...» ете қалған сеси Нурназардың жалма-жан:

— Ол жақсы болса жақсы шығар? Бир-биримізди жақыннан билеміз ғой. Бірақ, маған ол онша унамайды, босалаңдай көрине береді,— деген асығыслық пенен айтылған сөзлеріне уласып, оның жүрегінде де жынылды пайда болғандай сезілді.

— Онда мен бир нартәуекел етип бахтымды сынап көрейін, «жақсыны жатқа жибер ме?» деген бар емес пе деп нақыллатып та қойдым.

Менің усынысым құп түсті ме, құп түспеди ме билмеймен бірақ, анау-мынауға онша дәрпенбейтуғын Нурназарда қандай да толқыу пайда болғандай. Мен бұны, өмірміз бойы қызғыштай қорып жүрген усы нәзік, усы сыр минез класслас достымызды жат журтқа қыймаушылық, оған сөз салыушыларға ашыу, менің тапқан жолыма қайыл қалыушылық деп түсіндім.

Бираз есейдик пе, ямаса сол бир болмағыр сезімлер дизгінимди тартты ма, бұрын шайдай айқасып ойнап жүретуғын қызлар менен енді әліпайым бола қалдым. Айболған менен ғо, баз-баяғы. Гейде гейде сол анна-бексыйықтағы Бегимбай ағаның ұллы болған тойына барғаныма, Ғайбулла бақсының «Ғәрип ашығын» тынлағаныма, басқа қапылып тап усы Айболғанға көзім түсе кеткеніне сондай өкинемен, сондай өкинемен... Бұл өкинішлердің орны толмастай сезіле береді. Сол баяғы жойытуу... Сол баяғы ізлеу...

Сол баяғы ашық-жарқын, саудырап төгіліп сөйлесулерді күсеймен. Көңилиме далда болатуғын, тәселле беретуғын, бир нәрсе—еле класымыздағы көп баллар түсініп жетпеген ағла сезімлерді тәбият маған инам еткендей. Шийрин ойларға талдырып, азмаз болса да ләззет бағыш ететуғын усы әжеп туйғылар жүрегіме ада болмас әрманды, көп жыллардан бері тек қыялымда жүрген мухаббатты тауып бергендей.

Айболған тәбиятынан сондай ма, оның басқа қызлардай ашылысып шын көңілден күлгенін көрген емеспен. Әсіресе, класстан-классқа атлап, бойымызға бой, ойымызға ой қосылған сайын минези кем-кемнен ауыр тартып баратырғандай еді. Баяғылары шашынан тартып талай рет «ұай-ұай шашым» дегізсем де оның басқалардай тас-талқаны шығып патас-пысыраңқы сөзлерді

тиліне басқанын да еситкен емеспен. Бірақ, сәл нәрсеге көзіне жас үйиріліп, сол көз жасларын ишине жутып үнсиз егитілгенлерін билемен. Ол өзлігіннен хеш ұақытта хешкимге хазар беріп, хешким менен мәлеллескенін көрген емеспен. Оның күлдиргішлері ойыла күлген хусни-шырайы менен, тымық күнге мезгес кеуіл ырайы жүдә үнлес, жүдә құп түскен. Бұрын балалық етип талай рет зейніне де тийген шығарман. Соң-соң аңғарып жүрмен-ау, оның муңлы екенін. Соң-соң үйдің ишнен де, басқалардан да еситтим, дүньяға келмей атырып усындай ауыр азапқа мийрасхор болып қалғанын.

Көзлерді жүректің айнасы деп бийкарға айтпайды екен. Оның жан дүньясындағы қайғы-шерін хәммеден бұрын усы көзлерден оқыдым, усы көзлерден билдим. Усы құралай көзлерден, шарасы талай рет лип-лип жасқа толған усы, усы жаудырасқан көзлерден!..

Бир сапары мектебимізде үлкен тәнепистің ұақтында жыйналыс шақырылып онда турмысы ауырырақ әменгері жоқ хожалықлардың балларына кийим-кеншек үлестірилгені есімде. Директорымыз Уғылхан апа қолындағы бир бет қағаздан оқыушылардың дизимін оқып, ортаға шыққан баллардың-қызлардың хәр қайсының басынан сыйпап жақсы тилек билдирип жүдә меҳирбанлық көрсетіп атыр. Сабақ өткенде усылардың биреулеріне бақырып-шақырып, оған қоса «2» ни де тырмышлап арқалатып жиберер еді... Ақыры, хәр нәрсе өз реті, өз орны менен-дә! Балалықты қоя бер сирә! Басқаларды қайдем, сонда мен хәм атым аталыуынан дәмедар болып әри-бери мойнымды созып едим. Себеби, класымыздағы төрт-бес оқыушыға шылт жана кийімлер берілді, Нурназар да өзине сәл үлкенирек болса да бир костюм-шалбарлы болды. Айболғанның фамилиясы шақырылғанда ол мойнына жип тағылғандай сәл егленіңкиреп, Турсымурат аға кийгизиу ұшын усыңған пальтоны ийніне идиуге сонша адамның алдында қысынды ма билмеймен, қолына аларда да екиленіңкиреп қалды. Бұрыннан да уялшаң қыз көзлерін жерден үзбей тек еринлерін оңбағандай етип тислегішлей берді. Сәл нәрсеге жүрегі жарылып кететуғындай қууанып, сәл нәрсеге ренжиіп қалатуғын ол усы ретте де өзін бир түрлі услап-тутты. Пальтонды кисинің аманатындай еки қоллап абайлап гене услаған Айболған көпшиликтің нәзерінен қутылғанша асығып, құр жасап турған оқыушы-

лардың ең кейинне өткен гезде көзлерінде жас дөңгеленгендей болды. Әлбетте, ондағы бул көринис хеш қандай да қууаныш белгисине уқсамас, қайтама пүткіллей кериси еди.

Үйде кешки шай үстінде мектептеги жыйналыс хақында гәп қозғап, бизлерге хеш нәрсе тийиспегенин айттайын дей бергеним ағамның сууық көз-қарасынан кейин гүмилжинкиреп қалдым.

Апам болса тереңнен бир дем алып гүрсинип қойып:

— Әйй, балларым-әй! Алдыңызда әке-шешеніз тири, я бир аш-жалаңаш емессіз! Хеш нәрсениң байыбына бармай көринген нәрсеге хәуес бола бермең түүе!—деп ағамның кейиснамасын сөз бснен жеткерди.

Қәдимги балашылық-тә. Болмаса, олардың ата-аналары жоқ экенин билмейди емеспен. Сол бийпул кийимлер кимлерге, не ушып берилип атырғанына теренирек ой жууыртып, мәнис-мағанасынада бармағаным гой!

Нурназар менен Айболғанның тәғдирлери бир-бирине хайран қаларлық дәрежеде уқсас. Екеуиниң де ата-анасы баяғыда, олардың жүдә кишкене уақытларында-ақ қайтыс болған. Нурназар әжапасы Гүлбадан менен анасының анасы Мәнигүл шешемниң қолында, Айболған-әм әжапасы Гүлзийра екеуи әкесиниң анасы Улзийра кемпирдиң қолында қалған. Бизлер гейде сөздөн-сөз шығып хожалық мүшелериниң үйде тутатуғын орны, үлкенлердиң мәтибийлиги, кишкентайларының қиырлығы хаққында гәп қозғармыз.

Мен де ағамның қаталлығына парыйзалығымды, қанша жөнсизлик етсем де апамның жүдә жумсақлығын айтып салып олардың көкиреклериндеги сәл нәрсеге алыса кететуғын дәрт қоламтасын үрлегенимди өзим де сезбей қаламан.

Сонда жүзине муң сая салған Айболған да ата-анасын тилге алады. Оның бундайда мархум әке-шешесин еселеп, олар туұралы айтпай қалыуы хеш мүмкин емес.

«Ағамның атының алдынан түспей жүретуғынымды емс-емс билемен, бирақ, апам... Оның алдында өзимди гүнәкар деп билемен. Бийшара анажаным мени дүньяға келтиремен деп өмир менен бийуақ хош айттықан. Өзиниң бахтын, өзиниң орнын маған берип кеткен. Ең болмаса оның дийдарын танып қалғанымда, ең болмаса жүрегим төринде сақлап, сағынғанда еселеп турыу несбни-әм өмир бизге көп көрген екен».

— Айман жора, сен тойып секирип жүрсең-ау. Егер де мениң ағам яки апам хәзир бар бола қойғанда ма? Бақырып-шақырмақ түүе тап гаяқлап урса да бәри-бәрине қайыл болар едим. Дауыс көтерип сөйлеткендей, қол жумсатқандай, ондай жөнсизлик көшесине жантасып та өтпес едим-ау, деп Нурназар да тунжырап қалар. Мен де өзимди «тәрт түлиги сай» деп сззинбесем де, олардың ууайым-қайғысыз пәруайы-пәнсери жүри-турысыма ишки бир хәуес пенен, балалық қызығыушылық пенен қарасқанына қолайсызланып, хеш қайсысының жүзине қарай алмайман. Туұры қарайын десем, көзлериндеги адамның жүрегин езип жиберетуғын қандай да бир мәминлик, харғынлық, шарасызлық көз-қарасына дус келемен. Олардың ата-анасы жоқ, ал мениң әке-шешем алдымда. Усындай артықмашлығым барлығына, ағаларының-апаларының өмирден дым ерте кетип қалғанына өзимди айыплыдай сззинип, тәғдирлеримиздиң тең емеслигине наразы болған пайытларым да болды.

Гәплериниң рәмәузине қарағанда Мәнигүл шешем менен Улзийра кемпир бирин-бири онша жақтырта бермес. Ауыл-елдеги той-мерекелерде дәстүрханлас болып қалғанда да бирин-бири илип сөйлеп, гәплерин өре бастырмас. Адамлардың айтыуына олар усы елатқа келин болып түскели не-не заманлар өткен, бираз шаңарақлар көшип келген, биразлары көшип кеткен. Биразларының излери бул ауылдан емес, хәтте өмирден де өшкен көринеди. Усы «Қыйсық терек»тиң жақсы-жаман күнлерин бирге бастан кешкен кемпирлердиң бири уақтында бир келәта елди аузына қаратқан ат минген белсенди болса, бири сулыулығы, дилуарлығы менен журттын тилине түскен, қызлардың сәрдары болған.

Кенес хукимети келип жарлы-жақыбайларға қол созып хаял-қызларға «өз басыңыздың бийлигин хеш кимге бермең!» деп сүренлегенде тез пейиллиги бар Мәнигүл шешемиз де усы дуу-сыйынды тыңламас жыққындай пәтли ағымға илесип теперишлигин көрсеткен. Ел үстінде жүрген басшының кимге дур шалғай жабыуы, кимге дур тили тийиуи, қулласы хәммеге теңдей бола алмайтуғыны турған гәп. Мәгар, тек марапат, тек хұрмет-иззетли сөзлерге үйренип қалған, бирде-бир намақул сөзди басынан асырып көрмеген Улзийраға сол

жыллары «кимсең—Мәнигүл бригад» болып тұрған усы шешемиздің қазары болды ма, ямаса басқа бір себептерге бола, қайтсе де екеуінің отлары өре жанбас, өмірінше бири-бирине алакөзленіуі менен-ақ жасап киятыр.

Кемпирлер, кемпир жөнине. Олар бири-бири хош көре ме, хош көрмей ме, бірақ, баллары менен келіндеріне қам пәтир. Себеби, Нурназар менен Айболғанның ата-анасы жүдә жақын қарым-қатнаста болған. Әкелері қыяметлік дос, аналары сырлас құрдастар екен. Тәгдирдің дегенін ким ски ете алады. Атанияз аға менен Аташ аға да, Сәуле апа менен Ханымгүл жеңгей де жазмышларына жазылған өлім хукимине дәмал айталмай, изінде қалған ялғаншы дүньяны, бір өмір муңға гириптар етилген ул-қызларын таслап кейнине қайырлып бақпастан кете берген.

* * *

Мен ен дәслеп қашан қосық қатарларын шатпақлап, қашан қағаз шыжбайлағанымды билмеймен. Кітаптарда жазылып, тиллерден түспей айтыла беретуғын «Пош» деген алтын қустың көңил туғырыма қашан қонғанын билмеймен. Бірақ, жүрегімди халласлатып, сезімлерімди лепиртип қосық гүл дәстесин бууыуға тунғыш рет қолыма қолем услатқан Айболғанға деген нәзик туйғылар екенін билемен. «Пош» деген нәрсе де, «дәрт» деген нәрсе де көкірегіме усы туйғылар менен бирге кирип келгенін, бойыма нур киби, зәхәр киби тарағанын билемен. Усы жипек сезімлер оған арнап мөлдиреген қосықтар жаздырды. Оны тек бизлер—жүрегім, әрманым, үмитім, көзлерім менен өзлі-өзиміз ғана оқыймыз. Олардан басқа хешким, хеш ким, хеш нәрсе билмес, хеш нәрсе анбас. Тек, өзлі-өзиміз ғана сырласып, муңласып, ойласып-кенесип, толғаньысамыз. Айболғанның жүрис-турысын, сөйлегендерін, күлгендерін, сәл нәрсеге көкірегі босасып көзлерінде жас көлегейленип муңлы баққанларын, қулласы хәр бир қыймыл-хәрекетине шекем бирме-бир ой елегінен өткереміз.

Қыялымда оның келбеті... Класста, тап менен алдыңғы партада отырған Айболған. Тәнепс болыудан үйтілген баллар, секеңлескен қызлар қыр әтирапты шауқымға көмип жибереди. Көбинесе, әсиресе соңғы

уақыттары класстан өнша шыға бермейтуғын оған сөз айтып яки болмаса түртип өткен балларды дым суқаным сүймейді. Неге аузын жулып алғандай етпейдін екен, неге жақынласып кетсе қағып жибермейдін екен деп Айболғанды да күстаны етемен. Кириуге қонырау қағылып, дөгеректе қайтадан суу сепкендей жым-жыртлық хуким сүреді. Қайтадан нәубеттеги сабақтар басланады. Қайтадан мениң алдымдағы партада, тап мениң туғы қатарымда және Айболған пайда болады. Көзлеріме шоқтай басылған оның қызыл ғыжим бәшпенти, бәшпентиниң үстінде неге дур басқа қызларға қарағанда кешлеу ержетип атырған ийилеринен сәлақ түсинкіреген қап-қара бурымлары. Тахтада Аббаз шайырдың «Бақадыр» дәстанын көмине келтирип оқып, хәр жер-хәр жерінде сөзлердің жупкерлесип әжеп ойын құрыуларына қайыл қалғанлықтан басын шайқап қойып, актёрыңнан да бетер образға кирип қулперенци шығып әдебият сабағын өтип атырған Төребай ағадан көз үзе алмаспыз. Ер балалардан көре кітапқа жақын, оқыуға да, жазыуға да қунтлырақ қыз баллар бундайда сондай елтип тыңлайды. Айболғанның қызғыш дөнип қубылатуғын жүзлерін, ойлы пишимде жаудырасып бағатуғын көзлерін көрмесем де қандай сыпатта екенлігі маған белгилі. Тек мен, ушыуға талаптанған аққуудай алдыңға созылған мойнында тарының қарамындай мениң, сулыулардың изине ерген сиңилері киби бурымларынан өнеге алып таулынып өскен тулымшақларын, қол созымда, хәтте алған демимізге шекем ап-анық билінип туратуғын усындай аралықта көрип отыраман. Көзлерімнің, жүрегімнің, қыялларымның силтеген жағына қарай олардың изинен қалмай мөтенлеп ерип отыраман.

Усы ийбелі, усы әпиуайы, үсти-басы жупынылау болса да азада гене талдырмаш бойлы Айболған исмли усы қызға анықлаңқырап сер салған сайын ол көңилімде Шахсәнемдек доланып, ойыма кем-кемнен теренрек өрныға берді. Оның жипек тулымшақтары киби шыйратылған сезімлерім, оның тезирек өсиуге асығысқан бурымларындай өрилип көмалға келе баслады. Бурынлары байқамадым ба, ямаса бул соң жүз берген қубылыс па, оның жүзлерінде адамды өзине бәнт етип қоятуғын сыйқырлы сәуле пайда болған. Оның көзлерінде оқып уғып болмайтуғын сөзлер, көзлеріме то-

ғысқан гезде жан дүнямды толқытып-тебирентип жиберетуғын өткірлік, хеш тәрийплел, хеш түсинип уғыл болмайтуғын бир хайран қаларлық тәбийғый тәсир етиўши нур пайда болды. Усы алтын сөўле, усы илаҳий нур қайда барсам да, қайда жүрсем де, сонғылығында да өмирим бойы мениң менен бирге жасап қалды.

Ауыллық жерде туўылып-өскеннен кейин оның тәртип-интизамына, талапларына да көниўге туўра келеди. Оқыўға барып қайтқаннан соң атыз жумысларына да шәртли түрде бир мезгил қатнасыўымыз керек. Үш ай жаз бойына сирә де совхоздың бир ортаңқолдай билегине айланып, биресе суўшы, биресе төгинши, биресе пахтакеш болып, қандай ұазыйпа жүкленсе де былай-былай мойын бурмай жуўырып-желип атқара бериўге үйренгенбиз.

Оқыў зериктиргенде дем алыс күнлерди аңсаў, аты дем алыс демесең қалай жатып-турғаныңды билдирмейтуғын усындайда оқыўды күсеў мектеп жасындағылардың көпшилигине тән шығар? Урда-тут жумыслардан тайсалақлап па, ямаса растан-ақ сағынамыз ба, тезирек гүздің келиўин, тезирек оқыўдың басланыўын, тезирек бизлерди шақырып алып кетиўин күтемиз. Лекин, мектепке қатнаўымыз және узаққа бармас. Сонша ұақытлардан берли ушығаның қыйқымы көрип көнил түйиншиклеримизде түйип жүрген сөзлеримизди еле бир-биримизге айтып таўыса алмай атырғанда терим мапазы басланып, жоқары класс оқыўшыларын пахтаға тарқатып жиберер. «Енди шынтлап турып оқырман, енди сабақларымын «бес»тен басқаны алмаспан, енди муғаллимлеримнің айтқанын ски етпеспен» деп ықлас пенен келген өспиримлер бийнесип қалар. Солардың бири мен де Айболғанның жамалын күнде көрермен, сөзлерин күнде еситермен, күнде қол алысып сәлемлесермен, мектеп жасындағылар ушын намақул деп табылмақ түүе оннан бетери болса да тап енди оған хат жазып лебиз билдирермен деп ашып жүрген палым бузылып және пәнтқумар қала бердим.

Терим қызғын басланып атыр. Өткен жылғыдай быйыл да бизлер Нурназар, Алламберген, Кәрим, Қәлек бесеўимизди қырманға жиберди. Басқаларымыздан тиришелеў Кәрим Тәңирберген ағаның жанында пахта кептирисиң, жыйнасып жүреді. Қалғанларымыз

тележкаға тасып, әбден басқылаўын берип Әбдимураттың тракторының сүйретиўинде «Халқабат»тағы пунктке тапсырып қайтамыз. Териў машиналары иске түсенде таң ағарғанша ауыл менен еки ортада сикпемиз шығады. Усындайда көзимизге уйқы тирелип маңаўсырасып, көпшилик пенен пахтамызды терип жүре бермегенимизге өкинемиз де.

Әсиресе, мени айтсеш? Бир жақта жүрип, уйымда пахта терип атырғанларға елеўреймен де тураман. Пахта тапсырылатуғын қырман жайға алып баратуғын жол бизин үйдин қапталы. Қоңысы қурдае қызлары менен бирге Айболған да усы жерден күниге кем дегенде бир-еки мәрте өтеди. Олардың топарын бузып-жарып барғандай, оған сөз айтқандай жүреклилик бизде қайдан болсын? Тил қата қойын-ақ, бирақ ол қайырлып-әм қарамаса неше пуллық болғаным? Қандай ой ойласам да, қандай «тон пишсем де», сирә қыйсыны келиспейди, хеш нәрсениң утырын таппайман. Аратура тәрези басында ушырата қоймасам, усындай жұмыс ғажжа-ғаж күнлерде бийталап адамдай атызға барыў, онда да басқалардың емес, Айболғанның жанына... Мениң атқан хәр бир қәдемим, көңилимнен кешип атырған қыялларыма шекем бәршеге аян болып қалатуғындай сезиле береді. Сонда да оны сыртынан болса да, узағырақтан болса да көрип турыўдың жолын қарастыраман.

«Қыйсық терек жап»тың бойында өскен нәрўан талларға өрмелеп шықсам дөгерек алақандағыдай апанық көринеди де турады. Фартукларын ийинлерине салған қыз-келиндешеклердин арасында киятырған Айболғанға көзим түскенде бойымды толқыўлы-тебиренислер бийлейди. Соңыра, әҳмийетли бир ис питкергендей күни бойы көтеридки кейпийатта өзимнен-өзим толып-тасып жүргеним. Усының өзи әллеқандай, билмеймен, оған сөз айтып, оннан жыллы лебиз еситип ямаса көксине қол сала қойғанымда ғой... шадлық ауырлық етип жүрегим қарса айырлып кететуғын шығар?

Ол мениң өзине деген көз-қарасымның өзгергенин билер я билмес. Бирақ, жақынға шекем бирге отырып, бирге турып жүрген Айболған менен сәлемлесіўдин өзи күннен-күнге қыйынға айналып баратырғаны ақылма хеш уғрас келмес.

Талай ақ парақларды заялап, талай өширип, талай көширип «Айболған» деген исмин қолымнан келгенинше сулыұлап жазыуға хәрекет етип шатпақлаған усы туңғыш қосығым көңилхапамды биресе нурландырып, биресе гүңгиртлестирип, биресе ысытып, биресе сууытқан сезимлерим берилген, оның қолына, оның пәзерине түсиуіге жүрексинбеген усы бир бет хат... Айболғанға усынылғанда аппақ-аппақ болып көринсин, кир шалмасын деп сыртынан қабат-қабат ақ қағазға орадым. Қалтамда әдеуір уақыт сақланып қалып, сыртындағы орауын қайта-қайта жаңалауға, он еки бетлик дәптерди усы бир беттеги он шуұмақ қосықты сол таза қәддинде тутыу ушын сарплауға туура келди.

Өзиме-өзимнің басқан пәззелерим, берген үәделерим бийнәтийже кетпеди ме ямаса басқа бир ғайры тәбийий жигер пайда болды ма билмеймен, теримшилер уйымда жүрген «Мектеп жерге дауыл ушырғандай бир-ақ барып қалдым. Араласып жүрген ауыл баласы болсаң да бундайда дәрхал көзге көрине қоясаң. Көзге түскениң—тиллерге тийек болғаның... Ояқларын қашшаң-ақ «жети өлшеп—бир кесип» қойғанман. Елеспесиз болыу ушын әуел Кәримнің үйине барып, қаяққа десең де, қандай шатақлық болса да тайынбайтуғын оны ертип шықтым.

Теримши қыз-келиншеклер, шыпырласқан шабақлардай оқыушы баллар жалпыламай бир тап, еки таптан қууалап «жалманып» баратыр. Көлемнің ортарағындағы оқ қарықтың ишинде қатара дизилискен жарым-жарты қанарлар, қалталар, кишкене-кишкене таулар көринисине мегзес, бир-бириниң сынарындай хәр жер-хәр жерде үйилип атырған фартук-фартук пахталар...

Усылардың арасында үстине қызыл камзол жайыулы қанар көзлериме оттай басылды. Бундай тапқырлық, бундай батыллылық қайдан пайда бола қойғанын қәйдем, мени көптен берли әжеп халатларға салып жүрген қойын қалтамдағы хатты алдым да Айболғанның ғыжым камзолының кисесине қалай сүңгитип жибергенимди мурны хәңкийип киятырған Кәрим түүе, көзлери пахта ханаларын тинтинип жүрген басқалар түүе хәтте өзим де анбай қалдым.

Тынышсызлапыудың, тәшүишлениудың, аяқлардан да бетер жүректің тыпыршыуының қандай болатуғы-

нын, олардың не нәрселер екенин бұрын онша билицирмей елө де сәл бериректен қайтып жүр екенмен. Сол күни күн батпай кетти, сол күни таң атпай кетти. Көз алдымда Айболған... Ол әнсе, жеңсизин кийди, кисесинде тосыннан пайда болған қағаз қолына илинди. Басқалардың пәзерине түсип қалмау ушын және жалма-жан қайта салып қойды. Соннан,—атызда да, кеште тәрези басында да, үйине қайтып киятырып та, кемпир апасының шайын демлеп болып, ауқатқа айланысып жүрип те оны ашып оқыуға сирә ретин таппады, мәгар умытып та кетти, мәгар жүреги дауамады, мәгар барлық ойы-қыялы усы қағазға жәмленди. Әне, ақыры қолына алды, ақыры оқыды... Жаным шүберекке түйилген мен болсам бар дыққатым, бар сезгирлигим, көзлеримнің бар өткирлиги менен оның жүзлеринен қолындағы қағазға, ондағы Айман болып сөйлеп атырған сөзлерге азмаз да болса сүйиспеншилик излеймен. Айболғанның көзлери мениң жүрегимнен көгерип шыққан усы мухаббат ғумшасы тымсалына айланған усы қосықларды өзиниң зауық бағышлаушы нурларында абат етсе, қолынан қойғысы келмей қайта-қайта пәзер салса, соң тойларға кийип шығатуғын кийим-кеншеклери сақланатуғын кишкене сандықшасына жасырып қойса...

Бир ойым... бул хат Айболғанның қолына жетип бармаған... Беккемирек болыуы ушын аузына фартук пепен камзол басылған пахта толы қанар менен бирге домалап жүргенде қырман жайда тәрезиниң нәубетинде турғанда түсип қалған. Бәлким, ол хәзир мамықтай ақ пахтаға аппақ-аппақ болып көмилип атырғанды? Бәлким, әлле кимлер тауып алып, Айболғанға арналған муқәддес сезимлерим аяқ асты етилгендей. Мениң сөнша айлар-жыллар бойы тири бсндеге билдирмей құпия сақлап келген усы сырмның паш болғаны ма? Енди, бул жөниндеги хабар «Қыйсық терек» ауылы арасында самалдай есер. Бундай да батылсызлық, бундай да намақулшылық болар ма? Жүзбе-жүз сөйлесиу қолынан келмейди екен, неге ғана өзине усындады?! Усы аз гене уақыт ишинде өзимди талай рет тирилей жерледим, талай рет мухаббат тахтына мингизип, жолымды мухаббат патшалығынан бұрыу салатуғын да болдым. Усындай соңы жоқ тынымсыз ойлар, усундай елеслер... Көз алдымда маған гийнели баққан реңжиу-

ли Айболған, көзлерин үзбей күлімлеп қарап тұрған Айболған...

Ертеңіне күні бойы биреу бір нәрсе дермекен, «хау, ашық жигит» деп жүзіме салмаспекен деп өзімнен-өзім қуғысланып жүрдім. Бірақ, қазірше хешким ләм-мийім. Демек, оның кисесіне салып кеткен хатым түсіп қалмаған, демек, гүман искенжесінде қысыла бернү-дің реті жоқ екен. Бірақ, ойларым онысыз да алғау-далғау. Соннан түсте де, кеште де тәрези басына баралмадым, оның көңіл райының қандай екенін биле алмадым.

Бизлер киширек уақтымызда тек үйдің дөгерегинде, үлкейе келе той-мерекеге яки пунктке пахта тапсырып қайтыу үшін болмаса түнде былай-былай шығып үйренбегенбиз. Мен өмірімде биринши мәрте усы сапары усы тәртіп-иттизам соқпағынан шығуға мәжбүр болдым. Апам-ағамның көңилин аұлап мал-халын ертерек жайғастырысып геүгим түсе баслаған мәхәлде «Қыйсық терек жап»тың етегиндеги жол менен хешкимнің көзіне түсіп қалмау үшін буқпантайлап Айболғанның үйіне қарай сыздым. Сирә де есигін айқара ашып кирип барып кеше жазған хатымның жууабын сорауға емес, сыртынан болса да көріп, көре алмасам ең болмаса жайын бир-еки рет айланып қайтыу үшін баратырман.

«Қорыққанға қос көринер»—дегендей хәр адымымды аңлап басып киятырған маған жолдың ғырра шетінде биреу зицирейип турғандай болды. Қаяққа тайсалыуды билмей, не болса да бир жолаушы сыпатында жанынан өтип кете берейін деп оған жақынласқанда барып жүуери атыздың шетіндеги диңгек екенін абайладым. Қатты-қатты дүрсилдей баслаған жүрегім бурынғы жай-парахат қәлпине қайтпаса да азмаз хәуиринен түсейін деді. Өзімнің аңқаулығыма күлким келип, өзімнің қоян жүрекliğіме кейіндим. Қапталынан талай өтип жүрген ылай диңгектен айбынғаннан кейін, басқа жағын қоя ғой,—деп қызларды жақсы көріу үшін, өзің де унауың үшін түн көрпесін жамылып урланып барыу үшін мәрт жигитлер ылайық болатуғынына өзімди-өзім қайрап, өзімди-өзім жигерлендирдим.

Ауа, бул Айболғанлардың жүуери атызы. Күн багып жау шымшықлар уясына киргеннен кейін барып, таң атқаннан баслап күннің қызылы семгенше усы диңгекте сақпан атып, аппақ болып писип шамаласқан жүуериликті айланып жүретуғын Улзийра кемпир де қазір қызы менен шүңкилдесип сөйлесип отырып күні мененги шаршағанын шығарып атырса керек. Қазір олар үйінде тек екеу ғанасы. Өзінен үлкен әжапасы Гүлзийра буннан бир-еки жыл бурын узатылып кетти. Еситиүимизше түскен есиги бурыннан қудамталығы бар жер екен. Олар кемпирге «қолымызға көшип келеғойың, қашанғы екеуңніз үрпейисип отырасыз, деп айтқан қусайды. Буған Айболған да, кемпир апасы да онша ыңғай билдире қоймапты. «Жабанлы жерде отырғаннан кейін мал-хал, азмаз егин-тегин деген бар, Айжанымның оқуы да шамаласып турынты. Ел иши ғой бизлерди бөри жемес, онысығымыз қазірше жаман емес» деп Улзийра кемпир қудасына да, қызына да еле тәндар екенін, усы отырған күніне шүкиршилигін көп екенін билдирипти.

Дурысында да, бөри жемеген менен ауылда бир-биреуге хазар бериу, бир-биреу менен жаға жыртысыу, биреудің мүлкіне көз алартыу дегендей жарамас әдетлер болмаған менен де, айбынғандай адамы жоқ әменгерсиз шаңарақ мүшелери өзлерін қорғанышсыз, эззи сезинер. Бундай болыуының жөни де бар шығар, әлбетте? Буны хәр ким өз басынан кеширмегеншелли аңғармас.

Айболған ата-анасын неше рет жоқлап, жаны жалғызлықтан қаншама азап шеккенін қәйдем, бірақ бир сапары пахта терім күнлери үйіне боз-боран болып жылап қайтқанын билемен. Басшыларды да, қарапайым журтшылықты да ақлап болмайтуғын сондай уақытлар, сондай бир уақыялар жүз береді. Бул адамлардың қашан бир жай-жайуат жүретуғын, асықпаған күні бар? Қәдимги терімшилер де тәрезиге дүбеп басып, «ким бурын өлшеткейли»ге кетип баса-басты қурады да жатады. Бул әсиресе, кешки пахта қабыллау пайтында әбден хәуиңге мишеди. Сол бир гүз—терімнің бурынғы тауы жаздырылып, қанар қампайғандай пахта қалмағаннан кейін тек бир-еки фартук пенен-ақ қанаатланатуғын күнлер еді...

Басқа қызлар қатарлы Айболған да «бурын өлше-

темен»нің талабында пахтасын тәрзиге сала бергенде табельщик Қалбай ағаның жанында биреуді мақтап, биреуді тәртипке шақырып тұрған бригадириміз Орынбай аға шыдамай кетті ме өзін ортаға урды. Басқа қызлар фартуклерін тартып үлгерді, «мениң нәубетім ғой» деп ақ көкирекшилигіне барып қәннен-қәперсиз қалған Айболғанның қолынан фартукти жулып алып изге ылақтырып жиберген бригадир қаплығын басалмай «хә, атаңа... сениң-ә!» деп бир емес еки рет тәкирарлады. Сәл нәрсеге қара дүти шығып күйип-писип жүретуғын, жоқарыдан «сөз» еситсе, «ғаз ашыуын тырнадан алар» дегендей хәк кеуил, жайма шууақ Орынбай ағаның зәхәри усы рет Айбалғанға шашылды. Шашылғанда да оның нәп-нәзик көңилине, сәл нәрсени өзине ала беретуғын бурыннан дағлы кишкене ғана жүрегине шашылды. Өксигин басалмай сол қылдап жылауы менен үйине тартқан Айболғанның сол ақшам қандай халатта болғанын, ақылға жүгинтип ис тутатуғын Улзийра кемпирдің не сөз бенен жубатқанын билмедим.

Бийшара кемпир, қызы, күйеу баласы жик-жапар болып жалынса да «Өз үйим-өлең төсегим» деп кисиге жалтақ болып, кисинің қолына қарап қалғанша усы отырысын патшалық көрип, қандай қыйыншылық, қандай гәп-сөз болса да ишинен егитилип, ишинен күйинип бәри-бәрине төзип киятырғаны шығар.

...Усы жүөери атыздың күн батыс тәрәпинде тас қудық болып, ол үш ай бәхәр, үш ай жаз бойы елеспесиз қалады. Салмаларда суу тартылғаннан қудықтың сууы алынып тазаланып ауыл-елдің бала-шағасынан баслап мал-хал, қой-жанлығына дейин усы қудықты айланшықлап кип-кишкене талдырмаш қызларға шекем белдері ийинағашларындай майысып суу тасыудың хәдекшилигіне түседі. Мине, усы күнлери де бул қудықтың басында «шырақ» жанып тур. Үлкен ағаш науа көгис тартқан тып-тынық сууға лип-лип толы. Сәл арманырақтағы сырықта төнкерип қыстырылған шелек көринеди. Аузы дөнәслеу қудықтың этирапында жән-жаққа тарап кеткен аяқ соқпақлар. Бул соқпақлар «Қыйсық терек» ауылындағы көпшилик үйлердің босағасына дейин барып қайтады. Бизнің үйге де, Нурназардың, Айболғанның үйине де... Тап усы пайытта мен

Айболғанның есигине бас урып жығылатуғын соқпақтың дәл ортасында хәр адымымды санап басып киятырман. Аңламасқа да болмайды, себеби оның үйине кешлетип, онда да урланып келиуім өмиримде биринши рет болып отыр.

...Баяғылары қандай жақсы еди? Бүгингидей, жүрегимди, қәдемлеримди басқаратуғын буындай сезимлерден намыу-нышан жоқ еди. Хәзир бетлей алмай киятырған мына үйге бурын ойқаслап кирип, ойқаслап шығатуғын едим-ау! Мына гөне тамның қапталында өскен ақ таллардың бираз шақалары суусызлықтан баямаса қартайғанлық белгиси ме қуурайын депти. Уақтында суу ағып тұрған кишкене салмалары нәуше талларды нәруан дарақларға айландырып соңыра батыл болып кеткен. Үйінде басқа баллары жоқ Улзийра кемпир бизлердің Айболған менен ойнап усы дөгеректе шауқым көтерип жүргенимізге хеш те қабак шытпас. Қайтама, «аш болып қалмадыңыз ба? Шөллеп қалмадыңыз ба?» деп пәрмана болып хәр қайсымызға шаппаттай-шаппаттай нанға қап-қалың етип сары май жағып берип кирип-шығып сыртымыздан көз-қулақ болып жүргени. Сондағы ең қунығып ойнайтуғын ойынымыз өткөншек ушыу. Оны ким қурып бергенин билмеймен, ақ талдың үлкен шақасына, дым бийикке байланған қайыс арқанның төменги ушына бекитилген отырғышына дейин тақтай ағаштан жүдә муқыятлап исленген. Мектепке баратуғын жолымыздың үсти болғаннан кейин баратырып та, киятырып та усы жерде иркилип, Айболғанның барыу-жоғыу өткөншекте бир-еки рет пәт алып ушып-ушып кетемиз. Сол өткөншек пенен талай мәрте қосылып толқып-тебиренген ақ тал бурынғы орнында турыпты-дә, бирақ бизлерди әл-хауаға шарықлатып уштыратуғын сол өткөншек соңғы уақытлары көзге түсе бермейди. Оны ким құрғаны белгисиз болса, ким бузып алып таслаганы да бизлерге биймәлим еди.

Мениң бахтыма Айболғанның үйинің ийти жоқ. Ертеректе күшик сақлап жүретуғындай еди, лекин бул босағаға ийт қутаймай-ақ қойды. Ийти болғанда да күн-ара көрип жүрген мени таныйтуғын шығар-ау, танығанда да «тил табысаман дегенше де» бизнің урлығымызды жети жұртқа жаймаған менен қонысы-қобаларының ийтлеринің де аяқларына ғоз басылатуғыны

бар-дә! Оның шағаллар ғыйқылдатып әкетіп жүрген тауықларына жаным ашыса да, сырттың ийесиндей әуһилдеген ийтіннің болмағанына бір адамдай қуғанғанымды жасыра алмайман.

Жүрегим үсті-үстине тепсінніп, дүрсилдиси шапшаңласқан сайын қәдем басыуларым кем-кемнен баяуласып Айболғанның жақты шығып тұрған төргі өжиресиннің әйнегіннің алдына ғаз-ғаз басып бардым. Айнаға жақынласқан сайын толқыудан ба, қорқыныштан ба бойымда бір дирил пайда болып өзимді тутайын десем де өрепкіген сезімлерім ырқыма көнежақ емес. Өжиреси кишилеу болғанға ма, мен қараңғыда тұрғанға ма жап-жақтылы. Кемпир адамның сирә тыным тапқан күні бар ма? Улзийра кемпир гүйбеңлеп көрпе сырыұда, көрпенің бір буршында түте сабағы, қайшысы, телетіп оймағына шекем, есик беттегі ауысып қалған пахта менен екі сабауына шекем ап-анық көриніп атыр. Дәлиз бетте қазанына айланысып жүр ме ямаса кітап оқып жатыр ма Айболған көринбейді. Биреулер әйнектен үңилип тұрғанымның үстинен шығып қала ма деген алағадашылық бір жағынан қараңғылау жерге барып дөгеректі шолыйман да және айланып айнаның алдына келемен. Әллен ұақытта ауызғы бөлмеде шырақ жанып Айболғанның апасын аұқатқа шақырған дауысы еситилди. Тап мениң онын дауысын еситпегели не заманлар өтіп кеткендей, оны нешше айлар бойы зарығып күткендей сезиндим. Жүрегим оның хауазынан, оның дийдарынан толықсып сала берди. Оның жамалын, оның көзлерін көрмегели, оларды қыялымда елеслетіп сағыныш құрсауында жүргели арадан нешше жыллар көруаны көшкендей.

Мен Айболғанға усындай интизарлық пенен, тойып болмас, ишип қанып болмас қумарлық пенен көз тоятым қансын деп нәзер үзбестен қарадым. Қараған сайын оның нур тамылжыған жүзинен, ұлбиреп тұрған қаймақ еринлеринен, әжел шугла шашатуғын көзлеринен бурын байқалмаған сулыұлық, байқалмаған әрман, байқалмаған сырларды тапқандай болдым. Ол қараңғылық қойнында бір жас өспиримнің, өзинің классасы, кешеден берлі әбден Ғәрип ашығы шығып жүрген Айманның айна сыртында оның хәр хәрекеті, хәр қыймылына шекем бақлап отырғанынан пүткіллей бий-

хабар. Ол, мына бала жигиттің мына әйнеклерге емес оның нәзик жүрегине үңилгиси келетуғынын, жүрегине енгиси келетуғынын билмейди, ойламайды, сезбейди. Жәқ, жәқ! Бүгін мениң келетуғынымды билетуғындай, арнайы түрде жеңсиз, жағасыз келте көйлегін кийіп, өзін көз-көз етип отырғандай. Болмаса, терезесинің перделерін түсірмегени неси? Үйинің ишин минтаздай етип, хәр исинің қамырдан қыл сууырғандай бунша мүлтиксиз атқарылуы неси? Кеште айнадан телмирнүге келетуғынымды ким дур ескертіп, ол маған унау ушын ба ұслап-тутқаны, кемпир апасына еркеленіп сөйлегени, күлгени, ақ тамағы бүлкілдеп шай ишкени, аұқатланғаны бәри-бәри сондай жарасықлы, мениң дийдимдегидей, мениң жүрегимди елжиретер. Неден дур сетем алды ма ямаса күндегі ұақты, яки жаңа ядына түсти ме айнаға жақын келип сыртқа хұрейленіңкиреп жалт-жалт қарады да перделерди түсірди.

Ол мениң хатымды оқыды ма, оқымады ма билмедім-дә, бірақ оның қолында қағаз көринбеди, айнаның алдында да, пештің, столдың үстинде де хеш нәрсе көзге түспеди. Бір жаман ойым: «жазған қосығыңа болайын...» деп туурам-туурам етип самалға ушырғанды деп үйинің алдын-артын, күл таслайтуғын жерине шекем қарап ағарыңқырап атырған қағаз қыйындысын көрсем: «мениң жыртылған хатым болмағай-дә» деп жан-зәррем қалмас.

Сол күн—Шадлықтың көзлерди, жан-дүньянды қамастырып жиберетуғын зер шуглалы екенине биринши мәрте гууа болуғым еди. Сол күні қайтарсын көкірегим толып-тасып көңил кеширмелеримди ортақласқандай адамды аңсап қалдым. Сол күні «Қоңырат ой»дың ултанына түсіп алып «Дәрдіңнен» намасын дауысымның барынша жаздырып жибергим келди, жүрек шеримди усылайтип бір төккім, төккім, төккім келди... Не болса да сол күні меннен бахытлы адам жоқтай өзимнен-өзим мәсиріп қайтып едим. Бул қууанышларымның узаққа бармай көңил босағамды тәрк ететуғынын, шадлық липасларымды муң тыйығы сөтетуғынын сол ұақытта хеш, хеш билмес едим. Сол күні басым дастыққа тийгенше, көзим уйқыға кеткенше Айболған хәққындағы ойлар менен бәнт болдым. Айболғанның көзлерін, сөзлерін, жүрис-турысларын ой елегинен өткеріп, көз алдымда бирме-бир елеслетіп жаттым. Мис-

ли, мени бар ететугын да, жоқ ететугын да, келешек тәғдиримди шешетугын да Айболған, Айболған, Айболған...

Гүзги жыйын-терим тамамлана келди. Оның менен қәдимги күнделикли жұмыстар жөнинде сөйлескенимиз болмаға басқа гәп-сөз қозғамадық. Хәр сәлемлескенде оның жүзинен жыллылық ізлеймен, оның тилинен хош хабар күтемен. Байқауымша мениң бойымды қурысландырып жүрген тартыншақлық оған да өткен сыяқлы. Сөзлеримиз ебетейсиздей, қарым-қатнасымыз жасалмалыдай. Ашық-айдын пикирлесіуге екеуимиз де жүрек ете алмайтуғындаймыз. Тек, ара-тура көзлеримиз түйсип қалғанда үн-түнсиз сөйлесемиз. Байқауымша оның көз-қарасы «кет ары» еместей. Мен бийшара соның өзине-ақ дән рийзаман. Бірақ, үйин сыртынан төрып, оны қызғыштай қорып түнемлетип «зыяратлауым» күн-ара болса да дауам етти. Айболғанның өзіме жазатуғын, мәгар жазылып атырған, мәгар мениң көңилимди шад ететугын бир жапырақ жууап хатын арзыу-әрман менен, сабыр-тақат пенен күтер едим.

* * *

Оқыу басланып кетти. Быйыл питкериуши класс болғаннан кейин бир-биримиз бенен жақын арада хош айтысып, хәр ким хәр жайға шашылған дуз-несибин шөпшеп кететугын болғансоң ба ямаса әдеуір есейип қалдық па қызлар да, баллар да жүдә сыйласықлы. Мектептеги дийуалы газетаның редколлегия ағзалары сүүретшимиз Саймухаммед те, текстлерин жазатуғын мен де бурын класслас па, басқа ма аямай қөлемге алатуғын болсақ енди рабайы менен ис тутатуғын болдық. Хеш кимнің зейиние тийгимиз келмейди, хөмме менен татыулыққа талапландық. Айболған менен-го баз-баяғы. Нурназар менен болса-болмаса... Бірақ, оған сол қыстың күни ағаш жарғылап атырғандағыдан кейин хеш нәрсе айтпадым, хат жазғанымды ғой, сирәдә. Деген менен ол бизлердің арамыздағы узақ дауам еткен түсиниксиз үнсизликти, ғайры тәбийий хәрекетлеримизди не деп жорығанын қәйдем?

Нурназар менен бәрхә жолымыз бир, Айболған менен болса жүдә сийрек. «Халқабат»қа базарлағанда

болып, кеште малдың алдына шыққанда болып, оқыуға баратырғанда я киятырғанда сирә бир қатарласып жүриу, сирә бир тил қатысыу несип етпей-ақ қойды. Адам тилекти дурыс тилесе, шын ықлас пенен тилесе орынланатуғынына сол сапары көзим жеткендей болды.

Апам, желиндеп жүрген қызыл сыйырымыздың түстен кейинли берли бул дөгеректе көринбегенин айтып мени ізлеп қайтыуға жиберди. Жапалақлап жауып турған қарға араласып ауылдың ишин бир қайтара айланып шығып, ақыры «Райком арна» тәрепке қарай жол алдым. Қыр-әтирап, жер-әм, аспан-әм аппақ-аппақ. Мисли, мен-әм усы қар ушқынларының бирине айланып кеткендеймен. Жаз бойы суу жатқан, гүзге салым малға мол от-шөпли жайылым болатуғын «Қоңырат ой»дың хәр буйынтығын, хәр путасын көзден кеширип жүрсем алды бетимнен биреудің ағараңлап киятырған сүлдерин абайладым. Ол да жоқ жойытқан жоқшы болса керек, себеби жөн-алды қарабарақ бағдары соннан дәрек береді. Мен оннан сескенбесем де, ол мени көриуден абыржып қалғандай азы-кем гидирди де бағдарын сәл қыя алып қапталымнан өтип кетпекши болды. Бир-биримизге жақынласқан гезде барып мен оның қалың оранып-шырманып алған нашар адам екенин, онда да бир қалыс жайда дийдар көристиргей деп тилегинде жүрген Айболған екенин бир-ақ билип қалдым. Ол да мен екенімди жача абайласа керек, өзін танытқысы келгендей ме яки басқа бийтаныс биреу ме дегендей еле де исенимсизлеу үркек нәзери менен қайта-қайта қарағышлай берди.

Азанда мектепте сәлемлесем де қолынан аулағырақ жерде бир услап көриуге ықласым кетти ме, оған жақынлаған гезде қол усынып:

— Хау, Айболған! Мына уйытқып турған қардың ишинде, мына дүбелейде адасып жүргеннің жоқ па? Ауылдан әдеуір-шығынып кетипсең ғой!—деп өзимнің ишки халатымды жасырыу ушын хәм оны сөйлетиу ушын гәпти бирден усылай хәзил менен басладым.

Созып турған қолымды хауада асылдырып қалдырмайын деди ме, ол да қол усынды.

— Қой-жанлықлар тап жақын арада ғана қудықтың басында турған қусап еди, үркип-нетип усылай шығынып кетпеди ме, деп геүгим түсип кетпей турын

дәслеп «Қоңырат ой»ды көзден өткерип жүргенім. Ал адасып кеткенімди, ауылдан шығынып кеткенімди тәуір көріп жүрген болсаңыз... деп хәзілиме хәзіл менен жууап бергиси келгендей сон бірден өзін иркти. Бірақ, көмексінде қандай да бір сөзлер қалып қойғандай сезилді.

Тилимнің ушына келип қалған сөзлерди ойланбай айтып салып, кейнінен көңилине ауыр тиймеді ме екен деп өзимнен-өзим азап шегіп жүретуғын басыма және сондай сауда түсе жазлады.

Яғә, өйдемесе? Қайтама сени басқа хешким-хешкимге қыймай сыртынан қорып, үйінди де торып жүргеніміз ғой,—деп өзимнің қардар екенімди аңғартып атырман.

Ол хәзіл-дәлкетти жыйыстырғысы келди ме, я болмаса жайының дөгерегінде кимнің дур соңғы уақытлары пайда болып қалғанынан сезикли ме маған жалт қарап, бірден бурынғы салдағалылығына көшти.

Оны кетип қала ма деп, азмаз болса да жанында жүргім келип басқа сөздің ретін таппай:—Айболған, мени кешир! Тинау күнги жазған хатыма өкпелемдін бе?

— Қайсы хат, ол тек қосық емес пе? Оның тийне тутқандай неси бар, ямаса билмей қалып жазылған демекшісең бе?

— Яғәу, яқ! Тек, мен, зейніне тийип алмадым ба деп қорқып жүр едим.

— Хеш қорқатуғыны жоқ, бірақ мени пери қызларына мезетип, асыра мақтай бергенің орынсызлау. Адамды тап мысқыллап атырғандай сезиледи екен. Абайлы болмасаң, көкте жүргенлер жердегілерди онша көзге иле бермейтуғынын умытпағайсаң деп лийкиңли түрде күлімсиреп қойды.

— Қосықта жасандылық болмайды, ол шын көңілден хәм турмыста хақыйқый жүз берген нәрселер хаққында жазылады. Мәселен, сени хәр ушыратқаным, дийдарыңды сағыныш пенен көргенімнің өзи бір қосық... деп ағытылып баратыр едим.

— Қой, мына барысында қәпелімде шайыр болып кетерсең. Сөйтп, ауылдағы биз қусағанларды менсінбей қаланың пасон қызларының изине ерип кетип қаларсаң деп ол да ашылысып сөйлесип, тауып айтқан хәзілине өзине-өзінің көңили толып турғандай.

Айболған да көптен берли мен қусап жабығыңқы болып жүргендей еді, енди екеуіміз де ойламаған жерде ушырасып, обден сыр шертисип дебдиуімізди тарқатпаған менен ишки хәуірімизди шығарғандай болдық.

Қар мынандай болып уйытқып турғанда әтирапта бизлерден басқа ким барды дейсең, ким қарап турғанды дейсең, ең болмаса қолларынан тутып, жүдә-жүдә жақынырақтан көзлерине бағып оның нурларына көкирегімди толтырып-толтырып алайын, бундай ғәниймет демлер көп бола бермес деп Айболғанның қолларынан услауға оқталдым.

Оның қоллары, оның жып-жыллы қоллары... Өзімнің далада қалғандай мун-муздай қолларым... Олардың сууықлығынан Айболғанның жүрегине де усундай салқынлық түсетуғындай қысынып кеттім. Айболған да қолларын тезирек босатып алғысы келип, силкиңкирей тартып неге дур қабағын шытайын деди. Бірақ, аяз бенен қызғыш тартқан жүзлери, аппақ-аппақ қар ушқындарынан уялып қамасқан көзлери, қар қырпақларының түскенін-түскенлей еритип атырған ләблерінде қәтиржәмлик, ығбалына рийзашылық белгилерін байқағандай болдым. Батылым жетип усы рет, дәслепкі хәм соңғы рет бір-биримізге қол созым жерде тұрған сол әжеп мәүритлерде оның жанып тұрған, «мени сүй» деп тамылжып тұрған жүзлеринен ең болмаса бір жұп посса алыуға талаптанбағаным өзімді-өзім өмиримше кешире алмай киятырман. Жә-жәқ! Оның жанына да, тәніне де дақ түспей, барған жерінде жүзи жарқын болғанына жүдә-жүдә қууанышлыман...

Мен Айболған менен «Қыйсық терек жап»тын жағасына шекем бирге келдим. Екиге айырылған соқпақтың басында иркилип турып, хатыма жууап күтип жүргенімди билдирдим.

Ол азы-кем үнсизликтен кейин, бір шешімге келгендей айтылатуғын сөзлерине кедерги болып турғандай тереңнен бир дем алды да: кишкене уақтымыздан дос екенімізди, мектепке де Нурназар үшеуіміздің он жыл бөйы бирге қатнағанымызды, өмириміздің ақырына дейин усы дослық пенен жасап қалыуымыз кереклигин айтты да «яқшы, онда мен кеттім, бүгинги жоқ жойтып жүрип қар жауған күни ушырасқанымыз хаққында да бир қосық жазарсаң-дә!» деп уйытқыған қар-

ға араласып ағаранлап-ағаранлап турды да соң көринбей кетти...

Мен хеш нәрсеге түсинбей, Айболғанды тек қыялымда елеслеткендей, тек түсімде көргендей аң-таным шығып қалабердим. «Қыз деген сондай болады—турысы жумбақ, ол жақсы көріп тұрса да хош көрмейтуғын адамның қылығын етип, жигит қанша азап шексе сонша рәхәтленеди» деп кітаптарда оқығанларым рас болды-ау! Айболған да бизге усы өнерди көрсетип атырғанды да,—деп өзимди-өзим жубатып, тынышсызлана баслаған жүрегімди алдарқатқан болдым.

Баяғылары ашықлық дәстанларын оқығанымда, мухаббат тууралы қыял еткенімде... көз алдымда гүлдер, сылдырлап ағып атырған суулар, сайрап тұрған серхош бүлбилер бостанында өзим унатқан қыз бенеп ушырасып, қолға-қол берисип, ләбке-ләб қойысар едим. Аспандағы Ай да, жымынласқан жұлдызлар да, биздер жасыл жапырақтарын жамылысқан гүлдеп гүлге отырып атырған бағлар да ашық-машықтардың тәбиизне бағар. Ауа, менің ойымша дийдарласыу пайытлары усындай көринисте болыуы керектей еди.

...Қар астындағы мухаббат... Жаңа ғана ғұмша жарып гүл ашыуға мейил берген мухаббат... Бәхәрдин сәл узағырақта екенін билмей қалып қысқы тоқсанның ишинде бир дем гене бой көрсетип, бир дем гене өмир сүрип жуадай солған мухаббат... Мен туңғыш мухаббат қаққында ойлар екенмен—көз алдымда уйытқыған қар, үркек нәзер менен баққан бир нәуше қыз, екиге бөлінген соқпақ, жапалақлап жауған қар жасырып атырған, кем-кемнен көринбей қалып баратырған оның излери...

Соннан берли хәрдайым қыс мәүсими келгенде қар жауыуын сағына күтемен. Хәрдайым усы қар ушқындарына араласып, қарды сықырлатып басып шийрин ой-қыялларға елтип хеш егленбестен жүре бергим келеди. Қыялыма усы думанлы-дубелейли аппақ-аппақ дүньяның төринен аппақ гене Айболғаным шыға келетуғындай болады да турады...

Аязлы күндер өтип, бизнің «Қыйсық терек»ке де бәхәр қәдем қойды. Буйығысып жатырған әтирап хәрекетке енди. Ауылымыз адамларының әйне ерте турып,

кеш жататуғын усы мәхәлинде бизлердин де он жыллықты тамамлап оқуудан қырман алатуғын уақтымыз жетти. Питкеріу имтиханлары—бул өмиримиздеги ең дәслепки имтихан еди. Тап усы имтиханда мисли тәрдіримиз шешилетуғындай. Себеби, муғаллимлеримиз оның әхмийетлидигин бизге усы дәрежеде уқтырып, хәр күнди босқа жибермей имтиханға ерте бастан таярлай баслады.

Қолларымыз сауа болды дегеннен таярлық, биресе бизнің, биресе Нурназардың үйинде. Мектепти питкергеннен кейін қандай оқыуға баратуғынымызды айтысып, хәзирше тек тил, тек қыяллар жете алатуғын әрманлар қанатында ушып кеткимиз келеди. Усындай күндердин биринде Мәнигүл шешем дәстурхан дөгергине жаңа отырыса бергенимизде гәп баслап қалды.

— Айман, қарағым! Мектебиңизди де питирейин деп шамаластыңыз. Мына жораңа өзиң-әм түсиндирмесең, мен айта-айта уқтыралмай-ақ қойдым. Өзлериниз бенен бирге оқытуғын анау Улзийра кемпирдин қызы Айболғанның әке-шешеси менен буның әке-шешеси қуда болыуға сөз байласып еди. «Өлинің айтқанын тири қылмас» деген, ол бийшаралар болса мархұм болып кетти...

— Қойсә, апа, сондай келиспейтуғын сөзди. Нурназардың дауысы кийлигиңкиреп шықты.

Мен болсам... Өз қулағымға өзим исенбедим. Түс көрип атырған шығарман деуге түске де усамас? Бул не хал, бул не аухал? Усы уаққа шекем бул жөнинде бирде-бир мәрте еситлегенім бе? Нурназар, Нурназар, Нурназар-әй! Сонша дос болып жүрип буның несин меннен сыр тута қойды екен? Ямаса оған-әм кемпир апасы жақында айттымекен? Есейе келе бурынғыдай ағытыла бермейди екен ғой көкирек деген құрғыр! Мен Айболғанды жақсы көретуғынымды, оған хат жазғанымды Нурназарға билдирдим бе? Бәлким, ол да сондай еткенди-дә...

— Келисин-келиспесин бир аяғы жерде, бир аяғы гөрде тұрған мен айтпасам саған бул гәпти басқа ким айтады, балам-ау?! Сениң бир басыңды екеу етип кетіу менің парызым ғой. Оннан қала берсе ертең ө дүньяға атланғанда алдымнан шыққан әке-шешене не бетим менен қарайман!

— Айман, шырағым, есин бар ғой... Мына балаға айтәс! Өзи де тартыншақтың тартыншағы. Буларға кеп-

серши болып со қызды келін етіп әкеліп бере қойсаңыз! Илайым, өніп-өсің, сизлерді де менің жасыма жеткерсін, ақ пәтиямды берейін деп қос қолын жүзіне тартты.

Мен не деймен. Тула-беденім дуұылдап аузым сөзге жууыспады. Сөйлейін десем ерінлерім дирилдеп, ханасын тәрк етіп кететуғындай көкірегімді астанкестен етіп, боз-боран болып аунап жылдап атырған жүрегім хәуиринен түсежақ емес.

Әллен, әллен уақытта... Мәнигүл шешем қанша сөйледі... Нурназар тысқа неше рет кирип-шықты... Өзімше усындай болыу керек деп таптым ба ямаса сезімге беріліп кетіп тереңірек ой жууыртпастан шешім қабыл алатуғыныма бардым ба?

— Нурназар айтқанды етеді ғой, қыз да ата-анасының рухы ушын сирә-дә бас тарта қоймас. Мен өзім әйтеуір қандай хызмет болса да таярман!—деп қәпелімде күні мененгі сезімлерден арылып шыға келдим.

Бирақ, бұл уақытша арылыу екен. Расында да, ойланбастан қабыл алынған шешім екен. Ең болмаса үндемей қала қойғанымда не қылар еді, сол рет! «Үндемеген үйдей бәледен қутылар»—деген сөз бийкар айтылмаған екен ғой! Яғәу, яқ! Ол мүмкін емес, ондай беккемлик бизде қайдан болсын? Уақыт өткен сайын, санама орныққан сайын бұның хазары жанымға кем-кем бата берді. Кем-кем Нурназар да, Айболған да анығырақ көрине баслады. Нурназар менен жарғы тартып тұрғанымызда Айболған хәққында гәп болғанда оның жүзінде неге өзгеріс болды десем... Сонда қәтелеспеген екенмен. Нағыз дос екен, ол сонда неге анығынан келмеді екен? Көкірегімдегі сол сүйрік сезімлерді тамырласып кетпей туырып бийхазар-ақ жулып таслауға болатуғын еді ғой сонда? Өзі де екі ойлы болды ма екен? Сонда оны хош көрмейтуғынын аңлатып еді, бәлкім тил ушы, тек көзабаға ма?.. Мәгар, кемпирлер кемпирлігін етіп зәулім салып атырған шығар? Олардың арасында мектепте я атызда жүргенде болып хеш нәрсе абайламадым ғой! Қыстың күнги сол бір демлик ушырасыуда Айболғанның өзіннен гүдер үздірніп сөйлегені... «Дос болып келдік, ендігі жағында да усындай дос болып қала берейік...» деп Нурназар үшеуіміздің татыулығымыздың бузылмауын

кәлеп, оны неге сөзге араластырды десем?... Булардың үйінің ишлерінде усындай келісім болса, менің суғылысып жүргенім әнтәк ис болған екен!

Әуелгі пайытта бәрі уақытша нәрселердей, соң-соң бәрі де орынлы-орнына түсіп жөнлесіп кететуғындай еді. Берген сөзімнің үстіннен шықпау—опасызлықтай болып сезилетуғын маған қанша ауыр тийсе де жүрек-бауыры елжіреген Мәнигүл шешемнің сол тилегінің орынланыуын жүдә бір қәлемесем де Нурназар менен ашық-айдын пикирлесіуді ақылға мууапық билдім. Бирақ, Айболғанға хат жазғанымды, бір рет болса да тиллескенімді айтпадым. Мен ски ортаға билмей-нетпей кийликкен екенмен, ол да бұл хәққында азмаз хабардар бола қойса пүткиллей уаз кешетуғынын билемен, ақыры!

Ийім бос па, ямаса көз жас төгіуге турарлық па? Құла дүзге бас алып кетіп, көкірегімді босатып жылап-жылап алғым келеді. Қол созым жердегі Айболғанға енді қолымды-әм соза алмайман. Жүрегіме бір ләззет бағыш нур дарытатуғын көзлеріне де енді тойып-тойып қарай алмайман. Ол хәққындағы әрманларымның қаматы кесілді, мен енді уша алмайман, оны ойлай алмайман, ондай етпек кешірилмес гүнә дур, досқа қылаплық дур... Ендігиден былай дизгинімді тартып, бойымды оннан аулағырақ салып жүріуді, еткен қәтешиликлерімді дүзетпек ушын Нурназардың дегенін екі етпей хәққында жүрегімнің үстіннен хүкім шығардым. «Қоңырат ой»дың ултанында өзімнен-өзім ағыл-тегіл боламан, мына кем-кемнен қалынып баратырған қайғы қурсауынан шығайын деймен, кем-кемнен шырмап атырған тәшүиш торын өтейін деймен, лекин айланып келип усы ақ табан болған соқпаққа түсе беремен, бір туйыққа тиреле беремен. Өмірімде,—иним Сапарбайдан, бийшара әкемнен айырылғанда усындай шарасызлық халға дуушакер болып едім, өкиніш пәнжесн көкірегімді шеңгеллеп усындай, усындай, усындай егитилип жылап едім...

Буннан кейін де Мәнигүл шешем бұрынғы гәпти бір-еки рет жаңартты, бирақ Нурназар менен Айболғанның арасында кемсерши болыу менің қолымнан келмеді. Өзлери не қылып, не қойғанынан да хабарым болмады. Байқауымша, еле тым-тырыс қусаған. Мәнигүл шешем ықласлы болған менен бұны бұрыннан хош

көрмейтуғын Улзийра кемпир ошағының басында ол хаққында сирә-дә тәуір сөз айтпайтуғышы белгили. Бул сөзлер сол шаңарақтың бир мүшеси Айболғанға да тәсир етпей қалмайтуғыны аттан анық. Тек, гейде-гейде Нурназарға «аняқ пенен сөйлеспедиңиз бе?» деп елеспесизлеу сауал таслап, оннан «эй, яққ!» деп ийнин бир қағып қойып қайтарған усындай қысқа жууабын есितсемен. «Ал, Айман жора, бурын әке-шешемиз бири қызын берермен, бири баласына аларман болып айтыса айтысқан да шығар? Мениң ығбал жулдызым басқа бир қыз бенен жарасатуғын қусаған. Өзин айтқандай «жақсы жатқа кетпесин» деп қыймайтуғын болсаң мениң өкпе-гийнем жоқ, талапланып көр!» деген сөзлерин күтип, Нурназардың аузын бағып, көзлеримди сатып жүргеним. Бирақ, ондай болмады...

Усы күнлери Улзийра кемпир қатты жығылып, былай-былай табжылмастан апасының басында болып жүрген Айболған да онша көринбейтуғын болып кетти. Көңилин сорап барып-келип турған үйдің ишинин «кемпир бийшараның бу жатыста көшетуғын түри бар» дегенине, ауылдан көшип кететуғын шығар деп зәррем ушып жүрсем, оның өмирден көшетуғынын айтысып отырғаны екен. Кемпир адам өз жолы менен кете берер-ау, жалғыз сүйениши кемпир апасы да оны тәрк етсе Айболғанның халы не кешеди? Ауылда қала ма? Қаяқта, кимнің үйинде? Жездесиникине кетеме? Ояқта да не бир оңысық болар дейсең? Маған кемпирдің қазасы емес, Айболғанның зар-гирян болып жылап қалатуғыны бир адамға батқандай-ақ батты.

Кемпир бийшараның еле де тататуғын дузы таусылмаған екен, етеги көз жасына толып жүрген қызының тилегин жаратқан қабыл етип «яқшы, хәзирше шаңарағыңыз шайпалмасын» деп оны бир ретке таслап кеткендей бети берман қарайын деди.

Бирақ, көп узамай олардың көшип кететуғыны хаққында хабар шығып әжапасы Гүлзийраның үйи көширип әкетиудің хәрекетине түсти. Улзийра кемпир: «бүйтип көшкенше, келин болып еңкейип түскен, өмирлик қостарым Палымбет, жалғызым Аташ, келиним Ханымгүлдің табыты шыққан мына босағадан мениң де табытым шығар деп едим. Олар жатырған «Шыблйа-Шайх» әулийесине келин болып узатылып келген жол

менен, жақсы-жаман күнлеримди бирге өткерген, ауыр-жеңилімди бирге қолласқан усы ауыл-елдің адамларының қол ушында ауылдан да, өмирден де изге айланбайтуғын болып көшермен деп едим. Бендениң қайсы бир дегени болып атыр, бүгин бе, ертең бе, түбинде басымызда бир өлим бары хақ. Тек, Айболжанымды қутлы жайына қондырсам, көп қамығып, жабығып өскен усы қызымның ертеңи толғандырып жүрегиме ас батпайды. Өлип-нетип кетер болсам ауылға да хабар берилер, Нөкисте де руза тутып намаз оқығандай адам қалып жарығанды дейсең бе, сонда қалып қоймай бара гөрси...» деп зинхарлап барған адамлар менен ырзала-сып, жыласып хошласып жатқан.

Биротала көшиу тек Айболғанның соңғы имтиханларына қарап тур екен. Көшетуғын адамлар дуйым-журтқа жар салып, той берип көшсин бе, бир күни кешке таман көшип кеткенин бир-ақ билип қалдық. Кеткен адамларға да онша жеңил соқпайтуғыны анық гой, қалған адамларға да әдеуір ауыр тийер екен. Хәш айырылмайтуғындай, мәңги бирге жасайтуғындай адамларынды енди хәтте, айында-жылында, мәгар өмириңше көрмейтуғын болсаң, көзлерің қууанып, аяқларың қатнап үйренисип қалған үй аңсақ-саңсағы шығып дийуалларына шекем шөп шығып жатырса қаяқтан аңсат?..

Сөйтип оның үйи ауылымыздан көшип кетти. Мисли, сонша адамлар жасап атырған, сонша кең ауылға сыйыспағандай үн-түнсиз кетти де қалды. Басқаларды қәйдем, бәринен де бетер еле бундай жоғалтыу, бундай айралық ауырманшылығын тартып көрмеген маған аңсат болмады. Қаяқтан аңсат болсын, ақыры ол үйде Айболған бар еди. Мениң көкирегимде бинят болған мухаббат бостанының тиришилик өзегі—Қуяшым бар еди... Тууылып-өскен жеринен, құрдасларынан бөлинип, тодасынан адасқан аққуудай сыңсып кеткен оған да аңсат болмағанды. Әрманлы жүрегине муң уялап, жаудырасқан көзлеринин шарасы лип-лип жасқа толғанды... Қәйтсе де, топ-толы ауылымыз босады қалды, шадлы шауқым-сүренлер тынды қалды, мениң бай көңилим жарлы түсип, олардың көшкен журтындай, таслап кеткен үйиндей хууледі қалды...

Бир күни он жақтағы қоңысымыз, жорам Алла-бергенге Нөкистен хат келип, сол хаттың ишинен және

бир хат шығыпты. Ол маған... Айболғаннан... Жүрегим сезген екен, сезимім алдамаған екен... Ол да бәрин-бәрин қашшаннан биледи екен, ол да талай ойланып-толғанған екен. Ол да ишинен уныратылып талай азап шеккен екен. Тек те, арадағы дослыққа бола, жүрегиндегі булқынған сезімлерін туншықтырып, тилин тислеу менен үн-түнсиз жүрген екен, ақырында усындай жол тутууды мақул көрген екен...

Оның хат арқалы билдирген жыллы лебизи жүрегиме шексиз қуаныш алып келди, дәрт алып келди, бойыма күш-жигер, өмірге деген сүйіспеншилик алып келди. Бірақ, дийдар көрисиү итималының жоқлығына ренжигеним менен, оған қанат байлап ушқым келгени менен бәри-бир хеш илажым жоқ еді, оған жууап хат жазалмас едим, оған баратуғын жол жоқ еді. Жан дүньяма—бир арпалыс, өзим менен өзим алысып, жүрегимди өз хукимиме бойсындырыудай мүшкिलли ис...

Ауа, мен оған жууап хат жаза алмадым. Оған айтатуғын сөз таба алмадым. Оған жазатуғын, оған айтатуғын сөзлеримди жүрегимнен басқа жазатуғын жер таппадым, жүрегимнен басқа тыңлайтуғын жүрек таппадым. Өзимнің кебземде өзим айландым, өзим менен өзим сөйлестим, тек өзим менен өзим, тек өзим менен өзим...

Балалығым, жаслығым мухаббатым... Сизлер менен хош айтыспай-ақ усылайынша үн-түнсиз хошластым. Күнлерім, айларым, жылларым—Сизлер мениң өмірім, сизлер мениң сағыныш, өкиниш көз жаслары тийип пе бираз ләм, бираз сарғыш тартайын деген көңил дәптеримдегі сөзлер, сизлер мениң турмысымның түп мәнис-мағанасы, мениң жүрип өткен излеримсиз!

Әлүидағ жаслығым, әлүидағ! Мен сениң соңыңнан телмирип қалып, сен де изине жаўтан-жаўтан қарай-қарай кеттиңбекен? Бизлер, қыймас дослар екепбиз ғой, бизлер бир-бирине қолы жетпей кеткен шың ашықлар екенбиз ғой. Енди нур шуглалы бәхәр өтип кетти, енди жайнаған жаз өтип кетти. Енди гүз, енди қижран, қижран, қижран... Енди екеўмиздің де жапымыз жаралы, енди екеўмиздің де көзимизде жас, енди бизлер екеўмиз де муңлы... Ауа, муңлы, муңлы, муңлы...

Енди бизлер көзге көз түсип, қолға қол берисип, тил қатысып хош айтыспай-ақ кетер болдық, ақ урып

өтер болдық, хәр қайсымыз ығбал самаллары айдаған жайларға биротала көшер болдық. Енди, тәғдир ылайық көрген өмир жағысларында жүрип бир-биримизди тек сағыныш пенен еслермиз, әрман менен еслермиз, көзимизге жас алып өкиниш пенен еслермиз. Қууанғанда да, қыйналғанда да еслермиз, еслермиз, еслермиз...

Хош, хош... Хош қал, жаслығым! Әлүидағ, мухаббат... Әлүидағ, Айболған! Гүмис сәулесин мениң жан дүньяма төгіп, төгіп, төгіп кеткен, ай киби, әрманлы Айболғаным, әлүидағ, әлүидағ, әлүидағ!..

* * *

Әзиз бирәдар! Сөзимди сындырмай, еткен мирәтимди қабыл еткениңиз ушын, бизге жолдас болып балалығым, жаслығым өткен «Халқабад»қа ондағы «Қыйсық терек» ауылына бирге барғаныңыз ушын жүдә миннетдар екенимди билдиремен. Қәдирдан достым! Биз бенен сәубетлес болғаныңыз ушын, тәшүишке, дәртке; әрманға толы көңил дәптеримди бирге парақлап, бирге отырып оқығаның ушын өзиңе рийзаман. Әдиүли заманласым! Сизің нәзериңизге усынылған бул жүрек толғанысларым көңилим журтының хәр жер, хәр жеринде шашылып қалған, ұмыт қалған өткен күнлеримнің сынған, бузылған жарқыншақларынан биримлеп жыйнап алынды. Ауа, сол бир әжеп мәүритлер өмиримнің жипек сабағынан сөтилип кеткен гәўхар моншақлар еди. Шашылып кеткен, жойтылып кеткен бул моншақларды енди қанша излесем де табылмайтуғынына көзим жеткен. Мисли, ертеклер киби сол әжайып шағлар—ығбал дарағымның бир жасыл, бир нурлы, әрман гүллерине бүрилип турған алтын шақасы еді. Бул шақа қуурап қалмаған менен, сынып кетпеген менен, оның жасыл дөнип туратуғын теңге жапырақлары сағыныштың сарғыш редиңе боялған.

Ауа, қолыңыздағы кітап, көз алдыңызда сап дүзеген сөзлер—мениң балалығымның, жаслығымның, мухаббатымның көриниси, өткен өмиримнің сынған бир алтын пәршеси дур!

18-ноябрь, 1992-жыл.

31-январь, 1993-жыл.

Некис — Халқабад.

**БҮЛБИЛ—ГҮЛДИҢ, МӘРТЛЕР—ЕЛДИҢ
ДӘРДИНДЕ**

Миз бақпас тау-тас хәм шағылар, шөгөр,
Бүлтлар сәл нәрсеге-ақ көз жасын төгер,
Ығбал шанақ шауып, шопағын егер,
Бәрше, алтын дақыл—өмир дәрдинде.

Ашықлар сүйенсе жарасар талға,
Бийқарар хәррелер бийхууыш дур палға,
Қайығың ғарқ болса, қол келер сал да,
Соңыра, қарманарсаң ескек дәрдинде.

Мәрттиң нахақлыққа жаны ауырар,
Писетинде бары Ел деп сауылар,
Абырай қырманда нәкас дау урар,
Жүреклер ақ әйлер дәуран дәрдинде.

Жас қызлар хәуесгөй—көзге шалынса,
Исми мухаббатта тилге алынса,
Изінде жүз жигит жүрип жалынса,
Бойжеткен бир сәуер ярдың дәрдинде.

Өмир гүзарында әрман—арбашы,
Үмит жағысында қыял—дарғашы,
Мойнында дорбасы, қалмай жармасып;
Әжел, жан қыймақтың жүрер дәрдинде.

Дәрьяға—тасқынлық, көлге—тынықлық,
Қызлар минезине көрик дур сымықлық
Ким, Дүлдил... Ким, ябы излер минислик...
Бүлбил пыған шегер гүлдиң дәрдинде.

Бул дүньяда не көп—тәшүиш көп, дәрт көп,
Жутылған лебиз көп, бузылған шәрт көп,
Дәрт пенен дәртте де жер-көктей парқ көп,
Нағыз мәртлер жанар Елдиң дәрдинде!

9-апрель, 1991-жыл.

Қарындас—жигиттиң ең гөззал сезимлери, ары хәм намысы. Ел азаматларының жүзин жарқын ететугын да, нәзерин төмен қарататугын да усы қыз тууысқанлар. Жатыңды жақын, қусыңды алғыр, досты да, душпанды да көп ететугын қыз перзентсиз әке, қыз тууысқансыз жигит өзлериниң өмир жөлында көп нәрселерге жете түсине бермес. Олар дүньяда хақыйқый мийримликти, хақыйқый сезимталлықты, хақыйқый тууысқанлықтың қандай болатуғынынан да бийхабар, мөгар, усындай ағла пазыйлет ийелери менен дийдар көриспей-ақ өтер.

Дүньяда қарындастай хош мүләйим, хош әдеп, қарындастай муңлы, хәм жан ашыр жан болмас. Дүньяда қарындастың көз жасынан ауыр хеш нәрсе жоқ. Қарындастың шадлығы, нәзиклиги, мөхирбандлығы, обалы хәм сауабы хәр бир жигиттиң өмир гүзарында сайрам-сайрам из қалдырар.

Жигиттиң қызғыштай қорыған ары,
Кеулиниң—тапланған сезим тулпары,
Тууысқанлық көзлериниң қуңқары,
Жанымызға енген нур екенсиз гөй.

Арпа ишинде—бийдай тартыпты бойға,
Кеулиниң рәң-бәрәң сан қыял-ойға,
Биз қәйдем билейик, түсинсек бойма,
Үйде тек аманат жүр екенсиз гөй.

Сауашта парқ қылар хаслы жарақтың,
Қәдирин билерсиз, шырақ-қарақтың.
Тууысқанлық—деген нәуше дарақтың,
Ушына питкен бир гүл екенсиз гөй.

Шашыңды қос қоллап тарақладың-ау,
Өтмиш дәптерин көп парақладың-ау,
Биз, қәйдем билейик қарақларым-ау,
Турысыңыз бенен муң екенсиз гөй.

Бағсыз бүлбил қалай шад боп сайрасың,
Бүлбилсиз гүл қалай гумша байласың,
Тууысқанлық,—деген мийрим дәрьясын,
Толқытқан-булқытқан жыр екенсиз гөй.

Кеулимиз сол шағды тез-тез излеткен,
Шадлық—шашуу тойдай, дәртти—гизнеткен,
Балалық аталмыш—алтын дизбектен,
Биримлеп сытылған дүр екенсиз гөй.

Сағыныш жағысын туұысқанлықтын,
Ойнатып өтеди сезимлер жыққын,
Сизлер Әрман ели, хәр бириң—Ықлым,
Меҳир-муҳаббаттың шыңы екенсиз ғой!

15-апрель. 1991-жыл.

САДАҒАҢ КЕТЕЙИН, УЛАМАЛАР-ӘЙ...

1992-жыл, март. Руза айының дәсленки сәнеси. Халқабат елати, Ийшан қала зыяратханасының ашылуы мерекеси. Ғайры журтларға қуұғын етилген, туұылған жер топырағы буйырмаған Ел перзентлерине ас-абат берилди.

Ел-журтқа жәриялап хаслын хәм затын,
Кеуиллерге қайттан жазбақта атын,
Руұхлар алдында диз шөгип бүгин,
Оларға етилер қуръаны-қатым.

Теперишлер қуұғын әйледи динди,
Жақсылар хәулығып, дүнья бүлинди,
Дәхмет бәлесине болып гириптар,
Ығбал түйиншиги дәртке түйилди.

Топырағы буйырмай туұылған жердин,
Несип етпегени кепинниң, гәрдин...
Баслар аяқ болды, аяқ бас болды,
Хәш парқы қалмаған есиктин, тәрдин.

Халық кеулине мәдет ақыл сөзлери,
Қабаранлық еткен гейбир еслери,
Некен-саяқлардың тил-сөзи тийип,
Гиреуке тартыпты нурлы көзлери.

Қайсы ғайры журтта болды екен қаза,
Ийман айтылды ма, оқып жаназа,
Бүгин жүреклерге енеди шымм-шымм...
Өтмиште туншыққан бир муңлы саза.

Қампәтирлер шаш ал десең, бас алар,
Халқабат көзине қанлы жас алар,
Бир аяғы жерде, бириси гәрде,
Қәрияларды жетеп кеткен хасалар.

Терис аяқлығын еткен қыйқаңлар,
Кешипти, не әжеп түрли ойқаңлар...

Гүнайы нелигин билә-биләлмай,
Сақалын жас жууып кеткен ийшанлар.

Сүзегенлер халықтың көп жеген хәқын,
Заман ондайлардың сындырған шақын,
Журтлас, әрманласлар қойың, қамсықпаң
Мархумлар көз жасты көрмейди мақул.

Заманлар дүзеткей заман қатасын,
Қай зүрияд нәлетлер туұған атасын?
Халқының тилегин тилеп өткенлер...
«Хәқ!»—дйип мойнына салып потасын!

Руұхлар қайтар ма бизлерге қарай,
Олардың хәққына салынды сарай,
Көзимизге сүрме өмир излери,
Садаған кетейин, Уламалар-әй...

Қолға-қол берисип, тиресип ийин,
«Ийшан қала»мызда бир уллы жыйын.
Қоллап-қууатлауға Ел-журтым мүтәж,
Тилекке қол жайдық, иләхи Әмийн!

5-март, 1992.

МУХАББАТ ИСМЛИ ҚЫЗ ЕДИ—АҚҚУҰ..

Көзим ярдың гүлдей жүзине түсти,
Жазған—жүрек, баұрым үзиле түсти...
Ышқы қайттан мениң изиме түсти,
Әрман моншақларын дизеди Аққуұ.
Мұх-т исми м е а қ
Мухаббаттың алтын оқларын атып,
Ғумшадек ләбиннен көрмедим татып,
Тил—мәрт болалмады сөзлерин қатып,
Кеуил тарларымды үзеди Аққуұ.

Қуп әжеп муқамлы ойын қурыуы,
Мың жилуа-наз әйлеп мойын бурыуы,
Жулдыз көзлериниң жайнап турыуы...
Бунша сән-салтанат дүзеди Аққуұ.

Дийдары мөрленип қалған ядыма,
Ығбал қулақ аспас шеккен дадыма.

Биткен қосықтарым кетсин әдира...
Қыялымда сынсып жүзеди Аққуу.

Ышқым—гүмис жалы таралмаған ат,
Қардарына жетип баралмаған хат.
Яр—әрман мәнзили, мен—талған қанат,
Қыслап қалар журтым гүз ели Аққуу.

Айтпайын, көксимди дәртлер тилгенин...
Жоқшыдай мыс рең кеуіл гүллерим.
Жүзген айдынларын билә-билмедим,
Мухаббат исмли қыз еди—Аққуу!

7-апрель, 1992-жыл.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН!

Биз ұллы жауынгер халықтың урпағы,
Есейген, көркейген әрманы—бағы,
Әйне жаслық, әйне нәуқыран шағын,
Шадлықта сайранла Қарақалпақстан!

Бунда жылнамалар қурап қурағын,
Дәуірлерге жаққан өтмиш шырағын,
Бабалардан мийрас зер топырағым,
Берекет қырмана Қарақалпақстан!

Бахыт бостанымыз—ойы хәм қырын,
Бар дур Ана мехри, илахий нурын,
Қәдем нық, шағласын еркинлик жырын,
Қалмағыл әрмана Қарақалпақстан!

Әуладпыз халық үшін хызметке таяр,
Туған жердин даңқын жәхәнге жаяр,
Қуаллық деп қос қолын көксине қояр,
Ул-қызын пәрмана Қарақалпақстан!

Әрманы-үмити алтын өрмекли,
Инсаный дүньяда елсең көрнекли,
Туұры сөз, пәк жанлы, жолы өрнекли,
Дослыққа дәрмана Қарақалпақстан!

Жигерин тасқынлар, түйингил-бууын,
Бирадар деп жанғыл, душпаннан сууын!
Бәлент тут жауынгер Бабалар тууын,
Түресте мәрдана Қарақалпақстан!

1991-жыл.

АУЫЛҒА ҚАЙТЫҒА БАЯҒЫ ҚЫЗ ЖОҚ...

Ауылға қайтыуға баяғы қыз жоқ,
Он төрт күнлик Ай жоқ, жарық жұлдыз жоқ.
Қәдирин билдим бе ығбал-бахыттың,
Енди, ол қыз түүе бир салым дуз жоқ.

Қәлермен, балалық етпейди қабыл,
Хош көрер ме, және ылайтсақ жабын?
Көмилипти ұақыт шаңына қашшан,
Бизди есиркемес қақсам да дабыл.

Жаслыққа қайтыуға жоллар жеткизбес,
Тәғдир не айтса да еки еткизбес,
Аржағы,—налышы бұлбиллер гүзи,
Кирген есиклерим изге өткизбес.

Ийесиз журтымдай көңили-күйим,
Онда жоқ ата-анам, тууылған үйим...
Өмир ерис жибим тартылған буннан,
Бирақ көп жерине түсипти түйин.

Жаз паслы жырақлар—гүлдер сайланбас,
Кеулимде ышқыдан дәсте байланбас,
Мухаббат тууралы жазарман сийрек,
Қызларды мақтауға тилим айланбас.

Досларға айтыуға таусылды сөзим...
Өзимнің кебземде адастым өзим.
Тилим басқа сөйлер, кеуилим басқа,
Мен сабыр-тақатқа қаптанған төзим.

Ауылға қайтыуға баяғы қыз жоқ,
Ол қыз түүе бизге бир салым дуз жоқ,
Сорағлап жар салдым өткен күнлерге,
Жүрегимнен басқа хеш жерде из жоқ!

12-февраль, 1992-жыл.

АҚ КЕПТЕР

ГУЛАЙЫМ ИБАДУЛЛАЕВАҒА

Қарақалпақстан жерінің заманлар сындырған бір алтын пәршелері бар. Бул көрмеленген сынықтардың белгілі бір бөлекшелері—Кенімех хәм Тамды елатлары. Олардың—қашан, қалай, қайткенде құрастырылып, қашан бүтінленетугыны еле намәлим дур.

Халқымыз Алшамыс, Гулайым, Шәръярларын көптеп аңсауда. Нымыбайлы қыз Гулайым қарындасымыздың немин де ата-анасы Қырқ қыздың сәрдари Гулайым батырдай болсын деп қойғанды, балким. Ол муздай сауыт құрсанып, жау-жарақ асынбаса да, билім менен, ар-намыс, халықшылдық жигер менен, арзыу-әрманлар менен құралланған. Ол—уақыт өткен сайын сынған ырымларына кем-кем үйлеспей баратырған халқымыздың усы бөлегін кемсерлеушн, көзлерине әдалатсызлық таслары келлени, кем-кем сырқылып баратырған усы бір мөлдир булақлар үлкен дәрьяға, теңизге тутастырушы түмме жылғаға, сай-салаларға мегзес.

1990-жылы Кенімех районында Қарақалпақ класы қайта ашылды. Оны шөлкестірушн муғаллимлердің бири Гулайым Ибадуллаева. Ол 1991-жылдың 4-ноябрында өмірлік жолдасы Санақул Әлиевтің басшылығында өзи оқытып атырған 2-класс оқыушылары менен Қарақалпақстанға перзентлик сәлемге келди.

Ақ кептер хат алып ушты қыяға,
Қыяда зибаннан талған уяға,
Перзентлер ишинде бир қыз зияда,
Мегзер, гириси оқ толы көмана.

Шадлығымыз жүзин дәрт өрти шалған,
Таулар аржағында бир елат қалған,
Үмит жағысында әрманбыз талған,
Кемемиз қайырлар, сайыз—замана.

Көрисіу нийетинде Ай менен Қуяш,
Хәр дем көзимизде дөңгеленер жас...
Сизде тил—жалаң дур, биз хәм жалаң бас,
Бул—дәртлер ишинде, дәрт дур ямана.

Ығбал жармасына қайғы қатылған,
Хәм талай әуладқа қасық атылған,
Дийдарыу, қижраннан дуз-дәм татылған,
Бабалар өмири өткен қамала.

Муз дәуир—сөқлыққан сенлерде кеттик,
Тәғдир булты жауып сенлерде кеттик,
Журт асып еллерден-еллерге кеттик...
Шашылдық... Ким терер?... Бул ис—гүмана!

Журтым Гулайымын, Шәръярын ансар,
Бийпәрӯа—намәрт дур, жигерсиз—жансар.
Халқым ғам-ғуссалы, жүреги шаншар,
Елде кеули дағсыз жан жоқ амана.

Әрман мәнзилінде пайыу-пияда,
Үйирсек өссин деп Үлкен Уяға,
Изінде—Келешек, бир қыз зияда,
Келер, Қарақалпақстан—Қуяш тамана!

Ноябрь, 1991-жыл.

ТӘГДИР ЖАЗСА, СҮЙМЕСИНДИ-ӘМ СҮЙЕРСЕН...

Тәғдир жазса, сүймесинди-әм сүйерсен,
Сүйерсен-ау... Сүйерсен де күйерсен,
Жаның жылап, жүрек генең қан жутып,
Дәрт түйинин тек ишинде түйерсен!

Журт сени уқпастай, сен ғой уғарсаң,
Ой—отауын гә тигип, гә жығарсаң,
Дизең бүгиледи мылтық гөзелсе,
Сөзлер гөзелгенде өзин бугарсаң.

Дүнья кең, өзиңе өзин сыймассаң,
Қәнәәт тәймаса, нәпсиң тәймассаң,
Атысыуға оқ табалмай жүрсең де,
Душпаныңды-әм қара жерге қыймассаң.

Жүзин түспеслерге жүзин саларсаң,
Из баснас жерлерге изиң саларсаң,
Дәмсиз, қайнауы кем ығбал қазаны...
Басымырақ тәшүиш дузын саларсаң.

Қайтатуғын жерде кейин қайталмай,
Айтатуғын жерде сөзин айталмай,
Өмирден бир күни таяр табаның,
Келгенің де, кеткенің де байқалмай.

Тәғдир жазса, сүймесинди-әм сүйерсең,
Сүйерсең... Сүйерсең де күйерсең,
Жаның жылап, жүрек генең қан жутып,
Дәрт түйинин тек ишине түйерсең!

Декабрь, 1990-жыл.

АМАНИЯЗ АРШЕКОВ

Өзгелердин бахтын ойлап, өз бахтынан бийнесип қалған,
устазларымның устазы Аманияз мұғаллимге деген шәкірттік,
хәмдәрттік сезимлеримди усы қосығым арқалы аялағым
келеди.

Қәнәт—кәтқуда, тоқ еди ауыл,
Аралас-қуралас шоқ еди ауыл,
Жары писик, жары көк еди ауыл,
Пәлеклерде миттәй найшалар еди.

«Бес көрик»те аппақ «Ақ үшкіл» болды,
Аманияз мұғаллим бир ушқын болды,
Балларды оқытыу дым мүшкіл болды,
Обал емес, сауап арқалар еди.

Еле кеуиллердин геулер жапсарын,
Ол күнлер жырақта, ол—узақ сарын.
Ауыр қол ишинде атланған нарын,
«Қайтқай!...» деп бозласқан наршалар еди.

Жоллар жеткізбестей қыядан-қыя,
Палапанлар ушар уядан-уя.
Тарыны қууырып, күйдирсе сыя,
Қамыс уш, қарағай парталар еди.

Төгілежақ дүмшелердей абынсып,
Тарийхтың изинде — жүрек қабынсып,
Кудайдан соң Аршековқа табынсып,
Билим қууған баллар қаршадай еди.

Тәнге—дән, жап ушын—жақсы сөз азық,
Дурыслық ашырқаған жүрегі сазып,
Дийуалда қатара қақ жынғыл қазық,
Тәрде сырлы сандық-аршалар еди.

Уақыт шырасында пилик дур жыллар,
Қирсең ашық, шықсаң илик дур жыллар,
Жыйнап, қурап болмас сынық дур жыллар,
Өтмиш—көзи жаслы Ханшалар еди.

Қәнәт—кәтқуда, тоқ еди ауыл,
Жары писик, жары көк еди ауыл,
Аманияз Аршеков кесип тусауын,—
Тайыншақлар үйири тарқалар еди!

19-апрель, 1991-жыл.

ҚУРАМА ҚАТАРЛАР

Өмиримнен — тәшүиш қәлүенин,
Жулған сайын гаулап өседі.
Қус төсектей жумсақ дур шадлық,
Қара тас дур қайғы төсегі.

Еки жүзлі намыс пышағы,
Тәуекелдин гүңгирт дур жолы.
Ар-хұжданға урады пәнже,
Ғәрремликтің наинсап қолы.

Жым-жыртлықта гезенер сумлық,
Атқан адым тайсалар кері.
Ақшыйысып, сақылдап турар,
Қорқыныштың сойлақ тислері.

Ақыл-қууышқа үстем—сулыұлық,
Мәгар, иши толы «түтинге».
Көзи әззи қақыйқатлықтың,
Еркинликтің кеули пүтін бе?

Жоқшылықтың қоллары қысқа,
Тили мүки, ғәрип-қал түри.
Жаманлықтың аяғы сегіз,
Тийер, бири болмаса бири.

Гүнәдан пәк мөлдир сезимлер,
Әспек суұдай кем-кемнен тапшы.
Қәнәттиң қарыны қалқпас,
Толмайтуғын шуқыр дур нәпси.

Ашыу, — деген азгырар душпан,
Қахәр, — деген силтенген қылыш.
Бауланады кеуіл егини,
Орақтан соң және урар ныш.

Зер дәнлерин сақлайды үмит,
Қыял—жаны себил шабарман.
Ақсап басып, гә желип-жортар,
Гүмис жаллы арғымақ—эрман.

Апрель. 1990-жыл.

АЙРАЛЫҚ ҚОСЫҒЫ

Мен сени сүйместен жоғалттым,
Сен мени билместен жоғалттын.
Бизлерди мухаббат билмеди,
Бийшара бахтымыз күлмеди..

Көксимде зип-зилдей тас қалды,
Көзинде мөлдиреп жас қалды.
Мен сеннен сүйместен айырылдым,
Сен мени билместен айырылдың.

Мен сени таппай-ақ жоғалттым,
Бир тойып бақпай-ақ жоғалттым.
Бизлерди мухаббат таныды,
Жүректи жаныды-ау, жаныды.

Бийшара кеуіллер қан жылар
Сендеги, мендеги жан жылар.
Созылған тек еки қол қалды,
Бөлінген тек еки жол қалды.

Мен сени сүйместен жоғалттым,
Сен мени билместен жоғалттын.
Жан едің сүйиуге жаралған,
Биз сорлы күйиуге жаралған!

Декабрь. 1990-жыл.

ХАЛЫҚ, ХАЛЫҚЛЫҒЫН ЕТПЕК КЕРЕК!

Ата-бабаң текли, қасыл,
Хәй, бирадар! Көтер басың!
Кийиндер, мәртлик липасын,
Халық, халықлығын етпек керек!

Қызғыш киби қорғап арды,
Ушырың алғыр суңқарды,
Жоққа жүйрик жетпес... Бардың, —
Қәдирине жетпек керек!

Мыс қайнасын, музлы болсын,
Мәйли, шаңғыт, дузлы болсын...
Заман ийман жүзли болсын,
Тәшүиш торын сөтпек керек!

Шағылмасын Шадлық тауы,
Беккем болсын Әмир бауы,
Жырғалып бахыт жасауы,
Жылдан-жылға көшпек керек!

Ырысқ-несибі еселесин,
Жолын эрман кеселесин,
Елим ығбал мәселесин,
Тек те, өзи шешпек керек!

Наурыз — жәхән толы сыйсаң,
Сәуир желбиреткен Туұсаң,
Сақлаушы—Жер, Суу, Күн, Дыйхан
Мийрим дәнин сеппек керек!

Кеуіллерди алдарқатып,
Думан-гүманды тарқатып,
Шадлық дәмин бирге татып,
Дәртти де тең шекпек керек!

Ел—Жерге көрк, Ер-Елге көрк
Өзимизге болғайлы берк!
Қолымызға тиймесе ерк,
Басты алып кетпек керек!

Айнанайын нағысынан,
Елжирен бир бағысынан,

Халқым — Үмит жағысынан,
Ығбал таман өтпек керек!

Бүгін—Уллы Улыс күни,
Мың-мың дур әрман дүркини,
Аман жасап жан хәм дини,
Халық, халықлығын етпек керек!

21-март, 1992-жыл.

ЖАСЛЫҒЫМ, СЕН МЕНИ ТАСЛАП БАРАСАҢ

Мухаббат ҳаққында бираз жырларым,
Жыр емес, ол мениң жүрек сырларым,
Алынар ўақ келди гүллер қырманын,
Жаслығым, сен мени таслап барасаң!

Аты-жөним қосық пенен тарады,
Бираз қызлар қызығып-ақ қарады,
Бүгін олар қыя бақпай барады,
Кеўлинде бир гийне сақлап барасаң!

Сени ойлай берип кеўлим езилди,
Саған айталдым ба, айтар сөзимди?
Шадлыққа паянсыз муңлы көзимди,
Жангеном, сен бүгін жаслап барасаң!

Табалдым ба, кеўлим аңсаған ярды,
Әрманлаў менен-ақ шашым ағарды,
Жүрек гүз паслынан тапты хабарды,
Жаслығым, сен мени таслап барасаң.

Кеўлим сезимлерге болған тасқынлы,
Жүрек, дәртсизлерге бизди қас қылды,
Алдап сөз айтнадым, тыйдым нәпсимди,
Мәгар, бул исимди жақлап барасаң?!

Бул жолда көп екен өткел, дығырық
Оннан жүрип емес өттим жүгирип,
Қыл қыймас жан достым жүзиң үгирип,
Енди... ең соңғы рет лаплап барасаң.

Хош қалыңдар, арзыў-шәменлер ели,
Бүгін айнималы тәғдирдиң жели,

Ығызып барар мен минген кемени,
Жаслығым, сен мени таслап барасаң?

30-декабрь, 1986-жыл.

ТУМАРИСА

Бул журт—Массагеттиң азат журты дер,
Әўладлар қәтиржәм, бәлки дәрбәдер?
Тамырында қаным бар болса егер,
Қуллық не екенин билмеўи керек!

Олардың ҳалына шыдап-төзбеймен,
Руўхымда гәзеп, бунда гезгеймен.
Суў қуйылып қалған болмаса деймен...
Үндейтуғын жерде үндеўи керек!

Өзи душшы татса, пуқара ашшы...
Тилге басылмағай ондайдың ўаспы!
Бир муңлы жыласа елдеги басшы,
Тыныш уйықлап, ойнап-күлмеўи керек!

Урпағым—кеўлимниң аппақ парағы,
Қайда ләшкерлери, қурал-жарағы?
Еркиликтин сарғыш тартқан дарағы,
Қайта жасыл дөнип гүллеўи керек!

Август, 1992-жыл.

САҒЫНЫШЫМ КӨЗИМНЕН ТАМШЫЛАР...

Сағынышым көзимнен тамшылар,
Жаўтаңлар жуп қара көз болып,
Жанымды ҳазарсыз қамышылар.
Қағазға тамшылар сөз болып.

Сағынышым бийшара үйренген,
Тек иштен, тек үнсиз жылаўды,
Адаса жазлады ол меннен...
Аңсайды, сүйиўди-сылаўды.

Үмит көк гиясы терилер...
Өмирге ынтығып қарайды.

Қалбиме қонақ сол перилер,
Шашларын сәл тырнап тарайды.

Бармақлар бүгилер, бүгилер,
Сағынышым күнлерди қамышылар.
Сағынышым уақытқа жүгинер,
Сағынышым көзімнен тамшылар!..

13-ноябрь, 1990-жыл.

ХАЛЫҚ УШЫН ПЕРЗЕНТЛЕР ТУУМАҚ КЕРЕК ДУР!

Соңғы уақытлары айтыуға тилиң гүрмелмейтуғын әжеп тәуір мыш-мыш шығып, жүр. Бул сөзлердиң анық ямаса наанықлығын билмедим-дә, бірақ, мыш-мыш болғаны менен де еситкенлердиң жан-ийнине от түсиретуғын мыш-мыш болып тур.

Дүньяға келген хәр бир перзент өз ырысқы-несийбеси менен тууылады, үйге келген қонақ та өз ырысқы-несийбеси менен келеди деген рәуият бар. Хақыйқатында да хәрқандай қыйын заманларда да, қандай жаугершилик, қыткершилик түүе ашық-әптадалықта да халық өсип-өниүде болған. Хәр қандай тосқын-лықларға қарамастан изинде урпақ қалдыруу ушын, ертенги күн ушын, келешек ушын жаны-тәңлерин өмир жолларына төсеген. Ақыры, инсанның дүньяға келгендеги бас мақсети, тәбият кубылысларына сай өмирин дауам етиүши перзентлерге өз орнын берип кетиүи шәрт емес пе? Әсиресе, бизиң халқымыздай аз сандағы халыққа тууылууды шеклеу хаққында анау-мынау деп ұаз айтыушылар бир күклемини ишинде жүрген нәкаслар дур.

«Тууылыу қысқарсын!» — деген бир гәп бар,
Бул гәпте шынлық бар, бул гәпте лап бар.
Ишкирне кимлер дур гөзлеген мәп бар,
Ондайлар тиллерин тыймақ керек дур.

Аздай, ығбал жүги жүргени ауып,
Қурсақ көтериүди «зыян» деп тауып,
«Қүлеке тәуиплер» дөндирди қәуип.
Саған ул-қыз, оған қуймақ керек дур.

Ал, өзлери өршиү жолында хәлек,
Хаяллары қыңыр, бойларын бәлеп,
Не дәркар түйнексиз гауқыйған пәлек,
Егер, қолдан келсе туумақ керек дур.

Усылай барса бир гез зар әйлер ақыр...
Зүрияд-жерик астай таңлайда татыр.
Келешек—дегениң болар қам пәтир,
Сапаны мәнетке қыймақ керек дур.

Сезим қоламтасын үрлейик, көсеп,
Халықтың өмир жолын өтейик төсеп,
Бир гене ууыспыз өсип-өнбесек...
Ой-қыял дизгинин жыймақ керек дур.

Дүньяға келгенде не ушын келдин?
Шағлап иштин, кийдин.. бир күни өлдин.
Гүнәкар боп қалмаң алдында елдин,
Халық ушын перзентлер туумақ керек дур.

Тууың Гүлайымды, тууың Шәръярды,
Ғәрибине ашық Сәнемдек ярды,
Батырлыққа, даналыққа қардарды,
Қалың ел ишине қуумақ керек дур.

Жеккелик — жалтақлап күн кешер мудам,
Хүкимдар болса да күйеуиң, қудан.
Арбан тууарылса ертенги гүман,
Босаспай, беллерди буумақ керек дур.

Зибан дер, халқыма перзент болалсам,
Әрман сапарына бирге жол алсам,
Көңил тилла сазын шадлыққа шалсам...
Енди, қосырыма жуумақ керек дур!

МУХАББАТ, СЕН МАҒАН КЕЛГЕЙСЕҢ?...

Мен сени бахтың боп сылайын,
Дизине бас қойыл жылайын,
Дәрбәдәр өтсем де илайым...
Мухаббат, сен маған келгейсең!

Сирә сен бар жерде ар бар ма?
Кеулинде биз шерттер тар бар ма?
Гүз паслым жаз етер яр барма?
Мухаббат, сен маған келгейсең!

Тек әрман, тек дәрт дур—дилбарым,
Инкәрлық, ахыу-зар —жылларым...
Көп шығар биз киби қулларым,
Мухаббат, сен маған келгейсең!

Ушырап ышқыдай—жазаңа,
Себепкер болсаң да қазама,

Жаны пәк, хұр киби азада,
Муҳаббат, сен маған келгейсең!

Жайнаған нур заман келгейсең,
Бұлбил қалб дүр намам келгейсең,
Қумар көз, хұр жанан келгейсең,
Келгейсең, келгейсең, келгейсең!..

3-январь, 1992-жыл.

ХАНМАҚСЫМ

Халқым өтмишине тасласам нәзер,
Жүрек-бауырымды ғам-қайғы езер,
Журтым қайдан көшип, қайда қонса да,
Тәғдир, қара қундақ мылтығын гөзер.

Әуладқа мәртликтен көрсетпей өрнек,
Неге, мунға-дәртке еркимиз бермек?
Бұл өмир қаншама қымбат болса да,
Ұаз кешип кеткеймиз, болғанша ермек!

Аузы ала болмаң гәп-сөзди қойын.
Хақлық, хақықатлық тиклесин бойын.
Қул керек оларға қулағы кесик,
Душпанға тән бундай ғәрремлик ойын.

Хақ қәлеуи билен дүньяға келдим,
Бендешилик тәшүиш, жууырдым-желдим.
Аманда бол халқым — диним, ийманым...
Хұр-азат тууылдым, хұр-азат өлдим!

Сентябрь, 1992-жыл.

БИИТАНЫС ҚЫЗ

Жамалы ай, исми-жисмиңиз ким дур,
Шашларыңыз түн дур, көзлерің күн дур,
Тилиңиз бұлбил дур, қолларың гүл дур,
Жүрер жолларыңыз қайсы жағыс қыз?

Не жазып атырсаң кестелерінде?
Сағынышлы сөз бе, кеуил шерің бе?

Қандай арзыу-әрман жүрек төрінде?
Кестесінен бетер өзи нағыс қыз.

Сүйрик бармақларың қыймылы нәзик,
Отыр ма әрманға жүрегің сазып?...
Көптен хошсыз еди кеулим қулазып,
Бизге әйледіңиз йошты табыс қыз.

Жипек сезиминди жибине қосып,
Жаслық қосықларың отырсаң тоқып,
Қарағым, кестенди көрейік оқып,
Мәгар, кеуил сөзің бизге таныс қыз.

Әрманың тоқылып болсын ерін бе?
Биз күтип жүрсек те мәйли көрін бе?
Сен мениң қосығым кестелерінде.
Толқыған, жилуалы-назлы ағыс қыз!

Февраль, 1992-жыл.

КӨЗЛЕРИ КИЙИКТИҢ КӨЗИНЕ МЕГЗЕР

Бәхәрде усылайша толқыйды суулар,
Айдында усылайша жүзеди қуулар,
Айма деп қаларсаң он төрттен тууған,
Ал, көзи кийиктин көзине мегзер.

Қаршыға қыяллы, тырна жүрисли,
Сыңғыр қағып аққан булақ күлисли,
Сыланып-таранған тауыстай мисли,
Көзи қуралайдың көзине мегзер.

Қырмызы жүзлери бир пәрше таңнан,
Ләбинен сөз емес, шербетдур тамған,
Бундай сулууда да болар ма әрман,
Дерсен, гүмша жаңа гүл ашқан гезлер...

Қыз болған соң болсын сондай ийбели,
Кеули де, көксі де гүмис түймели,
Ышқында жигитлер мақул күйгени,
Нәзерлер аталмас, тек ғана гөзлер.

Усындай жүристе өтеди марал,
Усындай жағымлы бәхәргі самал,

Гөззаллыққа тымсал бул саҳибжамал,
Тәрийпин береалмас ҳешқандай сөзлер.

Гә күнге, гә айға тенеп шырайын,
Мен де қол қаўсырып, қуллық қылайын,
Бийхазар қумыры қустай мүләйим, —
Көзлери кийиктиң көзине мегзер!

5-декабрь, 1987-жыл

БАБАЛАРДАН НЕ ҚАЛҒАН БИЗГЕ?

Бабалардан не қалған бизге,
Жайдарылық хәм кек қағрағы,
Желбирейди кеуилимизде,
Әлуан түсли үмит байрағы.

Бабалардан не қалған бизге,
Шекиниссиз, жоқ па бекинис?
Қәтемизди салады жүдге,
Бас шайқаған ғамгүн өкинник.

Бабалардан не қалған бизге,
Талған ұақта тапқандай тирек,
Көшип өткен тар көксимизге,
Әрманы ат басындай жүрек.

Бабалардан не қалған бизге,
Мәгар, ғумша байлаған әрман,
Үлесилген хәр биримизге,
Туұры болыу ҳаққында пәрман!

30-сентябрь, 1992-жыл

БАХЫТЛЫ ТӨСЕК

Талдырмаш, қыпша бел, бир бой бар сенде,
Ақ балықтай аппақ қыз ойнар сенде,
Қыялында қызық той тойлар сенде,
Сол яра сәубетлес бахытлы төсек.

Оның ақ сийнесин аймаладың ба,
Қошша нар үстінде тайғанадың ба,

Мен айтар гәпимди майдаладым ба,
Жәннет тымсалындай бахытлы төсек.

Аппақ әрманларға, саған оранып,
Жатқанды жан-тәни өргенип-жанып,
Қасынан аз-маз жай бер деп соранып,
Үмидиұар болдым бахытлы төсек.

Хәр ким қабы менен... Хәр ким өз тасы..
Сол қыздың тамбағай саған көз жасы.
Ышқы дәстанына поса — сөз басы,
Биз — ақ қағаз-қәлем, бахытлы-төсек!

13-октябрь, 1992-жыл

БӘНДИРГИДЕ...

Бәндиргиде қалдым дусласып,
Жалынлаған муҳаббат пенен.
Турды бир дем қолым усласып,
Әрман менен, ақ набат пенен.

Он төрт күнлик Ай киби жүзи,
Шадлық пенен дийдар көригим.
Ярға сайлап сөз терип, изи
Шайыр, —деген атқа еригим.

Билер ме ол қәдир-қымбатын,
Жолларына төгилген жырдың.
Сөз айталмас саулат-сымбатын,
Мен Қуяшқа дым жақын турдым.

Жүрегим ах, пыған әйледі,
Жасап өтер тек тақат пенен,
Мен күл-талқан болсам мәйли еди,
Туұры келген сол апат пенен!

21-октябрь, 1992-жыл

АЛПЫС БИИ

Оң көзиңиз шеп көзиңизди көре алмас,
Сол аяғың оң аяғыңа ере алмас,
Қолларың бир-бирине далда бере алмас,
Бир алманы бөлисиң жегем Алпыс бий.

Халық, бийлеуші-төслеушілерге тоналар,
Тонаушылар өз арқанына оралар,
Обал-сауап қыяметсіз-ақ соралар.
Бир алманы бөлісіп жеген Алпыс бий.

Әдира бир қалып кеткей заманыңыз,
Жамаулар үстине жамау жамадыңыз,
Ар-намысты ийт кетекке қамадыңыз,
Бир алманы бөлісіп жеген Алпыс бий.

Қәтеңізди көме алмас дәуір шаңлары,
Қара түнде туншығар әрман таңлары,
Жылан болып жәхәннем гезгей жаңлары,
Бир алманы бөлісіп жеген Алпыс бий.

Сизден үрім-путақ қалды ма — билмедім,
Тәғдир орып-баулаң алды ма — билмедім,
Аузы қанлы, мойны жаллы ма — билмедім,
Бир алманы бөлісіп жеген Алпыс бий.

Көп ишинен шыққан олар хәм «дара» ма,
Хұжданлары кирлеген, жүзи қара ма?
Дуз қуярман хеш питпес жүрек жараңа,
Бир алманы бөлісіп жеген Алпыс бий.

Айдос бийдің көргенин басқа салмасын,
Әуладында сатқынлық құлқын қалмасын?!
Ғарғы атқыр заманның сол бир алмасын,
Ант-суу ишип бөлісіп жеген Алпыс бий!

27-май, 1990-жыл.

АМАНГЕЛДИ БАТЫР

Кеуілдерге әрман дәниң ексеңіз,
Ақыл булақларын саға етинлер.
Азатлық елине сапар шексеңіз,
Мәртликті жол басшы аға етинлер!

Қууғынға түссең де тәғдир желиңде,
Еркиңлік қосығы болсын намаңыз,
Қанша жаурасаң да қайғы селиңде,
Жаудан кек алыуға жетсин шамаңыз!

Жалғыздың көп дерлер достан, душпаны,
Асан ағам асқар тауым, айбатым...
Батырлық хәм даңқ яр киби қушқаным.
Инилер, қаяқта күшин-ғайратын?!

Булқысын халқымның әрман ағысы,
Уллы бабаларды дәстан етинлер.
Ауызбиршиликтің нурлы жағысын,
Дүньяда бир бағы-бостан етинлер!

Август, 1992-жыл.

ҚАРАҚАЛПАҚ ЫРҒАҒЫ

КОМПОЗИТОР ШАРАПАТДИН ПАХРАТДИНОВҚА

Жибимес жанлардың баурын ериткен,
Үмит шашбауларын бирге өрискен.
Кеуілдерди жақсылыққа жериткен,
Сөзи шийрин Қарақалпақ ырғағы.

Нәрестениң сулыу шүлдирлисінде,
Гүлдирмамалардың гүлдирлисінде,
Сағым бөп жол силтер үргин ишинде,
Көш басында Қарақалпақ ырғағы.

Халқым көксине қуп әжеп мөрленген,
Хоййиу айтып бесик пенен тербелген,
Сыңғырлап төгилген алтын-зерлердей,
Хұр, азада Қарақалпақ ырғағы.

Гәда болып кетсем Елге қайтарар,
Даналық нәсийхат-ақыл айта алар.
Таудай гүңиренер, көлдей шайпалар,
Бүркит пәруаз Қарақалпақ ырғағы.

Күннің зер шуғласы, Ай нуры сенде,
Қылыш-қалқанлардың даурығы сенде,
Сүйрик сезимлердің баулығы сенде,
Жыр уясы Қарақалпақ ырғағы.

Жағасында — қолы, тилде — шүкири.
Аппақ ай — Анамның ойы-пикири.

Ушқын шашқан Пирлеш порқан зикири,
От-жалынлы Қарақалпақ ырғағы.

Әкемнің қарлыққан қарғын үнінде,
Гүлдер жылдасында, бұлбил тилинде,
Менің жүрегімнің хәр дүрсилинде,
Доланарсан Қарақалпақ ырғағы.

Кеуілдер дүньясын бәнт еткен жаулап,
Шарап Пахратдин сазына саулат,
Кім екеніне шек келтirse әулад,
Зар-гирян дур Қарақалпақ ырғағы!

Сентябрь, 1992-жыл.

ЫШҚЫҢ ТЫЙЫҒЫ КӨКСИМДЕ ҚАЛСЫН!

Сен мухаббатты, мен таңды көрдим...
Мен қосығымды, сен шашың өрдин.
Сен зауық шаштың, мен тәшүиш тердим,
Сәуғи — лаплама отына салсын!

Мен жанған Қуяш, сен аппақ Айсаң,
Биз кәмбәғал, сен хүсинге байсаң,
Бийшара кеулим, неге жылайсаң?
Яр деп илая жүрегim талсын!

Мен хайран уя, сен бахыт қусы,
Мен гүрсинис... Сен шадлық күлкіен,
Нышана болып жүрегim тусы,
Ышқын тыйығы көксимде қалсын!

Сен сөзи шийрин, сен қәлем қассаң,
Мен нәрұан талдай, сен нарттай жассаң,
Шашың дар болғай — сен мени ассаң..
Жәллат көзлерің жанымды алсын!

20-февраль, 1992-жыл.

АЗАТЛЫҚ

Тыртық түскен шадлығымыздың,
Гүл шырайлы қызғыш жүзине,
Шақ келмеген ығбал шекпени,
Тартқан менен жетпес дизине.

Журтшылыққа салып гүл-гула,
Сыбырлайды қәуип-қәуетер.
Еркимизге қол қатқан кімсе,
Бизди қасарысқан жау етер.

Кеспек керек! Түйін көп шийе...
Сезимлерди алмасақ шарлап,
Мантықтырар кешмиш дәрьясы,
Тал болса да қалмасақ қармап.

Ел аузына басып қойылған,
Алынбаса шойын қақпақлар,
Жүрегимиз тусы ойылар,
Көкиректе шаққан шамақтан!

Өмир сондай... Екиленбестен,
Дауылларға қарсы барармыз.
Шаң-тозаңлы муннан-тәшүиштен,
Келешекти аршып алармыз.

Ең әжайып мәүритлеримиз,
Усы жоллар ушын шашылар.
Бизлер еккен үмит гүллери,
Жамғырлардан соң-ақ ашылар.

Азатлыққа ашырқасақ та,
Көптен әрман, үмитке тоқпыз.
Қақ жыңғыллар түссе ошаққа,
Күл астында ғыжлаған шоқпыз.

Бурқасынлап қайнаған жигер,
Тутандырып жибергей үрлеп,
Сезимлердің епкини менен,
Мәртлик оты алысар гүрлеп.

Ерлик, Бирлик, Ығбал, Даналық,
Төртеу түүел болып дизиле,
Азатлықтың нурлы Қуяшын,
Бир күн ертип қайтар изине!

12-октябрь, 1992-жыл.

БИР СУЙГЕНИМ БОЛДЫ АЛТЫ АЙ АЗЫҚ...

Гүл-гүл жүзлеринде не барын қәйдем,
Шөл ме, бир қалатқа түсемен хәр дем?
Ышқы — бийхууыш егер хош әтир мәй дер,
Мен аш — мен интизар жүрегим сазып...

Ығбал гузарымда дус келди бир бар,
Бир жағым терең сай, бир жағым қырғақ,
Жүрек үмидиуар, айтпас әлүидағ,
Кеулим — пүткил Нөкис қалды қулазып.

Тәғдир толқынының бунша шапшыуын,
Хәр кимди хәр жайға атып, қақшыуын...
Әрман айдынымда жүзген Аққууым,
Билем, қаяқларда? Қалдым, көз жазып.

Мұхаббатта өзи не кәрият бар?
Қәлбимде саған дым зәрурият бар.
Қыз-жигит ениссе, дурыс, шәрият бар
Бир суйгеним болды Алты ай азық!

Августь, 1992-жылы...

ҒӘРИП АШЫҚ — ШАХСӘНЕМЛЕР ҚАЯҚТА?

Ғәрип ашық драмасын Қарақалпақ сахнасында қайта сәулендірген заманластарым — режиссёр Бәуетдин Баймурзаев, композитор-дирижёр Қурбанбай Зәретдинов, художник Ислам Әлибеков, артистлер Мырзагүл Сапаева хәм Әмирбай Қосымбетовтың әжайып өнерлерине бағышлау.

Дүнья болған сайын илимге жетик,
Хақыйқаттын алтын тарағы кетик.
Мұхаббат заманы кеткен бе өтип,
Ғәрип-ашық — Шахсәнемлер қаяқта?

Көкиректен аз-маз шығарып хәуир,
Сәуир келсе болар деп едик тәуир,
Елдің тәшүиш жүги кем-кемнен ауыр,
Талмай көтерерлик беллер қаяқта?

Кеуиллер хайрана, әрманлар туулар,
Сезимлер қанаты қайрылған қуулар,

Кәрия замананың жүреги суулар...
Қатықтай уйыған еллер қаяқта?

Дүньямыз басында бир қыйлы қалат,
Жүреги толы дәрт, тил ушында дад...
Тек сахна төринен бағар әдалат,
Биз шад-қоррам жүрген демлер қаяқта?

Хеш адам жазмышта жазғаннан озбас,
Әулад — өмирдеги қорған дур тозбас,
Үмит қайықларын ғарқ етер көз жас,
Мөлдиресип баққан көллер қаяқта?

Талайлардың кеуил таулары шөккен,
Ығбал — жоққа бермес, барларға төккен.
Ат минген жигитлер жаяуға хөктем,
Теңлермиз деп жүрген теңлер қаяқта?

Бул күнде кимлердің кеулинде нама,
Тиресіуе кимде бар дейсиз шама?
Дәуир саат сайын түс алар жана,
Баяғы кең етек-жеңлер қаяқта?

Кәлемим, ел ара сүрип өтер ат,
Сәуги туұрасында таратады хат,
Шийрин поссаларды күтер — Мұхаббат,
Ғәрип ашық — Шахсәнемлер қаяқта?

5-сентябрь, 1992-жылы.

ҮМИТ ПАСЛЫНДА

Сағынышым — үмит паслында,
Хүр елине атланды мисли,
Мұхаббаттын алтын мийұасы,
Сабағында сарғайып писти.

Мениң ең бир шийрин күнлерим,
Жолларыңа шашылды зердей.
Нәпеси от ышқың дийдары,
Ығбалыма басылған мәрдей.

Тәшүиш түйреуишин өткерип,
Дәрт тумарын көксиме тақтым...

Шақалары бүрилген қосық,
Кеулімдегі нурлы дарақтың.

Бұл дарақта — сағынышымның,
Мийұалары сарғайып писти.
Нәзеріне илинген замат,
Жұлдыз киби үзіліп түсті...

10-октябрь, 1992-жыл.

ГӨНЕ ЖЫЛ

Өмір — деген тек, көз жастан ибарат емеслігі тақыйық. Өмір — деген тек жаңалықты көкке көтеріп ұлығлап, ескиниі күйіп «питти» ге шығарып аяқ асты етіуі емес. Усы өтіп баратырған «гөне» деп аталмыш жылды да үлкен сән-салтанатлар менен күтіп алмап па едік? Дүньяны, өмірді — бәршемізге ортақ үй дейік. Жыллар — усы үйдің келгенде күтіп алынып, кеткени бийбелгі қалатуғын қонақтары. Оларға қушақ ашып «кел» деме керек, жолларды айра саларда ким болуы, қандай болуынан қәзтий нәзер қолға-қол берісіп хошласпақ керек.

Төрт пасыл жол тартар жазбай жуп-жубын,
Он екі зер дарақ — ұақытта түбин.
Үш жүз алпыс беслік күнлер дур — жүгін,
Бизлерди салдаушы еткен кеме — жыл.

Гәўхәр моншағылды ұақыт сөтпели,
Жаслық, хүсин, сәүти келип-кетпели,
Өмірдің мәүритлік жолы, өткели
Қәлем қас, күйгелек көзлі гене жыл.

Жин сүрей дәрьянда журт тал қармаған,
Күлкіннен басым дур үнің зарлаған,
Таза жыллар — гүлдер гүмша жармаған,
« — Келгенде қандай-ем ұахх-хей!» — деме жыл!

Ким минип, ким түскен қыйсық өркеши,
Хәр таңы — бахыттай, мундай — хәр кеші,
Менің өмірімнің алтын пәршеси,
Сенің табанында сынды гөне жыл.

Кенарыңды бузып-жарып аққансан,
Талсан да күн-түни қанат қаққансан,
Кимнен жүз үгіріп, кимге баққансан,
Келиң, күйеу, перзент, ата, ене — жыл.

Қайғың — қалтақлатар тәрези тасын,
Сен бир жыл болдың гөй тәшүиши басым,
Заманың сүрте алмас көзіннің жасын,
Енді еглен болмас, мәйли, жөне жыл!

Уақыт — дүр-дүр силкин, тауыстай түле,
Әрман асығыңды «я, бақ!» деп үле,
Издегі жылларға жақсылық тиле,
Саған усамағай, болсын келе жыл!

19-декабрь, 1991-жыл.

КЕРЕГИ ЖОҚ ЕДИ СҮЙІҮДИҢ!..

Қанып-қанып ишип, шөлледім...
Арасында қалдым қысқының.
Мен жер болдым... бірақ өлмедім,
Керегі жоқ еди ышқының!

Тәшүиш атын көлденен тартып,
Ығбал маған бунша өшиктің?
Шайырлыққа қәлбим қумартып...
Керегі жоқ еди қосықтың!

Жөни бар ма усы қырқымда,
Мұхаббатты бизге телиўдің?
Әбзелинде, дийдар журтына,
Керегі жоқ еди келиўдің!

Сол қыз ышқы менен сыйланып,
Не екенін билгей күйіўдің!
Жүрегім-әй... қалдық қыйналып,
Керегі жоқ еди сүйіўдің!..

11-октябрь, 1992-жыл.

ЕРНАЗАР АЛА КӨЗ ТОЛҒАНЫСЫ

Мен бир батыр едим... Мен дұрыс едим,
Мен көк шатыр едим... Мен урыс едим!
Оқ едим, оқтан да ушқыр сөз едим,
Халқымның қалқаны — Алақөз едим!

Көп шашып-төгілген Қарақалпақпан,
Ығбалым қашан бір Жәйхундей аққан?
Мен Түркістан едим, Хорезим едим.
Бахыт өлшеуге зар төрези едим!

Балқан деп гүрсинип, Қырымды айтып,
Едилди — Жайықты қайтқан ылайтып.
Қәдәр-ғәзеп етсем, от-дауыл едим,
Көп қырғыннан қалған бір ауыл едим!

Қарақум, Қызылқум — қыя-қыя шөл,
Туқымлық дән киби бір уыыстай ел...
Журтым тыныш болса, мен тыныш едим
Душпанға сермелген ұақхх... Қылыш еді

Яранлар қалтыс жол тутты, қәйтейин?
Алпыс бий лебизин жутты, қәйтейин?!
Шөл ансаған сел болар ма деп едим,
Сорлы Елим... Ел болар ма деп едим!?

Тууылып Кумардай дилуар анадан,
Тәлим алдым Халықтай устаз — данадан.
Көңиллер журтында алтын пуу едим,
Мәсләхәт төбеде жанған туу едим!

Жипке дизип майда өкпе-гийнені,
Алауызлық етті-ау нәпси бийлері...
Мен сарғыш сахрада атқан таң едим,
Мен қара жер болдым... Мен Аспан едим!

Қарақалпақ, қазақ, өзбек, түркменим,
Қәлермен бе, ығбал атын үрккенім!
Мен арзыу-әрманның сағасы едим...
Ағаға зар Елдің ағасы едим!

Халқым әрманына жетпесе егер,
Рууқым ақ әйлеп өтер дәрбәлер.
Елим-ай... Ерик дийип мен хәм зар едим,
Шейит кеткен, дағлы ЕРНАЗАР едим!...

Август, 1992-жыл.

МЕН, СЕННЕН КЕТКЕЛИ...

Мен сеннен кеткели азаптар шектім,
Жүректің хәсирет көз жасын төктім...
Кеуїлдерге қосық дақылын ектім,
Алағат болса да бираз көгерді.

Мен сеннен кеткели, сеннен кеткели...
Дус келди тәғдирдің талай өткели.
Жолларым кесілди, бойым жетпеди,
Жаным — жылап жүріп несібін терді.

Мен сеннен кеткели жан дүньяма бултлы,
Бул сорлы қашан бір күн қағып жылтты?
Сыр сандығым усылай қалар ма құлпылы?
Кім хәмдәртлік етер кеуїліме шерлі?

Мен сеннен кеткели көп күнлер өтті,
Көп гүлдер ашылды, көп гүлдер өтті,
Көкірегімде гирьян бұлбиллер өтті,
Сағыныш шөллетіп ернім гезерді.

Мен сеннен кеткели азаптар шектім,
Тәшүїш арбасына өзімді жектім.
Жаным қыйтағына дәрт гүлің ектім,
Онан ахуу-зарлы сөзлер көгерді!

29-май, 1992-жыл.

МӘРТ БОЛАЛМАС ТЫИЫҒЫ ПӘС ЖИГИТЛЕР

Қара пәрен қызлар ақ көйлек кийсин,
Узын-келте емес, шақ көйлек кийсин.
Сүйсе, шынтлап сүйсин, ақ әйлеп күйсин,
Қардар болғай жолында жас жигитлер.

Наз-жилуа хәйкелін таққан перилер,
Мисли, излеринен гүлдер терилер.
Шадлықтай шашылған күлкі-зеринен,
Еріп кеткей бауыры тас жигитлер.

Пазыйлет безеген кеуїл сарайы,
Ақ бозлақ қыз кийсин жасыл дарайы.

Сулыўлар дүньянын хүсни шырайы,
Яр сазына түседи дэс жигитлер.

Шын ашықлар ышқы шарабын ишсин,
Яр дийип-саў басы саўдаға түссин.
Қызлардың орнына ағашты қушсын,
Мәрт болалмас тыйғы пэс жигитлер.

Мухаббат жолы хеш болмаған тегис,
Сай-саласы әрман аталмыш егис,
Қыз кеўлин жаўлаўдай жоқ уллы жеңис,
Дәўран сүргей батырдай қас жигитлер!

28-май, 1992-жыл.

БАСПА СӨЗ ХАЛҚЫ

Хүрметли оқыўшым еликлеў демес,
Бүгин тилге алсам Некрасовты.*
Тек қәлемин жонған жазғышлар емес,
Журтшылық түсингей усы кәсипти.

Ел-халық машқаласын мойнына алған,
Жанкешти бир инсан журналист, — деген.
Нәзерлери өткір, қыядан шалған,
Сәлге, «жоқары» муш силтейди төмен.

Хәр жерге «қупыя» қараўыл қойып,
Өткізбекке мустақ жүргіш беделин.
Бунда қорғасынлы қаўадан тойып,
Басып шығарманлар қыймылдар жеңил.

Нар көтермес аўыр атқарар иси,
Соған бола наны емес-тә қалын.
Ул-қызы ҳадал жеп шығады тиси,
Бирн боп күн кешер көп кәмбағалдың.

Хәрип териўшилер, сорарсыз: — ким? — деп,
Олар уллы исти қолға алады.
Шашылған өмирди жыйнап биримлеп,
Халыққа бағдарланған жолға салады.

* Рус шайыры Н. А. Некрасовтың «Сөз еркинлиги ҳаққында қосығы» нәзерде туғылып отыр.

(Автор)

Бармақлар — шадлықты, тәшўишти терип,
Тап ығбал белискиш жандай туйылар
Қазанда қорғасын балқыйды ерип,
Хәрип қәлиплерге келип қуйылар.

Түп нусқаға гә қосып, гә өширип,
Қолдан-қолға өтер корректуралар.
Өмир китабынаң надурис көширип,
Тапқан қәтесине ким дур «Ура!» лар.

Хәриплер диз қосса — қозғалар сөзлер,
Хәм қайсар, хәм нәзик бир ақ парақ дур.
Мисли, дәсте-дәсте гүллерге мезгер,
Мисли, таптырмастай қурал-жарақ дур.

Ортақ болып Жүрек, Ақыл хәм Сезим,
Қәлем өткен изде — Дүнья дөреген.
Жар салмаған менен «мыңдалап» өзін,
Айтып бергишлер көп алдан көреген.

Кәспи-кәри қыйын Баспа сөз халқы,
Руўхый бай, лекин, кемтар жасарсыз.
Өмир қазанында балқыўдан, балқып,
Мәңгилик сөзлерин тасқа басарсыз!

9-декабрь, 1991-жыл

ӘЛУИДАҒ ЖАСЛЫҒЫМ, ӘЛУИДАҒ!

Күнлерим — дизилискен тырналар,
Өмирим дем сайын урланар,
Моншақлар жүзиклер, сырғалар...
Әлүидағ әрманлар, әлүидағ!

Жүрегим — кеўили қапалым,
Дуз-дәмлес, заўықлым-сапалым,
Әзелден жәбириў-жапалым,
Әлүидағ күнлерим, әлүидағ!

Мен тунғыш хат жазған қыз қайда?
Ол қайсы бағларда, биз қайда...

Дәртлерден көксимде муз пайда,
Әлұидағ гүллерим, әлұидағ!

Мундасым, шын кеуил бергеним,
Қосықлар бурымы өргеним,
Бирден бир пир тутып, ергеним
Әлұидағ қақықат, әлұидағ!

Хеш питпес саўдалар басымда,
Сурниктим ғәрремлик тасына...
Ентелеп баратыр жасым да,
Әлұидағ жылларым, әлұидағ!

Көксимде даўасыз қәстелер,
Кеулимде шашылған дәстелер.
Еслесем, көзиме жас келер...
Әлұидағ мухаббат, әлұидағ!

Тәғдирге тән бермей нетермен,
Өмирден ах шегип өтермен...
Сен меннен... Мен сеннен кетермен,
Әлұидағ жаслығым, әлұидағ!

12-май, 1992-жыл.

ЕГЕР, ЕСЛЕЙ АЛСАҢ?..

Жүрегимде көптен бір түрлі халат,
Ойларым шырпынсып қағысар қанат,
Сен бір көзи жаслы дәртлі мухаббат,
Егер, еслей алсаң мени еслеп жүр?

Бәлким умытқансаң, бәлким ядында,
Биз еле тентене ышқың дағында,
Жасап қалғым келер кеуил бағында,
Егер, еслей алсаң мени еслеп жүр?

Ойларсаң, гүл паслы бәхәр келгенде,
Қыяллар шаршатып тәшүиш жеңгенде,
Жаным сени излер, тәним өлгенде,
Егер, еслей алсаң мени еслеп жүр?

Бул тәғдир ислери не деген жөнсиз,
Ышқым — жалаң аяқ, жол жоқ — тикенсиз
Жасармыз, — сен менсиз, мен енди сенсиз
Егер, еслей алсаң мени еслеп жүр?!

Август, 1989-жыл.

ҒАЙРЫ ЖУРТЛАРДАҒЫ ҚАРАҚАЛПАҚЛАР

Атадан айрылды ғулақлы уғлан,
Сатылды, хұр басын әйледі ғулам,
Кимлер Ирақ кетті, кимлер кетті
Шам
Кимселер Гурд, Техран түшти
Бозатай.

Әжинияз.

Ғайры елдерде бір неше он мыңлаған Қарақалпақтардың жасайтуғыны мәлим. Оларды еске алған сайын жүрегіміз қан жылайды. Себеби, көпшилиги менен елеге шекем қарым-қатнас жоқ. Олар—бизің қәдирдан қаналасларымыз емес пе еді? Бір замандары дәуір дауылларында адасып айра түскен тууысқанлар бири бири излер болмас па еді? Олар—халқымыздың бөлінген жаны қам тәни емес пе еді, ақыры?!...

Ойларым—сиз таман сапар гөзлемек,
Көп бүлген елимнің дәртін сөзлемек,
Уақыт—арамызға түскен көзгенек,
Ғайры журтлардағы Қарақалпақлар!

Кимнің ор, кимніңіз түсіп қақпанға,
Шығынып ким Иран, кимнің Афғанға,
Тәғдир қолындағы тесік сақпанда,
Хәр яна атылған Қарақалпақлар.

Кимнің Түрк, кимнің Хинд, Булғар астыңыз,
Қайғы қууғыншыңыз, жоқлық қастыңыз,
Халқым-ау, қашан бір толып-тастыңыз,
Көп шайпап төгілген Қарақалпақлар.

Жекке ат шапқанға әрман жырақ дур,
Ығбал қоржыныңыз санмың қурақ дур,
Ондағы ырысқыңыз үх билен ах дур,
Үн салып жыласқан Қарақалпақлар!

Халқым жүрегиниң—алтын пәршеси,
Соңыра қалмайжақ па хәйле-нәрсеси?
Туғырын тәрк еткен болмай қәлпеси,
Қаршыға қыяллы Қарақалпақлар.

Өмир дауыл жоллап шайқап толыңды,
Хижран сеңи бузған оңыу-солыңды,
Өтсең кеме болып еки қолымды,
Ескек-таяу етсем, Қарақалпақлар?!

Талай оң-терисли кийинген заман,
Не бир тулпарларды әйдеген шабан,
Енди еки ортада болып ақ табан,
Сорағлап өтермен Қарақалпақлар!

Билмәнәм, турмыстан талай дад етип,
Сиз де жүргендурсыз бизди яд етип.
Бабалар руұхын қашан шад етип,
Жартың пүтин болар Қарақалпақлар?!

Олардың руұхы дәрбәдәр гирияң,
Биз хәм хәр жайларда жүрермиз бирьяң,
Кемеңиз сирә бир жүзди ме қырдан,
Талай тал қарманған Қарақалпақлар!

Үки көзли тәғдир изиң аңлыды,
Пығлы, татыулықтың бузбақ бәндини,
Тынлап үйренбедик аға пәндини,*
Бөлинсең бөри көп, Қарақалпақлар.

Уақыт елгезери уйытқытып елеп,
Гәдалық постынын пишкен бе шенеп?
Ушың жоғалтыпты шубалған келеп,
Көп жулып-үзилген Қарақалпақлар!

Суу кесилсе, сайлар сағасын жоқлар,
Сулуулығы семген жағасын жоқлар,
Ата мийрас сазың, намасын жоқлар,
Жоқ жойытқан жоқшылар, Қарақалпақлар!

Ертеде бузылған Уатан—үйимиз,
Бир болған тилимиз, көңил күйимиз,
Журтын жар шетине баслап бийимиз,
Тәғдир адастырған Қарақалпақлар!

* пәнди ақыл-нәсийхаты.

Мәгар, ығбал айың тууған шалқа дым,
Тик қәддиң еңкейип, көп сынып сағың,
Қай жерде жоғалттын кийген қалпағың,
Жалантөс, жалаңбас Қарақалпақлар?

Ат-тонын сауға етип батырларыңыз,
Ықырарсыз шығып жақынларыңыз,
Түйреп, кесип я бир атылмадыңыз,
Жүрек шайды болған Қарақалпақлар!

Өз жанымды өзим жанырман енди,
Бар ма Қаракенлик айырман енди,
Қандай белгиңизден танырман енди,
Қарақалпақ тилсиз Қарақалпақлар!?

Дәрек жоқ... Намәлим өли-тириңиз
Өшкенди нағышлы көңил сырыңыз,
Мәгар, өзгергенди түси-түриңиз,
Өз исмин умытқан Қарақалпақлар!

Хәйиуиң қай тилде, қай тилде жаның?
Ол—ғәзийнеханаң, ол—саулат-сәнин,
Бабалар лебизин бузса зибаның,
Басқа не айтарман Қарақалпақлар!

Ул-қызың қай тилде үйренер хәрип,
Қимлигин—қай тилде етисер тәрип,
Ғайры елатларда тентене гәрип,
Болып жүрмекенсиз, Қарақалпақлар?

Қай тилде жазасыз, ойлап қай тилде,
Тууды ма тоты қус күни бүлбилге?
Дус болған менен де басқа бай тилге,
Қиси аты тершил, Қарақалпақлар.

Қимниң қайда «аунап», қайда «отлауы»,
Мерген шешенлердиң сәзди оқлауы,
Шадлы қосықларын, Ана жоқлауы,
Қәйдем, қай сарында Қарақалпақлар?!

Биз бәрше қаналас, Тилимиз—Ана,
Анаңды умытсаң сен хәм бийгәна,
Сизлерди излеймен қәлбим қыйнала,
Жатласып кетиппиз Қарақалпақлар!

Қашан саябырсыр дәуір дауылы?
Қашан жақынласар Эрман ауылы?
Тәнхә дүньяң—тилиц кетсе сауылып,
Базарға шықпақ не Қарақалпақлар?!..

2-ноябрь, 1989-жыл.

БҮЛБИЛИМ!

ЗАМИРА ХОЖАНАЗАРОВАҒА

...Қосық гүлзарында йошлы намаларға сайрап турған Жаслық—
бәхәр паслында бағы-бостанымыздың жарасығы, хош қауаз
бұлбилемізге әжел оғы тийди.

Зибаның сан муқам сазда сайрады,
Кеуилиң жипек дур, жаның жайдары,
Гүнайың не? Тәғдир тисин қайрады..
Өмир өтауыңның жауып түнлигин.

Таң сәхәр... Жұлдыздай болыпсан ғайып,
Эрманың ах, шегер шашларын жайып,
Ығбал айдыларың қалды ылайып,
Басыңда мәңгилик джжран сургини.

Дүнья—дәрья. Өмир, өлим—қос дарға,
Қайығың жүздирер, я урар жарға,
Көрисіу бар, хошласыу жоқ па дос-ярға,
Қантарыулы қалды илхам-дүлдилиң!

Муза жолларына гүлдер төседи,
Енди шадлық көксин қайғы кеседи,
Қосық—сенсиз қалай өмир кешеди?
Изинде дәрбәдер жаслық—дилгириң.

Шын тулпар тыпыршып төзбес байлауға,
Жоллар тар, тосық көп өмир—айлауда,
Кеулиң ғайры нағыс, йошып сайрауға,
Бийқарар едиң гої серхош бұлбилим!

Қыял атың талай үрkip шегинди,
Ғам-дәрт арбасына мәгар жегилди,
Гүллеген шағында гүлиң төгилди,
Дилбар дилуарлығың, шийрин тиллигин..

Бұлбил жүрегинде атып садағын,
Әжел тәрк әйлетти өмириң бағын,
Сынды, эрман толы алтын қадағын,
Он гүлиңнен ашылған тек, бир гүлиң!..

8-январь, 1990-жыл.

ЖҮРЕК

КАРДИОЛОГ ВРАЧ КӘРИМБАЙ САБУРОВҚА

Ел басына қәуип дөнгенде хәр тез,
Дәрт лебин сезингей хүкимдар басшы,
Ләззет демлерине бөленген жүрек,
Өмир зардабын хәм тартады ашшы.

Инсан әлеминиң—Жер хәм Аспаны,
Қәпестей тар, мисли кең жәхән сыяр,
Сарқылмас булақтай сан мың салалы,
Тәнге тиришилик жигерин қуяр.

Дәрья үнсиз жутар шанды-қоқымды,
Лекин, соңыра теңиз түбине шөгер,
Жанға-тәнге түскен ауыр салмақтан,
Жүрек қәсте болар, хәсирет шегер.

Сезимтал, нур төгер гүмис тарлары,
Ол ең хәсиретли, ең илхамлы саз,
Нәзерлерден шетте өтеди жасап,
Оның қауазындай жоқ бәлент қауаз.

Кенары липилдер әлуан сезимнен,
Мисли, инсан жанын жақтыртқан қуяш,
Аз емес ах урып пайты қыслыққан,
Ләблеринде күлки, көзлеринде жас.

Қолларға, көзлерге бағар хайрана:
Бунша неге хәуес, қурыуға дузақ?
Хәқ, тууры сөзлилер дым ерте сөнер,
Ким дур нәкас болса жас көрер узақ.

Өмир базары бир әжайып базар,
Сауда болған жерде жүз бермес иелер?
Ол пәк, хұр хәм азат тууылар, әттен..
Өлсе тек те ардан-намыстан өлер.

Дунья қылыш шабар, екінші қолы,
Жүрегін шенгеллеп өтер удайы.
Апатқа дус келер еді қашшан-ақ,
Егер болмағанда жанлар пидайы.

Бұл ығбал ислері—ислер дур әжеп,
Жыртып-сөтип, жамап-жасқалып өтер.
Ләзземге көп түсер жүрек сарайы,
Шытнаған жерлерін ким дур дүзетер.

Август, 1992-жыл.

ГҮЛАРА

Жүрегін саз-сәубет билен көңиллес,
Ойнақы қауазың шадлыққа үнлес,
Йош ели өзіндек пәрийди билмес,
Қосықлар ишинде қосық Гүлара.

Мүбәрек жамалың әйлек мүнәууар,
Көзін жан дуньяннан елтеді хабар.
Бир өзі қырқ сулыұ қызға барабар,
Жананлар ишинде жанан Гүлара.

Ашықлар кеулинде тан болып аттын,
Сен деп жан-тәнді хәм келеді сатқым...
Дәртлі жүреклерди үнсиз жылаттын,
Әрманлар ишинде әрман Гүлара.

Мегзеп Әмиўдин ақ құба газына,
Алдыр ма сайядлар салған базына,
Жаным сүйинши болғай жалғыз назына,
Сулыұлар ишинде сулыұ Гүлара!

13-май, 1992-жыл.

КИМЛИГИҢ, ЯД ЕТ!

Кимлигиң, кимлигиң, кимлигиң яд ет,
Әрманлы бабалар руұхын шад ет,
Өзгеге арыз ет пе, өзінде дад ет,
Қарақалпақстан, қозғал орныңнан!

Бул Аспан сеніки, бул Жер сеніки,
Бул Қара шаңарақ, бул төр сеніки,

Бул жанған жүреклер, бул Ер сеніки,
Өз бахтыңды өзің бер ме қолыңнан!

Қашанғы кисиге көзінди сатып,
Елиңнің ертеңін, сөзінди сатып,
Өзіңе зар болма, өзінди сатып...
Тайғанақлық ет пе тутқан жолыңнан!

Мойның сынып кетер... Басынды көтер,
Ауыр болса да өз тасынды көтер,
Тау киби көксінде—Жасынды көтер...
Қарақалпақстан, турғыл, орныңнан!

Август, 1990-жыл.

ГАЙБУЛЛА БАҚСЫ

Халқабат елинде тууылған қосық,
Гумшалап, гүл ашты, шақалап өсип,
Саз бенен қауазын жипектей өсип,
Қустай пәруаз еткен Гайбулла бақсы.

Қағаз-қәлем тутып, қатнап мектепке,
Әрман ырғақларын тыңлатып көпке,
Халық кеулине шадлық гүлдерін еккен,
Жұлдызы жоқары Гайбулла бақсы.

Ығбал—бағыш әйлеп бұлбил зибанын,
Ағла сезимлерге бай етті жанын,
Тұлпардай дүбірлі, саұлаты-сәни,
Қурларды толтырған Гайбулла бақсы.

Апа хәйишүннен кеули нағыссы,
«Қууаныш Жарма»дай йошлы-ағыссы,
Сүйинтип-күйинтип «Қәлли жағыс»ты,
Дуньяға сыймаған Гайбулла бақсы.

Қызлар қыя бақып турқын көрмеге,
Қуштар ақ жүзіннен посса бермеге,
Өмир бурымына қосып өрмеге,
Қуп жарасар еді Гайбулла бақсы.

Кимлигиңнен қәттій—таұсылса демни,
Хәким Улықпан да табалмас емни.

Изиндеги думья сергиздан-себил,
Налышлы-наламы Гайбулла бақсы.

Жипек шарқан алы, гүмис пердели,
Аламойнағынан бетер зердели,
Жаны бунша сырлы, бунша шерли еди,
Ашықлық қосығы Гайбулла бақсы.

Кеўлинде дүр-маржан сөзлер дизилмиш,
Сулыұлар жүрегін дағлап сүзилмиш,
Әрман дуўтарының тары үзилмиш,
Хәситтен тапқан дүр Гайбулла бақсы.

Ата нәсийқатын қылған ба кенде,
Ықты кетти өлим аталмыш сенде,
Қай бир дегеніне жетеди беңде?
Көзде жасы моншақ Гайбулла бақсы.

Бул дүньядан көшип Әмир кәрўаны,
Бәржай келтирилген тәғдир пәрманы,
Қызылланған ұақта қосық қырманы,
Ығбал сазы сынған Гайбулла бақсы!

29-март, 1992-жыл.

«МАЙЛЫ ШЕҢГЕЛ...»

Тикенлиде—сайлы шеңгел,
Өнебойын қайғы шеңгел,
Ата-бабам көзин көрген,
Аты-шуұлы «Майлы шеңгел!»

Нешше жүз мың қонырауын,
Тең қозғалса турар дауыл,
Мәртлер киби қаққан дабыл,
Тәрийинди жайдың шеңгел.

Айдос баба жорға сүрген,
Жау сескенип зорға жүрген,
Бийлер қыйсық жолға кирген,—
Лебизинен тайды шеңгел.

Сен бәрине болған гүўа,
Нарттай жаслар солған жуўа,

Қол жаярмыз оқып дуўа,
Тырнайтуғын қайғы шеңгел.

Излеп бүлбилсиз бағынды,
Еслермиз сол.. жас шағынды,
Ким толтырар құшағынды,
Бүгиллиги байлы шеңгел.

Тай бас билер жетек пенен,
Шағаллар жүр кетек пенен,
Бул заманда етек пенен,
Жауып болар айды шеңгел.

Дәртим, Шадлығым, Үнлесим,
Тикенли журтың гүллесин,
Қонырауларын төгилмесин,
Дабылшы бол, «Майлы шеңгел!»

19-сентябрь, 1992-жыл.

СЕН ЖАҚСЫ ҚЫЗСАН

Хаўазың кеўилге жағымлы тийер,
Мәгар, ашығың көп ышқында күйер,
Сүйип билмеслер де, билместен сүйер,
Бундай да жилуалы жүрис болар ма?

Алмас қанжармысаң, нәзик гүлмисен,
Серхош бүлбилсең бе, яки хұрмисен,
Аққуу екенинди билмей жүрмисен,
Туғырың бармекен ушып-қонарға?

Кулқин мөлдир булақ сынғырлысындай,
Журтты сағынтарсан бәхәр қусындай,
Қыз дегеннің бәри болса усындай,
Дүньяда әрманлы жигит болар ма?

Дилгир кеўиллерди сен гой, уқпайсан
Сезим қайығында мәгар ықпайсан,
Гөззаллық тахтына хәр күн шықпайсан,
Қайтыу көкиреклер сонда, толар ма?

Бунша көп болмаса дос хәм танысың,
Буншама шырайлы кеўил нағысың,

Бир әжеп нама дур мақпал дауысын,
Усындай гүлдер де бир күн солар ма?

Күндей күлим қағып сен сөз етерсен,
Өзинди бәршеге көз-көз етерсен,
Тыныш сезимлерди тоз-тоз етерсен,
Назлы бағыуларын умыт болар ма?

Шийрин тилиң еркеленип сөзлеген,
Кирпигиң оқ жүреклерди гөзлеген,
Бундай да болар ма кумар көз деген,
Мухаббаттың ушқыны бар оларда.

Геззал хүснн жаслығынның бахты дур,
Жанарында жаз таңындай жақты нур,
Ләблерин поссаға инкөр уақты дур,
Көзлерин буншама сулыу болар ма?

Сентябрь, 1987

БОЛАТУҒЫН ЕЛДИҢ БАЛЛАРЫ!

Булақ әрманлары толқыр ағыста,
Аналар өмирин, өмирге берер.
Қызлар жүрек дәртин тоқыр нағысқа,
Жер—кеуіл күйигин көмирге берер.

Шабанлар жол берер нағыз жүйрикке,
Сайлар өзін бәхәр селине берер.
Тууған жерин жырлар майса, сүйрик те,
Шын мәрт күш-ғайратын елине берер.

Дәрья—жағаларын берер дегішке,
Қоянлар тәғдирин қамысқа берер.
Тар қыснақта болғанда дем шегіспе,
Ер жигитлер өзін намысқа берер.

Болатуғын Елдің батыр баллары,
Берсе, бирин-бири қушаққа берер.
Аузы ала болса не дур халлары,
Жанларын қайраулы пышаққа берер!

Ноябрь, 1990-жыл.

Перзентлерин мәшхүр азамат болсын,
Тайыншақларын ушқыр қаназат болсын,
Жақсылық,—яратқан биткен хат болсын,
Пешанаң жарқырап тұрсын Халық мәпи.

Журтласлар қайғысы жанын езбесе,
Қыйын-қысылшаңға шыдап-төзбесе,
Хәр ким тек, өз жеке мәпин гөзлесе,
Халқың теңселіске түсер Халық мәпи.

Өтмиш қәтелигин басқа шатпасын,
Әйдослар шықсын-дә, бийлер саппасын.
Ерназарды өз ағәйни атпасын!
Батырға, пақырға тең дур Халық мәпи.

Ағалар, инилер, апа, қарындас,
Бойымыздан неге қырсық арылмас?
Кирип кеткнң келер... Жер хәм жарылмас,
Кимнидур қолы суқ саған Халық мәпи.

Бесик баласы да кимлигин билсин,
Ақыл, жигер—ғәплет тұлғигин тұрсин.
Сөз пазнасы—тепсең жанларды сүрсин,
Хақлық тұлпарына минсин Халық мәпи.

Ким ойласа халықтан жақсы жасауды,
Есабы табылса еки асауды.
Ығбал бир күн өзи-ақ салар тусауды,
Сүрсе хуқим сүрсин тек те, Халық мәпи.

Бөбек күлкисине елжиремесе,
Кеули—хақ, нахақты белгилемесе,
Ел қолында туу боп желбиремесе,
Хәш уақ насазлардан пипес Халық мәпи.

Халықтың арбасына жанды жеккейли,
Сүйениш болғайлы, дәртин шеккейли,
Өмирге еркинлик дәнин еккейли,
Әрман жолларында талма Халық мәпи!

23-февраль, 1992-жыл.

МЕН УНАТҚАН ҚЫЗ

Кеуилим тахтына тунғыш шыққан қыз
Жигитлик хәсерим тунғыш уққан қыз,
Ескегин-таяуын көп көрип тәғдир,
Ышқы қайығымыз хәрян ыққан қыз.

Мухаббат пасылы—бир жайма-шууақ,
Мен саған хат жаздым, сен жаздың жууап.
Өмир дәрьясының еки жағысы,
Ығбал кийигимиз суу ишкен сууат.

Не күнлерим кешти, таппадым хабар,
Көз нурларың қашан көксимди қағар?
Сен мениң жаныма ойып жазылған,
Күйгелек көз бизди умыттың мәғар?

Бүлдиршиндей гене мен унатқан қыз,
Бизди қосық деген дәртке шатқан қыз.
Сен бийғам, сен қустай жеңил шығарсаң,
Мениң муным еле батпан-батпан қыз!

ХАЛЫҚ, АТА ЖУРТЫНАН АЙЫРЫЛМАҒАЙ!

Аққулар көлинен, бүлбил гүлинен,
Түнлер жұлдызынан, дүнья күнинен.
Ана перзентинен, әулад тилинен,
Халық, Ата журтынан айырылмағай!

Дәрья ағысынан, таулар қарынан,
Өмир шадлығынан, дуўтар тарынан,
Ашықлар саудасы питкей ярынан,
Әрман қанатлары қайырылмағай!

Ушсын пәрүаз әйлеп дала сунқары,
Сау болғай хәркимнің көзи қунқары.
Ағалар, хешкимнің Өмир тулпары,
Шапқыр дойнағынан майырылмағай!

Март, 1991-жыл.

ОЛ ДА, БИЗДЕЙ КҮЙИКЛИ, МӘҒАР?..

Биз хош айтысқалы қанша таң атты
Ығбал—әуел алма, соңыра ғам атты...
Жаным тыпыршыулы әжеп халатлы,
Аңшылар аулар сол кийикти мәғар?

Мәғар, аққу киби жүзип барады,
Мәғар, сезимлери гумша жарады,
Мәғар, бир жигитке күлип қарады,
Көзлери, көзлерге түйисти мәғар?

Өмир айдынымда—ақ куба ғазым,
Намамды хәуижге келтирген сазым,
Гүллер дийдарына егленген жазым,
Тәғдир, бизге аз-маз ийипти мәғар?

Жүги ауыр—лекин, кеуиллер тозбас,
Күлки леби менен кебеди көз жас,
Хәмме туұры болса делебен қозбас,
Ким менен дур қабақ үйисти мәғар?

Шар айна алдында көзлери сүзик,
Кеуилине әрман моншағын дизип,
Мәғар, ол да мендей қыялы үзик...
Бизге дәртлес, биздей күйикли мәғар?

Сүйениш излей ме талдырмаш бойы,
Ойыма сабақлас болар ма ойы,
Жүрегінде ышқы-мухаббат тойы,
Маған яр болар ма сүйикли, мәғар?

15-февраль, 1992-жыл.

ТУУРЫ БОЛҒАЙ КЕУИЛ ТӘРЕЗИҢ БАЛАМ!

МАНАСҚА

Келте жигитлерди қызлар қалемес,
Узын сырықлық та жүдә сән емес,
Қурғақ кербазларға турақ тән емес,
Бойыңа ылайық ойлы бол балам!

Ауылымызды
лаңлық. «Райко
ғы жағы «Куу»
узақтықтағы «
атызлары. Хәр
отау, суу ашыу
басындағы қос
ларымыздың п
рип күн қызға
орақ сермеуге
тай қайнаған
шайға айлана
лер, ушқыр қ
пындағы тала
Бираз сөзлерд
дың жағасынд
шертектің са
усы көңиллі
Алма-гезек
Суудың жаск
қызлар.

Күннің х
ойнап-күлип,
ушын. пәшек
ұаша нәллер
кеште—жерд
дегендей би
сарым қалд
азанлы бер
өзі қайтты
мыздың ди
тенгерип, би
Қоблаң, ки
сып, табан
басамыз. П
шекте көп
қулақлары
көринбес.
кесип өтип
дөнип, ақ
деудің үст
дүбірлі. А
дан басла

Ақшаң болмаса да болсын ақылың,
Өмир тулпарына толсын тақымың,
Ата-анаң дүньяда тәнхә жақының,
Хәшким ханаласқа тез келмес балам.

Өз нәпсин тыймаған адам усқынсыз,
Жанға хазар бермей сөйле мысқылсыз.
Жүрегін болмағай бирақ ушқынсыз,
Көп жансаң орнында күл қалар балам!

Әкең көп пәнтленіп кеуілшекликтен,
Қур алақан емес дәрт деген мүлктен.
Ең яманы сырын ишине бүккен...
Жаның ғам-қайғыны билмегей балам!

Ығбал кемен хәш ұақ ықлап ықпасын,
Қызыл гүл—дегениң шоқ боп шықтасын,
Әдепли бир қызға кетсе ықласын,
Жолында өзинди сайлағыл балам!

Бүркіт пәсте ушпас, шыңға талпынар,
Нағыз арғымақ ат шабар-алқынар.
Мәрт киби сөйлегил қоллар халқы бар,
Бассыз аламанға бас қоспа балам!

Жасарман, әкелік меңір берсем деп,
Кеулинизде әрман гүлин өрсем деп...
Дүньяда сизлерден басқа нәрсем жоқ,
Қол-қанатым, қарар көзлерім балам!

Келте жигитлерди қызлар қәлемес,
Туйық минезлерди сирә елемес.
Замана аңғысын баққан шеп емес,
Туұры болғай кеуіл тәрезиң балам!

9-апрель, 1992-жыл.

ЭЙ, СОРМАҢЛАЙ ЖИГИТТИҢ ЯРЫ!

Биреулер бар, бир тырнаққа зар,
Тәубеге кел... Алдыңда балаң!
Сен туұралы бир сыпсың хабар...
Аянышлы, бийшара хаял!

Тек, оларға кереги тәнин,
Тарқағанша нәпси құмары.
Көкиректе жан ба өзи жанын?
Эй, сормаңдай жигиттиң яры!

Шөптин басы қыймылдамайды,
Әтирапта болмаса самал.
Мен исминди қояман—Қайғы,
Саған бул ат жарасар, хаял!

Тул емесен... Байсызлар талай,
Бахты қараң қойыңда ерин.
Перзентинди сүйе алар қалай,
Әлле ким дур өпкен ләблерин.

Аян, қандай дүньяның бары,
Сийнен—бузып алынған қамал.
Уят, Опа, Намыс хәм Арың,
Ләшкерлерин—қаяқта хаял!

Сол жылмақай қолларың менен,
Қостарынды-әм сыйпап-сыларсан...
Гүнәң ауыр, нәзерин төмен,
Иштен бозлап, иштен жыларсан.

Сен бир ағаш өзегі күйген,
Кәд тиклеуге жоқ енди шамаң.
Мұхаббаттың ғарғысы тийген,
Аянышлы, сол сорлы хаял!

Декабрь, 1990-жыл.

ХАЛҚЫҢ ЖЫЛАУДАРЫҢ БОЛСЫН ТАЙЫНШАҚЛАР!

Шурқырасып табысарсыз тайыншақлар,
Соң тебисип дағысарсыз тайыншақлар,
Көз ушында, бириң қара көримде,
Узақ жолға шабысарсыз тайыншақлар.

Анасы жылқылық ууызын емизген,
Асаулық ғиясын сайлап жегізген.

Алақ көзи төнкерилген өгізлер,
Тасбақа аянын жөн дер тайыншақлар.

Қатпа айғырдың марапатлы киснеуін,
Жас байталдың еркеленип тистеуін...
Күшен-қамыт етип дүнья ислерін.
Мойынға илерсиз еле тайыншақлар.

Бул майданда түрлі ойын қурылар,
Сауырсына ашшы қамышы урылар,
Ер-тоқымына дәрт қосып-сырылар
Арқан, қазық.—дегенлер бар тайыншақлар.

Айғырлардың қыңыр иси де жөндей,
Үйірлер ыдырар абыржы сендей,
Шабан ябылар да «уақтында сендей,
болғанбыз» деп оқыранысар тыйыншақлар.

Жалың—байрақ. Қайшыланып қулағын,
Гүлдир—гүлдир киснеп Ай, Күнге бағын!
Пышақлар жүзінде жол тартқан шағын,—
Халқың жылаударың болсын тайыншақлар!

22-май, 1990-жыл.

МЕНИҢ ЖҮРЕГИМДЕЙ ЖАНБАҚТА ЗАМАН!

АББАЗ шайыр толғанысы

Қарасаң, бул дүнья өзелий гәррем,
Пай туұрар кимге пал, кимге зәхәрден,
Алғыр туйғын қуслар жулынып пәрден,
Жарғанат жарықтан дау урған заман.

Жүректі дәрт шеребеси қақпашлап,
Ақ қағаз—өмирге хәр не шатпақлап,
Үмит егинлерін жайшап, батпақлап,
Гүл үстинен шеңгел сүйреткен заман.

Хақыйқаттың мойны мисли ырғайдай,
Билеклери шийдей, геүде қуұрайдай,
Теңизин тәрк еткен ғаз хәм қуұларды-әй...
Әрман қанатларын қайырған заман.

Қайларға барарын билмес балықлар,
Тәғдир қуұғын етип көшер халықлар,
Шадлыққа жармасар пыған-налышлар,
Жәбир шуқыры хеш толмаған заман.

Кимге бахыт гүлинің ушын шалдырып,
Кимге дур тек ашшы түбин қалдырып,
Келте жип гүрмеуге келмей яндырып...
Кимлердің арқанын шубалтқан заман.

Көзлер, бир бирине ойлап қыянет,
Қоллар сау басларға арттырған мәнет,
Түрлі гәрдишлерің бар екен пәлек,
Мырғау-сырғауланып торыққан заман.

Ауыз суу жарытпас бу хақлық жабы,
Шөллерге қашқанбыш хұждан әптабы,
Шүлен қазанының жауып қақпағын,
Тәшүиш дузын қуыйып қайнатқан заман.

Тыңлағандай қулақ, көрер көз таппай,
Көңилим тинтинер кескир сөз таппай,
Қыял қусым мүлгир—әрманға шаппай,
Мениң жүрегімдей жанбақта заман!

Май, 1990-жыл.

БИЗГЕ БИР ЖУП ПОССА БЕРСЕҢИЗ НЕТЕР?..

Әнұар шашынды бир сылағым келер,
Қушағыңа бийхууыш қулағым келер,
Жүрекке үн қосып жылағым келер...
Саған талпыныуда өмирим өтер.

Обал-сауабыңды мойныма таңғыл,
Бизди өзін жүрер жоллара салғыл,
Мәйли, алар болсаң жанымды алғыл!
Рәхәт хәм азап бийтақат етер.

Ышқың нөсеринде қалып селледим,
Жүрекке үн қосып жылағым келер
Сениң дийдарыңа яман шөлледим,
Инкөрлығым үдер күн-күннен бетер.

БИЗИҢ БАҒЫМЫЗДЫҢ—ӘНАРЫ

Келиним ӘНАРҒА

Ығбал жағысында бирге табылған,
Жасыл Шынарымыз бенен сабылған,
Әжел балта урып, бийуақ шабылған,
Бизиң бағымыздың сулыу Әнары.

Ауылдың ишинде сууық жел турды,
Биз киби қайысқан гүрен жол турды...
Егитилип етеклерин толтырды,
Еки Сулыұханның еки жанары*.

Қарағым, аз емес тартқан мийнетің,
Сонында қалды үш тири сүүретің,
Жаўтанлап есикке бағар Зийнетің,
Гүлзар, Сапаргүлин—сүйип қанарың.

Өмир дәптеринен исмиң сызылды,
Бул ҳижран жоллары енди узынды...
Тақаты тақ болды, яман бузылды,
Мениң Шүкиримниң кеўил қарары.

Еле уша билмес палапанларың,
Көп ансар меҳирин алақанларың,
Жаныңның ишиндей жақын жанларың, —
Барары, сорары, ушып-қонары.

Еки Сулыұханның еки жанары,
Мениң Шүкиримниң кеўил қарары,
Гүллеу мәусимінде тәғдир қол қатып,
Бизиң бағымыздың сынды Әнары!..

Январь, 1993-жыл.

ЖАРАСАР

МӘТЖАН АҒА ДӘЛЖАНОВқа

Аға, бүгін сиз деп сөзлегім келди,
Сулыу сөз сейдинин гөзлегім келди,

* Еки Сулыұхан—оның анасының, бизиң анамыздың да исим-
лери усындай.

Бул жолларда бираз төзбегің келди,
Бүгін ат-жөниңиз Елге жарасар.

Қаршыға қайғырар ушыудан талса,
Арғымақ ар билер шабыстан қалса,
Дәрья, дәрья емес, —бос аңғар болса,
Халыққа хызмет етпек, Ерге жарасар.

Инсанға—пазыйлет. Күнге—нур төкпек,
Жақсылықтың ҳинжи дәнлерин екпек,
Бас—қатар, жүрекке—қәсирет шекпек,
Жылтырлық—алтынға, зерге жарасар.

Көркин көз-көз етип гүллер жайнаса,
Дарақлар бүр жарып, гумша байласа,
Булбиллер—таңларын мақтап сайраса,
Қулпы дөнген бағлар Жерге жарасар.

Пасыллар ағласы—бәхәр, гүз болар,
Өмирдің уйытқысы—жаўан, қыз болар.
Анның-қустың Ата журты—дүз болар,
Айбат, хүкимдарлық Шерге жарасар.

Тениздің етеги-жени желбирер,
Жүреги барлардың баўры елжирер,
Хәмиу аяғында бир Ел телмирер,
Қолдан көл дәретпек өрге жарасар.

Әжел салмай турып мойынға илмек,
Бул дүньяның қәдир-қымбатын билмек,
Дәўран баққан уақта ойнамақ-күлмек,
Сақана, қулпы тас гөрге жарасар.

Сулыуға — жилуа, наз. Сууға—қайнауыт,
Ағаға — инилик, жаслыққа — зауық,
Қазыға — әдиллик, батырға — сауыт,
Сақлық, салдаманлық мөрге жарасар.

Шайырды халқына танытар хаты,
Қусты көкке пәрүаз әйлер қанаты.
Жигит—иси билен белли дур аты,
Сиз—Ел перзентисиз төрге жарасар!

30-январь, 1992-жыл.

МӘСЛӘХӘТ ТӨБЕ

Мәртлер эрман қусын ушырған бунда,
Гәзеп, жүреклерге муш урған бунда,
Дауыллы-жауынлы Мәсләхәт төбе.

Мисли, жулдызлар да қол созым жақын,
Булларды қылышлап жарқылдар жасын,
Жәнжелпаз Аразлық, көреген Ақыл,
Гә пәс, гәде бәлент Мәсләхәт төбе.

Айдос бий шулғынып атын қамшылап
Қам үәделер тырнақ болған тамы қулап,
Көзинен жас, көксинен қан тамшылап,
Атандай шөгипти Мәсләхәт төбе.

Бул жер—Елдің киндиги деп уғылған,
Дәне ақыллардың мағызы сығылған
Ерһазар алакөз қушып жығылған,
Мун-дәрт тепсең еткен Мәсләхәт төбе.

Зәһәрли заманлар кеби бар бунда,
Хәсетте де аяз леби бар бунда,
Қайғының гаулаған шеби бар бунда,
Ғам орағы орған Мәсләхәт төбе.

Бунда өз тәшүишин шекпес батырлар,
Халық бахтын ойлаған, Ел деп ах урған,
Жүреклердей—қабынысқан шатырлар,
Мәсләхәтшилерсиз, Мәсләхәт төбе.

Журтқа уғымлы ма көңил хатыңыз,
Шабан ба, жүйрик пе эрман атыңыз?
Кеннен құр тасласын Мәсләхәтиңиз,
Бизди қауыштырғай Мәсләхәт төбе!?

13-май, 1990-жыл.

СИРӘ БИР ТӘШҮИШСИЗ БОЛҒАН ГЕЗИМ ЖОҚ!

Ғам қусына көксим уя болып тур,
Жолың бизден бираз қыя болып тур,
Қосығыма ышқың сыя болып тур,
Бул дәртли сезимнен ағла сезим жоқ.

142

Қарағым, сөйлеуді мәгар көп көрдин,
Кеулиме кеулиңнің дығын жеткердин.
Басымнан не әжеп қалды өткердим,
Ғазарың болса да хәш уақ безиу жоқ.

Сезимлер сени деп эрман тоқытқан,
Турмыс аңлылыққа бизди оқытқан,
Жүрегимди жарып шыққан қосықлар...
Гүбелек болмадым бирақ көзи жоқ.

Гүнәкар шығарман мәйли, тиллегил,
Тиллегил, қалыма лекин күлмегил,
Кеулиң есигин иштен илмегил?
Қабақ шытсаң менде тақат-төзим жоқ.

Бузық пыйғыл менен тоспадым жолың,
Я бир тил қатпадым, тутпадым қолың,
Жан дүньяма сенлик мухаббат елин,
Бинят еттим, бирақ, онда өзим жоқ.

Пешем емес еди кеуилге тийиу.
Жүрегим дәрти дур—ах урыу, сүйиу.
Саған жайнау, маған жазылмыш күйиу...
Сирә бир тәшүишсиз болған гезим жоқ.

Ай жүзинде гирбин бултын көшир ме,
Кеулиңнің жақсылық нурын өшир ме,
Алдында дад еттим: кешир, кешир ме...
Гүнәм сүйгеним дур... Басқа сөзим жоқ!

13-май, 1992-жыл.

МЕНИ ӘПИУ, ЕТ, МУХАББАТ!

Мәгар, кеулинді аңбадым,
Мәгар, сен киби жанбадым.
Көксинде ышқы қанжарым...
Мени әпиу ет, мухаббат!

Көзлериннен ләм кетпеди,
Хижран рехим етпеди,
Жүрегің жанған өтпеди,
Мени әпиу-ет, мухаббат!

143

Көп еди арзыу-әрманым,
Дәртимди хатқа торладым,
Үздім бе, кеуил тарларын.
Мени әпиу ет, муҳаббат!

Сеннен жоқ шығар салыуым,
Ада болар ма налыуым?
Селлеттім көз жас жауынын,
Мени әпиу ет, муҳаббат!

Қәйдем, тәғдирге не жаздым?..
Ығбал биз бенен араз дым.
Тарқар ма сәуғи базарым,
Мени әпиу ет, муҳаббат!?

3-август, 1992-жыл.

НАУРЫЗ СЕЙИЛИ

Арғымақ атларды ертлең қайтадан,
Жыраулар қобызын алсын қолына.
Гүл мыйық арбалар шан-шәукет пенен,
Кәрұан тартып шықсын бахыт жолына.
Бүгін нәубәхәрдің әжеп әйиямы.
Бул—Наұрыз ақшамы, бул—Наұрыз танқ

Жорғалар жұлдыздай ақсын сызылсып,
Бақсылар бәленттен алсын намасын.
Қурлар кең ашылып палұанлар ушын,
Қошқарлар тасласып көрсин шамасын.
Журтымның улассын тойға, тойлары,
Қар кеуилде байрам, Наұрыз ойлары.

Қыз-келиндер көрки бәхәрге үлги,
Сұлылық дуньясын безер жасанып.
Жаулығының ушын ернине қымыр,
Кемпирлер емиренер көзге жас алып.
Көргенлердің елтип, кетер мейили,
Наұрыз сейили бул, Наұрыз сейили!

Бир биринен дилұар жигит-желеңдер,
Өзин сынға салар, аткөншек ушар.
Қеңа алысыулар, уғрын бағыулар,

Кеуили зердели ярлар қауышар.
Қулпырып ашылған муҳаббат гүли,
Наұрыз сейили бул, Наұрыз сейили.

Әрман дәстүрханы жайылды бүгін,
Буйырса шадлықтан дәм татысармыз.
Изине айланды инсап-берекет,
Жумсақлықта мамық, ақлықта қармыз,
Алынғай тон кеуил тәшүиш қамалы.
Бул сәуир—Наұрыздың жипек самалы.

Бундай пайтта ҳешким тутып туралмас,
Ушырып жиберер қыялы қусын.
Қызлардың ушқынлы көз-қараслары,
Жигитлер кеулине әрман тоқысын.
Олар илхам бағыш, илгир зейинли,
Наұрыз сейили бул, Наұрыз сейили.

Нәүпир саға алды қайтыу кеуиллер,
Еркинлик қуслары қақты қанатын.
**Ана, дос, перзент, яр, мийрим-шәпәт,
Мириүбетшилик,**— деймиз бул күннің атын.
Тербеле баслады пәклик бесиги,
Ашылды Наұрыздың алтын есиги.

Шашыу тойлар болар, жүгирисер баллар,
Байрақлар берилер тусау кесилип.
Жер-жәхән жарқырап шашылған күлки,
Шадлық аспанының түби тесилип.
Дәрьядай лепирер халқым кеуили,
Наұрыз сейили бул, Наұрыз сейили!

Йош тулпарын мен де бәйгиге қостым,
«Наұрыз» — деп хат-қәлем алып қолыма.
Мийрас дәстүрлери ата-бабамның,
Жанымыз паяндоз болсын жолыңа.
Бар бол, бүлбилгөя халқымның тили,
Бар бол, бәхәр гүли, әрманлар гүли!

Март, 1989-жыл.

ЖҮРЕГИМ, ИЛХАМШЫҢ МҮБӘРЕК БОЛСЫН!..

Кимлерди толқытпас буындай назлар,
Күлкисине елтип сыңғырлар сазлар,
Яр нәзери түскен шадлы қағазлар,
Оның ай жамалы мүбәрек болсын!

Гүллер! Бул қай гүл деп хайран бағыпсыз,
Нәзик жанды қызғанышқа жағыпсыз,
Хәм оған жарысып түйме тағыпсыз,
Сұлуы гүмшаларың мүбәрек болсын!

Дилгир кеуиллерди, көзлерди байлар,
Сезимин жолына төсер талайлар,
Сол қыз жүрип өткен бахтыяр жайлар,
Оның қәдемлері мүбәрек болсын!

Сизлер де көриүден «ах!..» деп қалғансыз,
Тебиренип сондай бір нама шалғансыз,
Шыдап тура алмай сүйіп алғансыз,
Самаллар поссаңыз мүбәрек болсын!

Ол сеннен өтті ме нурлы жағыслар?
Соннан толқыұлы ма йошлы ағыслар,
Оны тәрийплеуши сайрағыш қуслар,
Әжеп намаларың мүбәрек болсын!

Тез уш, тез жет оған, инкәр сөзлерім,
Көзлерім, ушыраттың ярдың көзлерім,
Қандай ләззет, оның барын сезгениң...
Жүрегим, илхамшың мүбәрек болсын!

Гүл десем, гүлден де ағла гөззалдың,
Дийдарын көрдим де дәртинде қалдым,
Бунша сұлулықты қайлардан алдың?
Әй, қыз... Хүсниң қутлы-мүбәрек болсын!

11-декабрь, 1987-жыл.

ЯРАТҚАН, ХАЛҚЫМА БИР ЗОР БАЛА БЕР!

Пушты-кәмарынды тутпасан писент,
Жипек сезимлерди етедурсаң жент.

Аяқлар ушына садағалар кет...
Инсанлық хатынан атың ала бер!

Көзлери мәшшийсип отырған намәрт,
Тилине айт, қысыр әнгимен доғарт!
Қууыс геүдели жан болалмас жомарт,
Өз билген сазынды мәйли, шала бер!

Халқымыз үстінде түрлі ғауғалар,
Үмит неге көклей орып-бауланар?
Хәмелли жигитлер басын сауғалар,
Яратқан, халқыма бир зор бала бер!

Ким дур ойлар, журттан турыұды шетте,
Топырақ шашқысы келеди көпке.
Жақсылар хәмийше қалар гәплетте,
Әх, дүнья-әй... Сен-ақ сол, ауып-тала бер!

Тәрези пәллеси қай таман аўса,
Сояғына шығып той-думан саўса?
Терис пикирлилер мәйли қум қаўса,
Олардың басына питпес бәла бер!

Харам ишип-жепсиз, кеуип-исерсиз,
Аузы ала бийлер қашан «писерсиз»?
Сабаңызға қул болған соң түсерсиз,
Қәлби күйгирлерге аз-маз нала бер!

Алмайын десениз әулад ғарғысын,
Мойныңызға илмен қуллық қарғысын?!
Хәр ким өзи тартсын ығбал жарғысын,
Ер болсаң, Ел менен бирге бола бер!

Жууан жудырықлар, жаны бар лашлар,
Лаш үстине қонған мәнгүрдек баслар,
Қурсағы толғанлар, руұхый ашлар,
Ләтте-пәттелерге әбден тола бер!

Жауап бермегениз бар қай ұақ, бир ұақ,
Қозғалың жүреклер қалмасаң қыйрап,
Қырқылған болмасаң, қәдемлер шыйрақ!
Шабанға—қамышы, тезге сала бер!

Тек, кеуіл мүддәхәң айтып сарсылсаң,
Өзиңнен басқаға жолды тарсынсаң,
Халқын жүгин көтерсиүге арсынсаң,
Топлымға ериуиң қыйын, қала бер!

20-май, 1992-жыл.

КИРПИГИҢ ОҚ, ҚАСЫҢ КӘМАН КӨРИНДИ

Сен хоширей гүлсең жупар ийисли,
Қәдирдан дос, яр боларсаң сүйикли,
Енди, өтермен-дә, әбден күйикли,
Наз хәйкелин таққан жанан көринди.

Бармаққа түспеген гәуҳар жүзиксең,
Қаслары қыйылған, көзи сүзиксең,
Ашықлардың жүрек-баурын үзипсең...
Кирпигиң оқ, қасың кәман көринди.

Көркинди көзгиге салған шығарсаң,
Гәде сан қыялға талған шығарсаң,
Сен—мен күткен бахыт, әрман шығарсаң,
Бийхууыш етер хусни-жамал көринди.

Қәдеминди сайлап басып жүрерсең,
Кеуілге ерке сезим болып кирерсең,
Қай ғош жигит пенен дәуран сүрерсең,
Шадлы, салтанатлы заман көринди.

Арыу деп мегзетип саған хәркимди,
Көп гәп еткен сөзди айтпаққа тартындым.
Қатар қойса Гүлайымды, Баршынды,
Көп қосықлар жалған... Тамам көринди.

Сулыұлыққа питкен сен шийрин тилсең,
Бизге жиберилген бир жаза гүлсең,
Уахх-хәйй... Пырақында күйгеймен, күйсем
Маған ышқы емес, қамал көринди.

«Дүнья» бағар кетер... Әй, көзлер, көрин!
Кеулицизге жипек сезимлер өрин,
Дизгин босап, ауып баратыр ерим,
Тусымда дус болмай... Яман көринди!

БИЗ РӘХӘТ ЖОЛЫН ТАҢЛАСАҚ БОЛМАС

Режиссер АЛПЫСБАЙ аға ҚАЙЫПОВқа

Минберлер тил қатса хат пенен қәлем,
Тек, майда гәп-сөзден турмайды әлем.
Ғәрибин ах урып излесе Сәнем,
Хау, аға... Биз дәртлес болмасақ, болмас.

«— Бул дүнья әззелий бурраң бел ғошшым,
Жөнге түспес, тулга болалмас хешким,
Өмир жағысына тасланған көшкiң...
Кешмиш базарын бир саумасақ болмас...»

Хақлық тууылыудан — нәкаслық жауы,
Жиңишкерер, бирақ мығым дур бауы,
Ғәрремлик қайымлар шылбыр, тусауын,
Жәбир-жапа халын аңбасақ болмас.

Бүрkit қуллық етер жапалақ қусқа,
Зер қәдирсиз, қуны тенлести мысқа,
Бармақлар жумылса айланар мушқа,
Шөллерге сел болып жаумасақ болмас.

Ата-баба ғайбар, биз бунша уяң,
Аса мәрт боп кетип тарттық па зыяң?
Қашанғы жасаймыз орта дәрмияң,
Енди бир жағына аумасақ болмас.

Арадан сытылып ай менен күнлер,
Қардарсыз, кеуілде ашылған гүллер,
Қоллар қуралақан, бууынсыз тиллер,
Жә-жәқ... Биз даңғырлап... лауласақ болмас.

Халқымыз басына көп түскен гүлпет,
Шадлы дәуран онша болмаған үлпет,
Алпыс аға, ел деп бүлгеймиз, бүлсек,
Биз рәхәт жолын таңласақ болмас!

10-июнь, 1991-жыл.

МУХАББАТ ТИЛИНДЕ СӨЙЛЕР КӨЗЛЕРИҢ

Дәрбентинде турып жаз бенең гүздиң,
Эрман моншақларын қайтадан диздим,
Қыял айдынымда Аққуұдай жүздин,
Гүллер жылұасында күлер ләблерин.

Сен—көз қууанышым, сен—эрман зери,
Енди мекан жайың—кеуилим төри,
Онда қатпар-қатпар инкәрлық шері,
Ығбал соқпағымда сайрар излерин...

Дәртин йаман болды, қыйлы қал болдым,
Нәзер ағымында ыққан сал болдым,
Бар едим... Жәқ, енди, тап тамам болдым...
Жан алғыш, жан бергиш илақ сөзлерин.

Ышқым—көзсиз от дур урар хәряна,
Жамалың көрдим де қалдым әрмана,
Гүлгенем, сени деп болдым пәрұана,
Мухаббат тилинде сөйлер көзлерин.

Июнь, 1990-жыл.

ЖӘДИГЕРЛЕРГЕ

Әке қазасына Ана құрсағында жатып аза тутқан ул перзент-
лер Жәдигер деген исим менен қоса тууылады.

Ата-ана перзентке қос гәўхәр шырақ,
Бир шырағың бийұақ туншыққан бирақ,
Дәрт шоғы күйдирген ақ сүп кеўлице,
Жубаныш бөзинен жамалған құрақ.

Дүньяға келместен жоқлау еситкен,
Тәғдир қырққаннан соң ырысқы-несиптен,
Әкеңиз егленбес... Дийдар егленбес,
Сиз жас жолаушылар жолдан кешіккен.

Түсимпаз, тәбизшил балалық шағы,
Кеўлицизде питпес сағыныш дағы,
Жарты жағы жыллы, жартысы сууық,
Ығбал-бахтыңыздың ашқан қушағы.

Өмир соқпағы көп, қыйлы сөзи көп...
Сизлердей маңырап өткен қозы көп.
Уясын сел бузған құслар тәризли,
Дарақтан, дараққа көшкен гези көп.

Жандай жақын, ұақыт жетпестей алыс,
Әкелер жолынан соқпағы шалыс,
Бәршен, атлас-жанлас, мунлас, тәғдирлес
Биразың бийтаныс, биразың таныс.

Бийкарланып болмас әжел пәрманы,
Ушардан оқ жеген өмир тарланы,
Жауған көз, кем кеўил нәрестелерим,
Сизлер әкениздиң соңғы әрманы.

Мийримге, дийдарға зар ма бу дүнья,
Дузсыз, асқатықсыз жарма бу дүнья.
Сизлерге босатып бергендей орнын,
Ұақы кетермеди, тар ма бу дүнья!?

Көзи жасқа толы кийик ылағы,
Сизлерге қосылып жыллар жылады.
Анаңыз бир қолын еки етеалмай,
Жағымсыз жел, шөп-шар, таслар сылады.

...Өмир, пайын берсин, көгертсин жерин,
Кеўил қалтаныздан төгилсин шерин.
Биз достан айырылған, сизлер Әкеден,
Мениң айнанайын, ЖӘДИГЕРЛЕРИМ!

16-февраль, 1992-жыл.

КҮНЛЕРИМ...

Тууылып, бала боп, келип көмалға,
Ой-қиялым дөнген хәр төрт таманға,
Соңыра сууырлып кеткен самалға,
Күнлерим-әй, күнлерим-әй, күнлерим!

Терип алып болмас... Зердей шашылып,
Көп күнлерим гилтин таппаған қулып,
Өмирим бағынан алынған жулып,
Гүллерим-әй, гүллерим-әй, гүллерим!

Жаслық—бәхәр екен, бахыт қусы екен,
Соң, дүтленбес морыдайын ыс екен.
Тәғдир қыр изиңе түссе усы екен...
Жүзи апшақ айларым-әй, айларым!

Сулыұлар-әй, кумар көзи сүзилген,
Эрманлар-әй моншақтайын үзилген,
Ғаңқылдасып қайтқан ғаздай дизилген,
Күнлерим-әй, күнлерим-әй, күнлерим!

Еки пайғамбарым ата-анамды,
Базары тарқаған еки қаламды,
Сол жупыны кем кеуилли заманды,
Аисап-күсеп, изледим-ау, изледим!

Исеним көз жумып досыу-яранға,
Сапырылсып кетти хадал, қарамға.
Шауып жүр екенмен қуры аранға,
Ақыры не билмедим-ау... билмедим!

Ай нурын төсеген жолы шараған,
Жұлдыз көзлер жаудырасып қараған,
Толқынласқан қара шашын тараған,
Түнлерим-ау, түнлерим-әй, түнлерим!

Көз илеспес зырлап-зырлап өттиңіз,
Жан еситпес... Шырлап-шырлап өттиңіз,
Жүрегимди тырнап-тырнап кеттиңіз,
Күнлерим-әй, күнлерим-әй, күнлерим!

Саз етсем сулыұлар ғаз мойнын бурды,
Жанымның үстінде дар ойнын құрды.
Қол созымда—эрман, бахытым жүрди,
Шийрин-шекер тиллерим-әй, тиллерим!

Биз хәм әллекимди тиллеп сыртынан,
Мәгар, жырақ түстим «Хақлық журты»нан,
Күн емессіз—өмиримсиз қырқылған,
Жылап кеткен күнлерим-әй, күнлерим!

Өтмишим—тек, гүрсинисли бир дем дур,
Дүнья көзин ашып-жумғанға тен дур,
Қәсте кеуилиме енди не ем дур,
Изсиз-түссиз жылларым-әй, жылларым!

БАТЫР ГҮЛАЙЫМ

Қос бурымлы қара шашым,
Түйейин деп түйгеним жоқ.
Жети қабат ақ сауытты,
Кийейин деп кийгеним жоқ!

Ерлер турып нашар басым,
Тағынғаным қылыш-қалқан,
Журтым шапқан жау ордасын,
Қайтадурман етип талқан!

Жүрек-баурым барар күйип,
Көзлеримди жаслаған дәрт.
Шықпас па ел-халқым дийип,
Қырқ жигитин баслаған мәрт?

Арзы-қалым ким уғады?..
Жеккеликтен зар жылайман,
Мен шықпасам ким шығады,
Батырларсыз қалса майдан?!

Ел басына күн туғанда,
Қол жайдырғызбағай жатқа!
Халқы үшін бел буғандай,—
Батыр қызлар! Минің атқа!?

Сентябрь, 1992-жыл.

КЕЛМЕС...

Өмир—дизгин билмес, қуйғытар-желер,
Дүньяға ким келип, болмаған нелер?
Ким,—науқан қуттай жеп-кийіуге келер,
Өнип-өсиу үшін тууыуға келмес.

Жүрек тууысында хұр-қасылзатлы,
Эрман-бүркіт пәрүаз, арғымақ атлы.
Кеуил-рәпенек, бас—деген қатты,
Жан—липас дур сығып-жууыуға келмес.

Жоқлық тусау салса, көнлигер ер де,
Дән таңсықта тастан парқ етпес зер де,

Аң изине түсип қумшауыт жерде,
Ат жылауын қойып қууыға келмес.

Айға шаппасаң да, иштен тууларсаң..
Билинер, атадан алтау туумасаң,
Жаслықта мәртликке кәмар буумасаң,
Ғаррылықта белиң бууыға келмес!

1-январь, 1992-жыл.

БИР БИРЕУДИ ТАНЫР УАҚТЫМЫЗ БОЛДЫ!

Қууаныш кем—ығбал қоллаған менен,
Жыланыу жоқ—тасып-толмаған менен,
Әлемнің Қуяшы болмаған менен,
Бир жарық жұлдыздай жақтымыз болды.

Хәмел—намәрт етти көп жигитлерди,
Жаслар тыңдай билмес дурыс үгитлерди,
Уақыт үзип-жұлды хұр үмитлерди,
Әх, бир уақ... Алтын таж-тахтымыз болды.

Заман—батырларды қалдырды жаяу,
Тиллер—табалмады тирениш-таяу,
Дәрья тосаң, өмир жүриси баяу,
Бирақ, сынбайтуғын сақтымыз болды.

Бийжөн оқ жонып, бел бууынбағанбыз,
Хұждан тақаза етип қууылмағанбыз,
Хеш, хәргиз дәрт ушын тууылмағанбыз,
Руухый азатлық—бахтымыз болды.

Жан—анызын тәшүиш гүндеси сүрип,
Гәда болмасақ та дәрбәдер жүрип,
Ели-халықты шарлап, үйме-үй кирип,
Бир биреуди таныр уақтымыз болды!..

6-декабрь, 1991-жыл.

ҚУМАР АНА

Аналар! Туусаныз шәрт етип тууың,
Душпанына күйик, дәрт етип тууың,
Халқын қорғағандай мәрт етип тууың,
Туумай туға шөксин намәрт перзентлер!

Әуладлар деп не-не болсақ болармыз,
Гүл паслын тәрк етип солсақ солармыз,
Биз тек, ул-қыз бенен толсақ толармыз,
Журтына ийелик етсин перзентлер!

Жүреги бар жанлар Ел деп толғансын,
Қозғалыуы қыйын халқым қозғалсын.
Өз еркин, бийлигин өзи қолға алсын,
Өйтпесе, садаға кетсин перзентлер!

Август, 1992-жыл.

АҒАЛАР, СИЗЛЕРГЕ АРЗЫМ БАР МЕНИҢ!..

ХАЖЫНИЯЗ шайырдың пәрияды

Дәрт парағын жазып пәрияд әйлейин,
Бул дүнья бийопа дүнья, нәйлейин!..
Зибаным, қоллағыл, аз-кем сөйлейин,
Йош—деген алтыннан тарлым бар мениң.

Дәуран қыя бақпас, сапа сүрмедим,
Шадлық бахыт илә хәмдәм жүрмедим,
Ығбал отым түтер, йығлап үрледим,
Истеген жайымға барғым бар мениң.

Жеккелик яман дур, сәубет яқшы дур,
Түйнеги шийриндек, пәлек ашшы дур,
Пазыйлетли жанлар—дүнья нақшы дур,
Мойнымда олар қарызым бар мениң.

Хұр қызлар бу ара барым сездирди,
Несибим гә даш, гә шөлә гездирди,
Намәртлер дөхмети елдің бездирди,
Өзимде, өзимнің қәбирим бар мениң.

Беш күндик дүнья дур көңил бергеним,
Тек көз жас, ялғанлық бунда көргеним,
Шенгел болып шығар гүл деп тергеним,
Яр деп шеккен жапа-жәбирим бар мениң.

Кекселік—гүндесіз қосына жеккен,
Ингендек бозлаған, нардайын шөккен,

Хәр басқан изине жақсылық екен,
Жол күткен кемпир хәм ғаррым бар мениң.

Хеш жүзип билменем кешмиш дәрьясын,
Бос айдап өтермен өмир арбасын,
Арзы-қалым сорар йоқты ғардашым,
Жети журтты гезген шарығым бар мениң.

Мәртликке, пәкликке, кекке шарланды,
Ғәрибана халлы, патша пәрманлы,
Жүз мың хәсиретли, жүз мың әрманлы,
Жүрек—деп аталмыш зарлым бар мениң.

Барлар кеме жаллап әрлер сағаға,
Шырлап қала берер журты жағада.
Яратқан, инсап бер бийге, ағаға,
Ел—деген жақыбай-жарлым бар мениң.

Кеуиллерди шадлы сөзлерә безеп,
Наймытлар тобына ғәзебим гөзеп,
Көзсизди жетелеп, ойсызды тежеп,
Атқарар инсанлық парызым бир мениң.

Беглерим, бу пақыр көңлимде мән жоқ,
Дәулет бақпас екен: саўлат жоқ, сән жоқ,
Жан ашыр яран жоқ, пушты-панам жоқ,
Басқа мүлк-дәскем жоқ... Дәртим бар мениң!

Бүркитлер ушардан неге илмеске?..
Кәтқуда хақ сөзди неге билмеске!
Ел муны Ер көксин неге тилмеске?
Ағалар, сизлерге арзым бар мениң!

Ығбал көзгим сынып—сөзим паш еттим,
Бу жүдеу жанымды әбден аш еттим,
Туўған халқым дийип көзим жас етим,
Көксимде жан—деген арлым бар мениң!

Апрель, 1991-жыл.

ДУНЬЯ ЖУЗИ ҚАРАҚАЛПАҚЛАРЫНА

Бабаныз ах урып сүйген бир жер бар,
Мөгар, зейнине дым тийген бир жер бар,
Сизин дәртиңизде күйген бир жер бар,—
Ол ақ шашлы Ана—Қарақалпақстан!

ким ойлайды? Ол ойламаса, оны бизлер ойламасақ
басқа кимлер ойлар екен?

Ал, сиз, өз өмиринизден рийзасыз ба? Өзиңизден
кеуилиңиз тоқ па, кеуилиңизде хеш жарым-жартылық
жоқ па? Жасап атырған заманыңа, этирапыңыздағы
адамларға айтатуғын алғысларыңыз да көп шығар?

Бабалардан мийрас топырағы тотыя киндик қаны-
ңыз тамған қәсийетли усы жеринизди жүдә-жүдә сүйе-
туғын, қәдир тутатуғын болыуыңыз керек? Өзиниң
Ана—халқынды-ше? Әлбетте, енди, бәлким барлық
кеуиллерде жүрген мына нәрсени ишке бүгип жасырып
отырудың хеш зөрүрлиги жоқ-ты? Ийине жапқаның
тартқанда дизине жетпесе? Кеуилиң бир пүтинленип,
қарның бир қалқпаса? Басқалардың жырын жырлап,
басқалардың қобызын шалыуыңа жол болсын!

Мәселен, қай бир үйдин, қайсы бир ағзасы да дәс-
леп өз хожалығының құрғынласып, өз үйиниң болғанын
қәлемей ме? Қайсы бир ел перзенти де өз тууылған же-
рин өз халқын көбирек ойлайтуғыны тәбийғый құбылыс,
көзлерге анық-рәушан көринип туратуғын, хеш бийкар-
лап болмайтуғын хақықатлық. Бул өзимизди жанашыр
дос, бир тилеклес, тууысқан етип көрсетип, ал ишимиз-
ден пүткиллей басқаша болатуғыны биз инсан әуладла-
рына тән, оның бойынан тегинликте аршып-арылмайту-
ғын нуқсанлардың, көп қәтеликлердин бири дур.

Өзиниң ата-анасын, досларын, қәлеулисин, өмирлик
қостарын, перзентлерин ойлау, құрметлеу, оларға са-
дықлық—демек, Уатанға мухаббат деген сөз. Өз жа-
қынларын, ели-журтын сүймеген жан басқа хешкимге
де жақсылық етип, опадар яр, нағыз қыл қыймас дос
бола алмас. Биринши нәубетте өз Анаңның, халқынның
перзенти бола билиуиң дәркар! Сонда, нағыз дос бо-
ласаң, сонда ғана хақықый инсанлыққа жоллама ала-
саң.

Усы жәхән әлеминде Жер, — деп аталуышы ушар
атау бәрше инсанлар ушын бир үй—бир шаңарақ, хәм-
меге ортақ. Усы аспан шаңарағы астында жасаушы
қайсы бир халық, қайсы бир миллет, оның қайсы бир
адамы да тәбияттың жаратылыс шеберлигине улығлау
сөзлерин айтқысы келеди. Бирақ, хеш бир халық өзин
жарлы сезинген менен надан санамас, хәлсиз сезинген
менен қорқақ санамас, хешким де сол журттың перзен-
ти болғанына налынбас, өзиниң сол елдин азаматы бол-

ғанын мақтаныш тутар! Мен де, усы жерде, биреулер-
дің нәзеринде келешегі нағұман усы меканда, хәм Қа-
рақалпақ болып тууылғаныма мың-мың мәрте рийза-
ман, мың-мың қәтле шүкиршилик етемен. Әлбетте, бас-
қа халық перзентлери де усындай нурлы сезимлерде
болатуғын шығар деп ойлайман. Хәшким-хәшким де
өзин тууған, әлпешлеп өсирген әдиули қәдирданының—
Ана деген исмине тил тийгизбес, тил тийгиздирмес, он-
нан бас тартпас?

Ана—Уатан!.. Ақыры, ол, бизиң Анамыз емес пе,
оның муқәддес аты емес пе? Ал, анасын ойламайтуғын
перзенттиң барынан...

Халық—толқыған бир шалқар теңиз. Мен де усы
теңиздің бир ғана тамшысыман. Халық—мың-мыңла-
ған тамырлары терең-тереңге бай урған құдиретли бир
шынар. Мен, усы шынардың нәруан шақаларындағы
бир майысқақ нарт шыбығыман, усы шынарға жара-
сық болғысы келген бир жасыл жапырағыман. Тәг-
дир азнаған дауыл жоллап сындырып ямаса ушырып
жибере қоймаса, жыландай жылжып қиятырған құмлар
хүжимин қайтарғандай, шыжғырған ысыда көлеңке
излеп талықсыған балларға сая боларлықтай, усы жер-
дің төзимли бир ағашына айланарман. Мәгар, усы ай-
тып атырған сөзлерим асыра силтеушиликтией, мүмкин,
жалғандай болып та сезилер. Аз ғана сандағы усы
гене халықтың барлық перзентлери де оны мен киби
сүйсе, оған мен киби жан аұыртса деймен. Қәйдем, усы
әрманлы елим ушын айта қаларлықтай қандай хызмет
ете қойдым екен? Еле хәш нәрсе ислеп үлгермеген
екенмен, онда мени үлкен сынақлар күтпекте. Мен со-
ған асығыулыман! Усы тууылған елди деп жүрген, ар-
намысқа тең тырысатуғын, абырай шерик заманлас-
ларымның да жүдә-жүдә көп екенине гүманым жоқ.
Билмеймен, сонда да усы халықты хәшким де мендей
болып сүймейтуғындай. Меннен басқа хәшким де оны
мен киби ойлап, мен киби жан аұыртпайтуғындай!

Жәқ, жәқ!.. Бул тек, мениң кеуилимдеги емес, басқа
инсанлар кеуилинен де кешетуғын сезимлер болса ке-
рек. Өзгелердің де жан дүньяларында бундай толқын-
лы, толқыулы әрманлы ойлар жоқ деп айта алмайман.
Егер де, жоқ болса, дым-дым гөне өкинишли екенин ес-
кертпегим шәрт. Сизге, оған, оларға, қулласы қалам
жүреги барларға, көкирегінде қайғы-муңы барларға,

қулағы-көзи барларға, арзыу-әрманлары, келешектен
үмити барларға, өзінде өзи барларға мүрәжат етип
отырғаным: усындай зер киби жайнаған муқәддес се-
зимлерди телекте егилиуди сағынып, жерди сағынып
атырған туқым дән киби шашыу керек. Ол илайым тез
арада өнип, тез арада гүўлеп көгерип шықсын!

БИЗИҢ ТЕРЕЗЕЛЕРИМИЗ...

Мен сениң терезеңнен нәзеримди үзе алмадым. Мен
сениң есигиннің этирапынан айланшықлап кете алма-
дым. Мен ушын муқәддес усы бир жайды сирә-сирә
умыта алмадым. Ақыры, сол жайда, сол жарқыраған
терезениң аржағында сен барсан, сениң мөлдиреген
көзлериң бар, сениң кең пейилли кеуилиң, әдалатлы хәм
бираз гене мунлы жүрегиң бар. Себеби, мен ушын әр-
ман, бахыт, мухаббат босағасындай болып қалған усы
қапының аржағында, ишкериде сен барсан, сениң сай-
лап басқан пәкизе-пәкизе назлы қәдемлериң, кеуил тар-
ларымды шертетуғын сыңғырлаған күлқиң әжайып құ-
диретке ийе сөзлериң бар. Ырасында да усы бир нур-
лы терезе—әрман терезеси, сен жасап атырған жай му-
хаббат сарайы, мухаббат меканы, мухаббат дүньясы
дур.

Қуяш сениң терезеңнен көзлериң айырмайды. Ал,
ақшамлары усы терезеден ай сығалайды. Жылт-жылт
етискен жұлдызлар да ишкери үңилиспек болады. Сен
қайда барып, қай жерде жүрсең де, ишке кирсең де,
сыртқа шықсаң да изиңнен қалмай мисли мендей бо-
лып ерип жүргиси келеди. Әй, билмедим-ау, билмедим...
Олардың хәш қайсысы да мен шелли дәрбәдер емес,
сени меншелли сүйип, сениң этирапында мендей ту-
рақлы, шын опадар болып қала алмас. Ауа, мен саған
өзимди усылай жақын тутаман, бәрхәма, сениң ең жа-
қын, қәдирдан, нағыз жанашыр хәм дос адамың болып
қалғым келеди.

Бизлердің терезелеримиз бир-бири менен көз қа-
распақ ойнасып атырғандай бир-биринен нәзерин үз-
бес. Лекин, хәш қайсысының, көзи талмас, хәтте кир-
пик қақпас. Бизиң кеуил терезелеримиздің арасында
қандай да бир жол, өзлеримизден басқа хәшким аңғар-
майтуғын нурлы соқпақ бинят болған ба дедим. Олар-
дың арасын бизиң жүрек сезимлеримиз тутастырып

турған жоқпекен?—дедим.

Мениң ойымша сениң кеуил әйнегине хэмме де үңилип қарағысы келеди, оған енгиси, онда қалғысы келеди. Оның ишки дүньясы басқалар ушын да бир әжайып болып көринеди. Мен де кеуил терезене үңилемен. Сениң терезеннің алдында тереклер өсип тур. Олардың да өзлерине жегерлик дәртлери бар. Мениң қыялыма: усы жайнап ашылған гүллер, усы тербетилген тереклер тезирек өскиси, сениң терезеннің тусына тезирек жеткиси келеди. Сонда олар сени хәр күни көретуғын болады, хәр күни сениң нәзерине түсетуғын болады. Сениң хәр бир хәрекет-қыймылыңа шекем, көзлериннің қарасы, көзлериннің ағына шекем, керме қасларыңның, кирпичлериннің қарылыуын, ләблериннің үйирлиуине шекем, ақшамлары тарқатылған шашларыңның жуп-жумыры аппақ-аппақ сийнелерине төгилип доланыуына шекем, сениң суп-сулыу болып уйықлап атырғаныңа шекем көретуғын болады. Ақыры, усындай арыу қызды көриу ушын неге асықпасқа? Неге тезирек өспеске, неге енди сендей бир жананды сүймеске, ең болмаса көзлери менен ишип-жеп, дийдарыңа тойып-тойып қарамасқа?! Қой, оларды қоя турайық, олардың хеш бири де меншелли дәртли емес, саған меншелли ахыу-зар емес деп айтқан жоқ па едим? Мениң сен хәкқында ойларым, саған деген сағынышлы сезимлерим гүллерден де бетер, тереклерден де бетер, хэмме-хэмме нәрселерден бетер, тез пәт пенен күн сайын өсиуде, күн сайын урқан атыуда, күн сайын, саат сайын, хәр бир демлерим сайын...

Сениң айнаңа телмирип, сениң қапыңнан сығалайтуғын тек, мен бе десем?... Ғу-ғуғырласқан кептерлерге шекем сениң терезеннің алдынан шықпайтуғынын қәйтерсең... Олар да, хәр күни саған сәлем беріуге келеди, сени хәр күни көриуге келеди. Хәр күни, хәр күни, хәр күни...

Өзиң хәкқындағы гә қурысып, гә жазылысқан сезимлерге бой алдырған мен усындай алжылы-булжылы гәпимди узын-шубай дауам ете беріуим мүмкин. Қулласы-кәлам, саған не айтажағымды айта алдым ба, кеулим әндийшелерин саған азмаз да болса жеткере алдым ба? Әнекей, сениң терезеннің алдында және бир жуп қумыры пайда болып, айланшықлап қалысты. Саған әлле нелерди қайта-қайта айтып атыр, өзлеринше

сени көрсем бир гүмис қоңыраулар сынғырлап-жынғырлап киятырғандай, сени ойласам сол гүмис қоңыраулар хәуазын еситкендей боламан. Кеуил дүньяда сондай гөззал шығар? Сен, Ана тәбият тек те өзине рәуа көрген бул гөззаллықларыңды сақла, сақла, сақла!...

Ләблерин бир нәрсе демекшидей ме?

Көзлерин бир нәрсе демекшидей ме?

Яқ, яқ! Олар маған жақсы-жаман болсын өз ләбизлерин билдирмей-ақ қойсын! Олар сыр сақлауға үйренсин. Болмаса бираз кеуиллерге өз сөзлерин жазып, бираз кеуиллерди алағадалыққа салып қояды. Олар мени де зары-гирьянлыққа гириптар еткенин умытпағайсаң?!

СЕН, ДҮНЬЯҒА КЕЛИП АТЫРСАҢ...

Ассалаума әлейкум, өмирге келип атырған нәрестем! Ассалаума әлейкум!..

Инсанның жаны ең киршиксизи, ең үлкени, ең улысы сен болғанлықтан сәлемди әуелхә мениң беріуим әлбетте, орынлы шығар. Ассалаума әлейкум, бизин дүньямызға келип атырған бәпетай!

Усы сөзлерди жүрегиннің еле хеш нәрсе жазылмаған ақ парақларына өшпестей етип жазып қой, жан балам! Бул сөзлер сен тууылған жердиң сап хәуасы менен, қуяшының ыссы нурлары менен, меҳирбан анажаныңның ақ сүти менен сениң сезимлерине, сениң жаны-тәниңе өмирликке жазылғай! Усы сөзлер менен тилиң шықсын! Сәлемди бүгин дәслеп мен берип атырман. Ендиги жағында сәлемди өзиң беретуғын бол? Бул сениң хәм мениң ата-бабаларымыздың әуладтан-әуладқа өтип киятырған ардақлы дәстүри емес пе? Кишиниң-үлкенге, адамның-адамға итибары, хұрметиззети усы сөзлерден басланады. Усыны зинҳар умытпа, зинҳар, нәрестем!

Сен өмирге келип атырсаң!.. Кел, бәпетай, кел! Өмирге, бизин арамызға мисли нур болып енисип кет! Өмирдиң алтын дәруазасынан ишкери кирип киятырсаң. Мәрхәмат, кире бер! Бунда биз сени көптен бери күтип отырмыз, қашшаннан бери күтиүдемиз, жигербентим. Мәрхәмат!..

Есигиннің алдынан басланған кишкене соқпақ гүзар жолларға барып гутасады. Усы соқпақтар, усы жоллар сени әрман мәнзиллеріне сапар еткізеді. Нурлы келешек таман баслап барады. Бул әрманлар—халқыңның, сениң әрманларың болсын! Бул ұллы жолларда өмірін аспанында шадлық қуяшы бәрхаман парлап тұрсын. Өмірдің қоллары, аңанның жумсақ алақанларындай сени меңір менен сылап-сыйлап өсірсін!

Сен де өмірді сүй! Өмірге, адамларға ашық болып жаса? Жүрегіңде адамгершілік, мұхаббат, жаслық отлары хәмийше лаулап жанып тұрсын! Жанып жасағанға, ашық болып жасағанға не жетсін! Сен, дүньяға, адамларға, Ана тәбиятқа, Ана—Уатанға хәмме-хәммеге ашық болып жасағайсан!

Сөзлеріме түсиніп атырған шығарсан. Түсинбесең, түсиніуге хәрекет ет! Дүньяны, адамларды, кеуиллерді түсине бил! Бунның ушын сенде гөззал сезімлер болсын. Бирақ, бул хасыл туйғылар бәршеге бірдей несип ете бермейтуғынын нетерсең. Саған несип етсін, бөпетаыйм!

Тәбиятта не бир жауынлы, не бир дауылы күнлер болады. Усындайда хеш қоддың бүгилмесін. Сен шынар болып өс! Мып-мыңлаған әрманларың, мыңмыңлаған шақаларың болсын. Сениң тамырларың халқыңның жүрегіне терен бой урсын. Сен, құдиретли шынар болып өс!

Сен сондай бир жанғақ бол! Нығыз бол? Анау-мынау қабығы бос дәнелерді шағып жеп үйренген азыулар бар. Сен, иши дәнеге толы нығыз, сондай бир жанғақ бол, өзінди шақпақшы болған тислерді сындырып жибер!

Гүлше балам! Сен дүньяға келип атырсаң... Әти-рапында бәрқулла жақсы адамлар, меңрибан адамлар бола бермейди. Еле, некаслықтың, ийттей ырылдаған дөхметтің, топаслықтың ортасында қалып кетерің бар. Сонда сен, тек өзінди емес, адамгершілікті, хәқыйқатлықты, пәкликти, нәзикликти де қорғайтуғын бол?! Бундай пайытларда сениң кеуилиң суймурық қустың қанатларындай епкинли болсын. Бундай пайытларда сенде жолбарыстың жүрегі болсын! Мениң, мениң халқымның, дүньямыздың, кишкене Қуяшы!

Сен, дүньяға келип атырсаң...

БАХЫТ ҚУСЫ

Әй, қус! Көзлери мөлдирескен, суп-сулыу гене бахыт қусы! Неге меннен сескенип, неге мени таслап ушып баратырсаң, неге неге, неге? Саған мениң хешқандай, хеш-хеш хазарым жоқ еди ғой! Мениң кип-кишкене ғана қусым-ау!

Сен өзіңнің бахыт қусы екенінди билесең бе? Ал, мен жүдә жақсы билемен. Бирақ, жүдә-жүдә кеш билдим, жүдә-жүдә кеш... Онда да сен ушып кеткеннен кейін, кеуилим дүздей қулазып қалғаннан сон... Соң билдим, соң!

Мениң кишкене ғана бахыт қусым! Сен қайларда жүр екенсең, хәзир! Қай шәменлерге жарасық болып, қайсы бир инсанның басына қондың екен? Қайсы бир бақ жулдызы жанған адамның?..

Мейли, сен ушып кете бер. Қонған туғырың монгилик болсын! Бирақ, мен тәшүиштемен, тынышсызланыудаман. Сен жүдә сезимталсаң, сен жүдә нәзиксен. Оғада тәсиршең сезімлерінди, кишкене ғана жүрегіңди хешким аңбай, хешким түсинбей қалып, сәл жерде хәмме-хәммеден жүз үгірип ушып кетсең?..

Көзлери мөлдиреген, суп-сулыу гене, нәзик гене қус! Сен бәлент несийбели бир инсанның басына барып қондың.

Ол, сениң бахыт қусы екенінди билер ме екен?

«ДҮНЬЯ...»

«Дүнья» маған өзін көрсетти. «Дүнья» маған ұғын-ұғын бақты да кетти. Мен дүньяны анық көрдим, бүгін. Әх, қандай гөззал еди, бул «дүнья!». Көзлерди қандай қууандырады... Кеуиллерди сондай жайнатып жибереди дейсең... Мен оны көргели, өмірди жаңа-жаңа түсине баслағандайман.

«Дүнья!» мен сени таныдым. Көзлерім таныды сени. Жүрегім сени таныды. Олар бұрын сени билмеген. Олар бұрын сени көрмеген. Сонда қалай дейсең бе? Оның хеш те таңырқанатуғын жери жоқ. Жүрегімде қашшанлардан бери жасап атырған, жүрегімнің қашшанлардан бери әрманы, «кеуил сезімлері жипектей, көзлери жулдыздай, жүзлери айдай, ләблери гүл жарған ғұмшадай шығар-ау» деп қашшанлардан бери мен күтип жүрген гөззаллық дүньясы сен екенсең.

Сениң нурлы дийдарыңның сәулеси қай ұақларда дур кеуил сарайыма бир жалт етип түсип өткен яңлы. Сен, мениң қиялымда жасап келген сол «дүнья» емесен бе? Мен сени таныдым. Көзлерим, жүрегим таныды сени, «дүнья!».

Хәр бир адам өзінше бир тарийх. Хәч бир адам— биреулериниң шешими аңсат, биреулери шешилмейтуғын сырлы жумбаққа мегзес. Хәр бир адам— бири-бирине уқсамайтуғын өзінше өзгешеликлерге ийе дүнья. Хәр бир инсан кеуили сол дүньялардың нешше-нешше пасыллары бар әжайып табияты. Сен усы дүньялардың ишиндеги ең ағласы, ең хоширейисен. Сен— аспаны ашық, аспаны қуяшлы, аспаны жақтылы жұлдызларға толы, шадлы «дүньясаң». Сен,— кимге дур дэрт, кимге дур эрман, кимге дур бахыт шығарсаң? Ал, мениң көзлеримниң қууанышы, сезимтал жүрегимниң илхамшысы, еле талай мәрте айтатуғын хәм йошлы, хәм хәсиретли қосығысаң.

«Дүнья» деп атадым сени. Бул сирә де асыра силтеу емес. Сен «дүнья» деп аталыуға хәқыйқатында да миясарсаң. Гөззаллық, мухаббат, хадаллық дүньясысаң. Сен кеуиллерди өзине ашығыу-бийқарар етеуғын, бәрше-бәршениң ақыл-ойын бәнт етип қоятуғын, мына уллы, мына үлкен дүньяның ең хасыл бөлеги— екінши кишкене «дүньясаң». Нурлы көзлерин— дүньяның шуғлалы қуяшлары. Бул дүньяда хеш ұақ түн болмас, бул дүньяда хеш ұақ аязлы қыс, қыраулы күз болмасын! Сениң дүньяңда бәрхама гүлдер болсын, бәрхама бәхәр болсын, бәрхама тынық аспан болсын!

Мениң ойымнан, мениң көз алдымнан кетпейсен енди. Сен, хәм мениң де ядында қалатуғын шығарсаң? Енди сениң көгилдир кеуил гүмбезиң астында жасасам деймен. Бундай әжеп жайларда кимниң жасағысы келмейди дейсен? «Дүнья» мен сени дым-дым гене унатаман... Сени унатпайтуғын адамның өзи болмаса керек. Мен сени түсиниуге хәрекет етемен, мен сени түсинемен. Бирақ, саған хәмме де түсине бермейди-ау, «дүнья!».

Сен барлық тағыншақларын тағынып жасанған, сен доланып баратырған «Дүнья». Сен барлық қыялдарды жаулап алып, көзлерди— ойларға, көзлерди— муңларға, көзлерди— нурларға толтырып, жүреклер-

ге ушқын үлестирип жалынлап жанып баратырған «Дүнья».

Мен шийрин сезимлерге берилип өзиң хәққында азы-кем сөз еттим. Көкирегиме жақты нур қуйған, кеулиме сулыу туйғылар бағышлаған гөззаллығың ушын саған миннетдаршылығымды қалай билдириудиң есабын таппай қалдым. Еле талай рет жүрегимниң ақ парақларына хат болып жазыларсаң. Ондағы хатларды өзиң көширип жиберип турарман. Ондағы сөзлерге көз жууыртып шыққайсаң? Ондағы сөзлерди жуп-жумсақ сүйрикттей бармақларың сыйпап өтсе... ондағы сөзлерди алтын пууындай жыллы демин, жүрегиңниң хәуирли леби шарпыса... Олар сөзлер емес, олардың орнында өзимди бар деп сезинермен.

Эй, қыз!.. Мен сени «дүнья» деп атайман. Сен хәқыйқатында да, мухаббат, жаслық, гөззаллық дүньясысаң. Бир жигитке не нәрсе керек болса, бәри-бәри де табылатуғын бир әжайып, нурлы «Дүньясаң!».

АНА ТИЛИМ!

Әдиули Ана тилим! Тууылған халқымның зибанысаң сен. Көрер көзи, сөйлер сөзи, мәңги соғып турған сезимтал жүрегисен! Мениң әкемниң, анамның, атамның,— кемпир апамның, бабамның, мамамның олардың да әкеси, атасы, бабаларының кеуиллерин жайнатып, көкиреклерин сайратып өткен муңласы хәм сырласы болған қәдирдан тил! Мениң, Қарақалпақ тилим!..

Саған тек алғыс айтыу, сени тек сүйиу, тек миннетдар болып гана қойыудың өзи жеткиликли болар ма екен? Сени улығлап жүриуимиз, көклерге көтерип улығлап өтиуимиз дәркар. Сондай сулыу саң, кеулиме сондай жақынасаң, сондай жағымлысаң. Сениң хоширейлигиңе, сезимталлығыңа, дилуарлығыңа тәсийинлер қаламан. Усындай илаҳийда тилди, өзиң арқалы усындай нағыслы нақыл-мақалларды, қосықларды, ертеклерди, дәстанларды бинят еткен, қәстерлеп сақлап келген халқыма мың-мың мәртебе рийза екенимди билдиргим келеди. Усы тилде ойлап, усы тилде жазып, усы тилде сөйлеуден асқан мақтанш жоқ, оннан асқан рәхәт хәм ләззет бар дегенге ақы-

лым уғрас келмейди. Оннан асқан бахыт жоқтай сезиледи маған.

Хәр бир перзентке өз анасы қандай қымбатлы? Жүрегим сени өзіне сондай жақын тутады. Сен маған хәйиу айтып бесигимди тербеткен, арманларыма қанат байлатқан қадирдан Анамсаң. Кеуил зердеме сезим нағысларын ойған, жан дүньяма жақсылық нурларын қуйған Қуяшымсаң.

Өзиң етене енисип кеткен халық аш-жалаңаш жасап келген, зарлы хәм жарлы деп айтқанлар айтсындә бирақ оның руұхый дүньясының, сениң оғада бай екеніңе, сениң атыңа шек келтириуши болмасын! Сондай әжайып мәнис-мағаналы хасыл сөз липаслары менен жасанған бир сырлы, сегиз қырлы сендей тилдің алдында қолларымды қаусырып қулық қыламан. Көп адам көп сөйлейди, саған хәр қыйлы миң тағыушылар да ушырасып қалыуы тәэжип емес. Дүньяда олардан асқан арсыз, олардан асқан жәдигөй болмас. Мениң олардан асқан жаула-сатуғын душпаным болмас... Толқынлап-тасып бурқасынлап ағып турған дәрья киби сенинен мийри қаңғанша ишип, бай гәзийнехананың есигин тауып кире алмаған жанлардың өзлери жарлы...

Дүньяда қанша тиллер бар, сен олардың қай-қайсысынан да кем емессен, хеш те көрениш емессен. Бизің байлығымыз, бизің бахтымыз, бизің мақтаншымызсаң, сүйикли Қарақалпақ тилим!

«Тилге итибар—елге итибар». Саған хұрмет көрсеткенимиз—елге хұрмет көрсеткенимиз, сени сүйгенимиз—елди сүйгенимиз. Саған итибарсызлық—тууылған халыққа, тууған ата-анамызға итибарсызлық, үйимиздеги, ошағымыз басындағы жақынларымызға еткен опасызлықтан да қорқынышлырақ емес пе, халқым менен бир жан, бир тән жанажан тилим!

Ууайым-дәртлерим де, шадлықларым да сениң менеп, сезимлерим де сениң менеп толы, хәр бир сөзим, ой-қыялым да сениң менен. Кеуилимнің дегенлерин, жүрегим сөзлерин өзге жан дүньяларға тек те сениң менен жеткізе аламан. Көкиреклер дәруазалары тас қамал болып бекитилип қалса да, сен оларды ашып жол тауып бара аласаң. Сен сондай құдиретли күшке ийесен, мениң уллы данышпанымсаң, жүгинетуғын пайғамбарымсаң!

Таулары-тоғайлары, көллери-дәрьялары, хәр бир ағашы, көк гияларына шекем қарақалпақша сөйлейтуғын тууылып өскен мөкәннан жырақта жүргенде өзиң менен дийдар көрисиу... Мисли, қысқы тоқсанда бәхәр-паслы жетип келгендей болар. Сонда сени қушақлап алғым келеди, сағындырған достымдай, сүйикли сәуер ярымдай, перзентлеримдей аймалап сүйгим келеди. Сенлик мухаббатқа толы жүрегимди сүйиншиге берип жиберсем деймен.

Мениң меҳрибан ата-анамның, қадирдан ауылласларымның, өзиң киби қәлем қас нәзелімлердің, еркелеп шүлдирлескен нәрестелеримнің шийрин тили. Халқым менен бирге мәңги жасағайсаң әдиули Қарақалпақ тили—мениң сүйикли Ана тилим!..

МУХАББАТ—ПӘКИЗЕ ТУЙҒЫЛАР ЖҮРЕГИ...

Мухаббат хаққында хәмме де сөз еткиси келеди. Ол хаққында шийрин ой-қыялларға талғысы келеди. Әлбетте, ол хаққында сизің де еситкиңиз келетуғын шығар?

Мен хәм усундай... Гүллер хаққында, жаслық, мөлдир мухаббат хаққында сөз етип, әжайып сезимлерге бөленип, олар хаққындағы хәм ески, хәм бәрха жаңаланып баратуғын мухаббат қосықларын, ышқый шежирелерди тыңлауды айрықша унатаман.

Ақыры ол—өмир. Ал өмирди жан-тәнің менен берилип сүймеудің өзи сирә мүмкин бе? Сонлықтан, мениң де, мухаббат хаққында, мухаббат паслына мәкән жаслық, жаслық шәменлерине жарасық рәң-бәрең гүллер хаққында, усундай сулулықты хәм мәнис-мағананы өзіне жәмлеген өмир хаққында айтқым келеди.

Мен, анық билемен. Хәм тууры деп ойлайман. Усы сырлы мухаббат хаққында хәмме де тыянақлы билимге ийе болыуды қәлейди. Ол хаққында айтқысы, еситкиси, сағындырған дос киби дийдарласқысы келеди. Ол—кекселер көкирегінде өмири бойы әл-хасыл гәуҳар киби сақланады, жасларға болса сағымланған бир арман киби, кемелерди асықтырған жағыслар киби, жердің тартыу күши киби.

Хәмме де мухаббатты улығлағысы, оған сырласмундас, оған мудама опадар болып жасағысы келе-

ди. Дурыс оның рәхәт бағыш ләззетинен хәмме де азмаз болса да татып көргиси келеди. Бул дүньяда усундай шийрин демлер, усундай илхам бағыш ләззеттиң онша көп емес экени, онша көп болмайтуғыны, онша узақ дауам етпейтуғыны бәршеге бирдей аян емес.

Хақыйқатында да мухаббатсыз өмир—мәзи бир, бос өтип кеткен мағанасыз өмир емес пе? Олсыз жасамақ жүдә қыйын, жүдә аянышлы... Айып хәм аўыр гүна шығар деп те ойлайман. Оны тек ғана шадлықтан, тек сағынышлардан хәм посса алысыўлардан ғана ибарат деп те ойлаўға болмас. Оның, қабырғанды қайыстырып жиберетуғын қыйыншылықтарына, жүрекке ғулғула салыўшы тәшүишлерине, азаплы айралығына да көниўге хәм мәрдана турыўға туўра келер.

Мухаббат—кеўилдерди әбден нурландырып, әжеп сезимлерге гөззал бостан етеди. Напәкликлерден қалас етеди. Әлбетте ахыў-зар болып сүйип, сәўгили ар болып сүйилиў үлкен бахыт хәм бәлент мәртебедей, әрман таўларына шыққандай... Мүмкин, сиз де, басқалар да усы нурлы-шүғлалы, усы әжайып мухаббатты күтетуғын шығарсыз? Оны әдиўлеп-ардақларсыз. Сүйилгиси, сүйилгиниз, сүйгиниз келер, бәлким?...

Мухаббат—пәкизе туйғылар жүреги...

КӨЗЛЕРИҢ — КЕҮИЛИҢНИҢ ТЕРЕЗЕЛЕРИ

Сениң көзлериң... Мисли, мисли... Оларды неге теңеўди билмеймен. Қайсы бир нәрселерге уқсатпақшы болып талай мәрте оқталдым, лекин...

Олар—сениң жан сарайыңның айнасы, кеўилиңниң тып-тынық мөлдири аспаны. Кеўилиңниң—не ойлап, не айтқанын жазып баратуғын хаткерлери. Көкирегиңниң—түсиндирме сөзлик китабы, дәптери хәм қәлеми.

Көзлердиң—илхамлы қанатлы сөзлерин, саз етип, қосық айтқанын, наз хәм жилўаларын үнсиз ғана тыңлаўдың соншама рәхәтдилигин-әй... Бирақ, оларды шийрин тилли, бұлбил ҳаўазлы, гүл шырайлы дегенге ким исене қояр дейсең? Мен және тәкирар етемен: бунындай серхош зибан—хеш бир гүлде, хеш бир сайрағыш бұлбилде де, хеш бир дилўар-шешен-

де де, хеш бир сулыўлықта жоқ екенине басқаларды да исендирмек ушын өзинен баслап хәмме-хәмме сөзлерге, ушқыр ойларға мүрәжәт етип, олардан жәрдем сорайман, мәдет күтемен. Ақыры, олар аўқамласа қойса сондай қудиретли күшке ийе емес пе?

Сениң көзлериң—жүрегиңниң жарқыраған қос терезеси. Усы илаҳийда шүғла шашатуғын терезелердиң жарық сәўлеси түскен сезимлерим бурынғыдан да бетер аппақ-аппақ болып, көкирек арнасында бурынғыдан да лепирип тасып, бурынғыдан да бетер лапылдап жанып атырғандай.

Мәйли, не болса болсын. Бирақ, мен, жүрегиңниң, кеўилиңниң усы суп-сулыў, усы сырлы терезелери алдында көзлеримди сатып телмириўим менен қалып баратырман...

ГҮЛЛЕР МӘҮСИМИ

Гүллер!.. Сизлерди көрип жүрегим сызлап кетти. Аўыр гүрсинислерге толып кетти. Кешеги жап-жасыл жапырақларыңыз сарғыш тартып, үмитлердей үзиліп, әрман жапырақларындай төгилип атыр. Кеше ғана жаўдырасып нур шашырап туратуғын рәўшан көзлериңизге, гүмис кирпичлериңизге аппақ қыраў тозаңлары бүркилипти.

Гүллер! Әдиўли, сүйикли хоширей гүллер!.. Мен тәғдирге қарсы шығаман. Сизлердиң шырайыңызды қызғанып, өзи менен алып кеткен уақытқа, тәбиятқа жүрегимниң наразылығын жәрия етемен.

Көзлердиң, жүреклердиң, қосықлардың машуғы гүлдер! Кеше ғана мына этирапларды өз ҳаўазыңыз бенен толтырып, толқытып ырғалысар едіңиз. Мисли, кең ойын майданшаларында ойынға түсип атырған, кеўилханалары мухаббат сезимлерине толы хоширей қызларға тап егиз сыңарындай жүдә-жүдә уқсар едіңиз.

Гүллер, Сийнелеринен бүр жарып шыққан бәхәр, мухаббат ғұмшаларындай жарасықлы сулыў түймелерин көз-көз етип сәлланысқан нәзелимлер. Сизлер нешше әлўан реңдеги той липасларында қол усласып, күндиз қуяш нурлары төселген жерлерде, ақшамлары ай сәўлесине қушақ ашып, бахыттан, шадлықтан өзинизди ұмытып ойнағансыз.

Доланысқан гүлдер! Күлдиргишлери ойыла, жарасықлы мыйық тартып гене жылға менен бағатуғын гүлдер! Сизлердің сезимлерди қытықлап, сезимлерди елжиретип үнсиз ғана күлгенлериниз қандай сулыу, не деген жақсы еди?...
Әх, гүлдер, гүлдер!.. Бүгін сизлерди көрип кеулим езилип кетти. Көкирегим ауыр түрсинислерден ләрземге келди.

Сизлердің ойындарыңыз тоқтап қалған...

Сизлердің күлкілериниз тынып қалған...

СЕНИҢ АЯҚЛАРЫҢНЫҢ ХАҰАЗЫ

«...Тық, тық, тық, тық, тық, тық...» Әтирап тым-тырыс, тым-тырыс... Тек ғана бир ырғақта тасланған қәдемлердің дауысы. Едендеги мәрмер таслар назлы басылған нәзік қәдемлерден толқып атырғандай, қытығы келип күлип атырғандай.

Жүрегим бирден қуанып кетти. Усы бир муқамдағы сеслерден басқа хәмме нәрсени ұмытты. Усы дауыслар онда бир неше есе бәлент хәуазда жаңғыра баслады. Ол сениң сулыу аяқларыңның шалып киятырған намалары еди. Ол сениң көзлеріңнің, ол сениң жүрегіңнің хәуазы шығар деп ойлай баслады.

Сениң аяқларыңның, сениң қәдемлеріңнің дауысы қандай жағымлы. Сениң көзлеріңдей, сениң сөзлеріңдей, сениң қолларыңдай, сениң ләблеріңдей жағымлы. Усы келісінде көзлерің қандай екен? Усы келісінде жүрегің, ондағы сезимлер қандай екен?

Хәзир сениң аяқларың сайлап-сайлап мәрмер таслар үстінде ойнап киятыр. Жоқ, жоқ... Сирә да ондай емес. Олар мениң, жолларына паяндоз болып төселген жаны-тәнимнің, олар мениң жәбириу-жапалы сезимлерімнің үстинен пәруайы-пәлек өтип баратыр. Сениң аяқларың жүрегімде өз жүрисиң дауам етиуде.

«...Тық, тық, тық, тық, тық, тық...» Әтирап тым-тырыс, тым-тырыс. Гүллән дөгерек, лүткіл әлем усы бир муқамдағы қәдемлер сестине елтип қалғандай.

Биз өкшелер маған, мениң жаныма сайрам-сайрам ыз салып өтип баратыр!..

Өмир дегеннің, жаслық дегеннің инсанға тек бир мәртебе ғана берилетуғыны аян емес пе?

...Бирақ енди оларды онша көп елестире бермен? Хәзир олардың өмирінде бәхәрден де ағла әжайып пасыллар бар. Бул пасылда илаһийда қуяш, бул пасыл хоширей гүллери менен, серхош бұлбиллери менен гөззаллық дүньясында жасап атыр.

Олар, хәзир, мухаббат жасында!..

АҚҚУУ

Сен хәққында айтыуым керек, Аққуу! Өзин хәққындағы жүрек сезимлерімди ақ қағазларға, сөзлерге бермесем жалғыз өзіме ауырлық етеуғын болып тур. Сен хәққында ойланыуым керек, әрман етиуым керек. Мәгар, бундай етиуге хәқым жоқ та шығар? Бул тек, меннен шешилетуғын нәрсе емес ғой, ақыры. Айтпайын десем де айтыу керектей, ойламайын, әрман етпейин десем де, ойламау, әрман етпеу, тоқ етери усындай гөззаллықты жан-тәнің менен берилип сүймеудің өзи мүмкин еместей. Сен хәққында айтыуым керек. Сениң әжайып сулыу хусинди улығлауым керек, Аққуу!

Сени қуслар патшасы деп бийкар атамаған екен, Аққуу! Тәбият сулыулық үлестиргенде саған жүдә ийип кетипти. Ауа, сен жүдә-жүдә бахытлы болыуың керек. Мынандай сулыулық сахибжамалы бола тура бахытсыз болыу... Қой, қой жаным! Оның аты тилге басылмасын, оның жолы армаған! Сулыулық бахытын берерде қолы ашықлық еткен тәбият ырбал бахытты да ойлағанды? Аппақ гене Аққууым! Хәмме көзлер саған дилгир, кеуиллерде бир аппақ, бир сулыу сезим, бир шийрин қыял болып жасайсан. Олар сени көргенде ғой желпинисип қалады, сол күн, сол мәуритлерди көпке шекем ұмыта алмай еске алып жүреді. Аппақ гене аққуу, усы сениң расында да әрманың бар ма?

Әрманларым көп дейсең бе? Қаншелли сулыу болсаң, әрманларың да соншелли дәрежеде ме? Онда, сеннен әрманлы жан болмауы керек ғой, бул әлемде? Жәк, жәк! Әрманның гөззаллыққа, ямаса шырайсызлыққа хеш те қатнасы жоқ. Тек, бир нәрсеге, әрман—өмирди түсинип, сүйип жасауға талпындыра-

туғынын, армансызлық тоқтап қалыу, жоқ бола бастау екеніне исенімим кәміл. Сонда сендегі қандай арманлар болды екен?

Расында да бұрын аңғармаған екенмен. Сениң көзлерінде тек шадлы күлкі, сезімлерге тез тәсір еткіш әжайып нурлар ғана болады деп ойлаппан. Аға, мен қәтелескен сыяқлыман. Сениң өмиріңе де ғам саясы түсіп үлгергені ме? Қишкене ғана жүрегің дәртлі ме еді, сені муңлымедің, аппақ гене Аққуым-ау?!

Сулыұлардың қардары көп. Сулыұлықты құрмет етіушілер, қызық етіушілер көп, сулыұлықтың душпаны да көп. Көзлердің, жүреклердің, кеуілдердің қууанышы болып, ушқан аспаныңның, жүзген көзлеріңнің жарасығы болып жүре берсең еді? Сен өзіңнің қандай көркілі екеніңді онша билмейсең-ау, — деймен. Оны, мен билемен. Оны, әтирапыңда пәр-уана болыушылар жақсы танийды. Сен айнадай тынық мөлдір суға бір қыя бағып, өзіңді өзің көріп-танығаның мақұл болар еді, Аққу!

Аққуым! Қайталанбайтуғын бұл әжайып пасылдар—сениң сондай бахытлы күнлерің болыу керек? Сениң дөш шаршамастан-талмастан сулыұ қанатларың көкті қушып, шарқ урып ушатуғын шағларың. Өзі де, кеулі де әл-хауалап жүрген Аққу! Сен қаққындағы сезімлер ийримиңе түсіп ғарқ болып кетпей турып өзіме де, сөзіме де тыйым салайын енді. Болмаса, қәпелімде өзіңе ашық болып қаларман, Аққу!?

ПОЭМАЛАР

ҚАРАҚАЛПАҚ БАЯЗЫ

Айтқан сөзлері, басқан ізлері көзге сүрме, исмлері әуладлар тилинен түспес, Халық үшін тууылып, Елим деп еңиресіп өткен — Уллы бабалар руұхына бағышлайман.

Йош еліне және шықтым сайранға,
Бұл жұрт, жұртқа емес, уқсар арманға.
Ме—сәйяд, қағаз—тор, қәлемім—қурал,
Сөзлер—сүйлін, қыял—мегзес жейранға.

Шайырлық — сезімнен тар тағылған саз,
Бұл саз ырғағынан тоқығаным аз,
Бабалар руұхын яд етип бүгін,
Аббазый жол менен басладым баяз.

Өтмиш шежіремді қозғасам гене,
Түбим — Адам Ата, арғым — Хауа Ене.
Тууған жұртым Туран — жамал-жасқалған,
Дәуір толқынлары қауһатқан кеме.

Бұл кемеде — таж-тахт, сахра бар, бақ бар,
Қырқ мың жууылса да кетпестей дақ бар.
Тәғдір ылақтырып, қақшып ойнаған,
Қырдағы балықтай Қарақалпақ бар.

Туран кемесінің бел азнасында,
Жаны бір ескекши — халықлар қасында,
Ығбал аңызлары соқа сүрилген,
Уақыт гүндесінің гер пазнасында.

Уллы Түрк әулады — түркий қәуімлер,
Қозғалса — жер хәм көк думан-дауыл дер.
Қызғыштай қорыған шөл-биябанын,
Ғайбар бабаларым болған жауынгер.

Өтмиш жолының көп бәлент-пәслери,
Күнлериниң бар дур бақыр хәм зери.
Мергенлер узақты алған нышана,
Дүбир салып өткен Атлы әскери.

Талмас қол-қанатлар оңы-солында,
Лек-лек ләшкерлери таяр қолында.
Дәрбентлерге кәрұан сарайлар салған,
Жол көрсеткиш болған «Жипек жолы»нда.

Түнлигин жел ашып, жел жапқан бир ұақ,
Тилеклери мәртлик майданын құрмақ,
Ат жабыу төсениш, ер-турман дастық,
Түнлерди сескентип шашырап турмақ.

Тарийхын қум жутқан нешше әсирлик,
Перзентлер жойтылды мыңға татырлық.
Түлки болалмады қасқыр заманға,
Душпанды молайтты көзсиз батырлық.

Қылыш-қалқан етип ар хәм намысын,
Шабысқан қанға-қан, жанға-жан ушын...
Наймыт тәғдир — Мурап, Өмирлер — әспек,
Талай тәрк әйлетти Үмит жағысын.

Тумсықлы шоқыды, тепти туяқлы,
Тәбият деген де сүзеген шақлы,
Жыс тоғайдай қалың Қарақалпақлар,
Балта қырғынға дус келген сыяқлы.

Суу бойында жасап, суұсап шөллеген,
Жаңаға аумаспас қәдірлим, гөнем.
Дәуірлер — дәрьялар... Дегиш жемирип,
Бир уұыс боп қалған дәртли Ел генем!

Тек, нәштен қан жылап, туншығып үни,
Соңыра қармаланып кешипти күни.
От параст болды ма, қәйдем қай параст?
Қудайы — тәбият, туұрылық — дини.

Ырысқ-несибин шөпшеп қайда бармады?
Не тар қыснақларда шықты ар-сары,
Басынан тасламай Қара қалпағын,
Найзаларын саплап, қылыш шарлады.

Тәғдир тақазасы: сөк — үнем асы,
Басым не бир Жақан Шақлардан тасы,
Қызлары жай тартып, қалқан өңгерген,
Патша Тумариса — халқым Анасы.

Сол сәрькарда ҳаял Алп етип тууған,
Мәртлик хәм сулыұлық нурына жууған,
Гүлайым, Сәрбиназ, жауынгер Қырқ қыз,
Халық руұхын, дәртин кәмардек бууған.

Сәйгүлигин таплап, тартысып көкпар,
Бүрkit пәнже қоллар ойнатқан шоқпар.
Машықта сомланған талма билеклер,
Көкқинде ар-намыс ғыжлаған шоқтай...

«Улларын — Урымға, қызын — Қырымға»,
Қондырыпты елим бурын-бурында,
«Едил-Жайық», — деген сөзлер теберик,
Өрермен зербарақ етип жырымда.

Халқым — албауырақ дурысы негизги,
Көл-дәрья әзелден ырысы негизги,
Шежире гәп тапты: ең Асқар таулар,
Ең терең теңизлер тууған егизги.

Кәтқудалар — елдин саулат минары,
Қызы — жейран, улы — бүрkit сынары.
Бул халық — өрттен соңыра көгерген нартлар,
Тип-тик турып жанған батыр — шынары.

Айралық дәрьясы өрекпир жүдә,
Бергиси — бериде, арғы — ары да,
Таулар қосыуысына сыймай жылыслап
Суұсылдап шашылды мөгзеп тарыға.

Қара шаңарағын көширген нешше,
Даналарды тууып өсирген нешше,
Өмир түйинлерин сөз бенен шешкен,
Халқының зибаны — шешен Жийренше.

Биз анығын айтсақ, айттың дер зыят,
Тили бар гүң болыу — гүнә хәм уят.

Кийлигер баанды танымдын деп,
Эл-Беруний өткен әйемги Қыят.

Заманның, халқының жаны жара бий,
Илимде азымшық бундай дара бий,
Әлемди танытқан Дешти — Қыпшаққа,
Дүньяда екінши Қуяш — Фарабий.

Балқан тауды қосып нақылға, жырға,
Орманда адасып, шығынып Қырға,
Қайнап тасып-төгилип, талай қуйылған,
Хорезим аталмыш усы шуқырға.

Түменлери суслы, жүриси суұйт,
Жауға оқ жай тартқан келгенде уұйт.
Улыслар — кереге Алтын Ордаға,
Қарақалпақлар да болыпты уұық.

Сөз самалы — тау-тасты да теседи,
Самал емес — қанжар, жанды кеседи.
Кәрия тарийхқа кітап аштырсақ,
«Түркистанды — Ата журтын...» — деседи.

Тәбият еншиге тартқан өзелден,
Бұл жер тәрки... Ырысқы-несиби желген.
Көрдим сайрам-сайрам ығбал излерин,
Термеден, толғаудан, жырдан, ғәззелден.

Хәрким өтмишине қыялы қайтсын,
Шежире мухиты мәйли ылайтсын.
Өткен Қарақалпақ Түркистанында,
Ахмет Яссы қай түрк? Билгенлер, айтсын!

Баязымда жанып сөзлеп өтемен,
Мәгар, «шеңберлер»ден шығып кетермен...
Уллы уламаны усы халықтың,
Дүньяға бир келген улы етемен.

Қисиге қыяр өз бахтынан пайын,
Пай деген не? Жаның бермекке тайын.
Хожа — Ахмет қайда? Шымылдық қайда?!
Биз жалаға қайымбедик, қудайым?!

Қолдан берип қойып жибермес пайтты,
Ығбал айдынлары талай ылайтты,
Үргениш журты деп нешше рет келди,
Түркистан деп барып, нешше рет қайтты.

Халқым — Алтын арбам талай шүйелген,
Өзге емес, өз жазмышына сүйенген,
Ғамнан гүрең тартқан сүрдеулеринде,
Толғанған толғаулар қалды Жийеннен.

Ел-журт керектей тек аш хәм арыққа,
Кимиси гүпшеклер, кими арыста,
Гә келер, гә кетер жарлылық, байлық,
Халық жойтылар ар-намыстан тарықса.

Тән сынар, лебизлер сынбауы шәрт дур,
Бұл халық шығысында — жау жүрек мәрг дур,
Қууанышы — қадақ, қайғысы — батпан,
Шашлаған қырманы дән емес — дәрт дур.

«Қаралпақты жылатпаспан тириде,
Қоқандқа қыз... Соң, жер басып жүриу ме?...»
Зулым қурық таслап ығбал атына,
Асан туралмастай қатты сүринген.

Ағасын жойытқан ел уұлап-шуұласты,
Асаулары көкке шапшып туұласты,
Амангелди қан алып, кек қайтарып,
Шаңлағында қайттан аұнап-қуұнасты.

Түркистан — дүньяда екінши Қәба,
Алты алашта Алты бий өткен дана,
Хожа Ахмет Яссауий өскен елаттан,
Бийлердин сәрдари Сасық бий баба.

Мәскан еткен дәуір жолларын жырақ,
Узиги, басқуры сан жамау қурақ,
Кереге сықырлап, уұықлар шытнап,
Талай шайқатылды Қара шаңарақ.

Үмит белдеулері жулып-үзилди,
От шарпып, сен соғып хайран жығылды,
Бий баба көширген Эрман отауы,
Жәйхун жағасына қайта тигилди.

Жасы үлкен — үлкендей бала — балаша...
Үйи жапсарына тутқан алаша,
Дуулар, Қалпақ, Қылыш илдірген төрге,
Дәстүр сол: баймысан, мәйли қараша.

Рухы — тени сап, жаны — қәсте дур,
Арзыу-арманлары дәсте-дәсте дур,
Қайғы — қол созымда, ұзақ жол — бахыт,
Бирине тез, бирине дым әсте дур.

Батырлары аңқау, ерлері гөдек,
Жау дөңсе намәртлер — қуйрықсыз төбет.
Өмір жармысының ағысы тосан,
Дәхмет — тарнау зүлмет — басылған бөгет.

Аналар нәзери сыншыл-қырағы,
Қызлары көзінде өмір шырағы,
Келіндер тербетер арман бесигин,
Ший құрақ қошқар шақ тиккен құрағы.

Пәкликке баулынып өскен жасынан
Тарқамас думан дур тәшүиш басынан,
Кеулинде исенім, жүзінде мийрим,
Жүрегі көринер қабырғасынан.

Гүл өнген, тас шығнар шахмақ сөзінен,
Салыуын салған-ақ тәғдир төзимнен,
Шопанлар көп болып — қойлар қырылған...
Өзгеден сескенбес, қорқар өзинен.

Данасы наданың ертсе ермеген,
Жақынды-жырақты серлеп көрмеген,
Шыбықларды қосып сындырып болмас,
Елден бөлінгенди бөри жер, — деген.

Тәғдир шабақлары көплек Шортанды,
Дуз көгерген шалшық көлатқа танды,
Пүтин ел сан жола түсти бөлиске,
Жоқарғы, Төменгі, бири Ортаңғы.

Хәзирети Бердақ бабамыз хақ дур,
Шынғысхан Анасы Қарақалпақ дур.

Хәр Ата баласы — бир руу болып,
Хәр руу — халық киби, хәр бийи — Шах дур.

Әзелден мун-дәртке телінген бу халық,
Үшке емес, үш мыңға бөлінген бу халық,
Жолы — дәуірлердің сай хәм шуқыры,
Дигиршиктей саусап желінген бу халық.

Едил-Жайық — гүрен, Балқан — думанлы,
Бухар сахрасында елин қум алды,
Самарқанд сүринти, Қоқанд гийнешил,
Алды-артын орап, жолын сум алды.

Хинд, Ауған, Түрк, Иран, Венгер, Румын,
Араб, Албан, Булғар, Гурд жутты кимин,
Әсирлер жетер ме жыйнап-термекке,
Әуладлар жууалмас қайғы құрымын.

Бүкпесиз жарылып сөйлер ағынан,
Ойланбай гүл үзер кеуил бағынан,
Устасы ағашқа күн туудырады,
Өнері төгілген он бармағынан.

Өспиримлер машғул қәлем-хат пенен,
Жигит-желенлері гезер ат пенен,
Қолы құрысы да, урысы да бар,
Дәукеси жол излер бадабад пенен.

Шәхәр Жаңакент дур Сырдың жағасы,
Ешим Мұхаммед хан елдің ағасы,
Мурат шайық — хикмет, хақлық, даналық,
Мәртлик, көрегенлик алған сағасы.

Ел бахты деп тигип өтипти басын,
Тыншытып жауының — жылан қордасын,
Қамтамасыз еткен елши Жәнибек,
Қарақалпақлардың ханлық ордасын.

Жүз жыл мәкан еткен Жаңадәрьяны,
Онда — он төрттегі айдай әрманы,
Бунда жасатыуды көрмей рәуа,
Көшә-көш... Зәулимшил жазмыш пәрманы.

Қуұандарьяға да аў-жылым салған,
Бақсы-жырау шадлық сазларын шалған,
Уйытқыған замандар көмип шаңына,
Талай жәбир, талай қәбирлер қалған.

Уатаның душпаннан шекти ме қазар?
Табаның қырып ал, я киргил мазар!
Қатыұлы тил қатқан қылыш, найзасы,
Көш басында сәрьдар мәрт Хожаназар.

Қим қайда күн көрсе сонда жасаған,
Қәуәтер аңлыұын қоймас тасадан,
Кәтқуда кем болып, қошшы аз болып,
Алаұызлық себеп муң-дәрт қашаған.

Тау-тоғай, көл-дәрья, елме-ел гезип,
Жақсы деп жан берип, жаманнан безип,
Жыйнап-терип өткен шашылған халқын,
Оразаны жүрек-бауырын езип...

Зулымлық шоғына таппап табанды,
Оңға айландырмақ болған заманды.
Халық жолын жақтыртып жаққан жүрегін,
Қарақалпақ тууды батыр Маманды.

Қатал тәғдир және қабағын шытты,
Бираз кәтқудалар қалтыс жол тутты,
Бир Алманы бөлип жеген Алпыс бий,
Ықырарын бузып, лебизин жутты.

Ғауға шеңгелзары қаппап заманын,
Ғам тыйығы қан жосытқан табанын,
Мың теңге болыпты тышқан тесиги,
Жәхәнин тар етип Айдос бабаның.

Ел бирге ўақтында — ханнан зор болды,
Тәрде сыйлы, хәр бир сөзи зер болды,
Бегис, Мыржық қайырлып қос қанаты,
Аспанлаған кеуди қара жер болды.

Тәғдирдин жүреги бунша тас екен,
Ығбалы көзлери қанлы жас екен.
Халқым қайдан келип, қайға барса да,
Ғижран, Әрман, Үмит — көшке бас екен.

Өмири — дубелей, өмири — жалын,
Маңлайының соры төрт ели қалын,
Жау атпаған оқты Ерназар бийге,
Өз ағәйни атты... Құрымсақ залым!

Бир өзи сан ғошшақ жигитке татыр...
Гүл — бир ашылғанша, бир оқлық — батыр,
Елдин шанарағы шайқалды және,
Тартқы бауы селпи — Мәсләхәт шатыр.

Тикленген халық тууы қан боп жығылды,
Ғапылда жер тистеп жан боп жығылды,
Дәуір қыса-қыса дым жиңишкерген,
Аш бели бүгилди, бауыры сығылды.

Жүйриклер тусаулы, үркек тайлары,
Мәртлерсиз сүрилмес мәртлик майданы,
Қумар Ана батыр улына ырза,
Тек, тутылмай тозды сауыт-сайманы.

Хақлық қылышының жүзи кетилди,
Өмирлер қырқылды... Өмир жетилди...
Халқым ийнине де тартып көрмеген,
Шадлық липаслары талай сөтилди.

Жалған дур — бизди халық болмады деген...
Көп едик ғой... Тәғдир жалмауыз жеген.
Он әсир арыдан табылар тегин,
Атланғанды «Қара тениз»ден кемең.

Беглигин бузбай, соң болған жатаған,
Жоқлық жомарт ердин қолын матаған,
Перзентке паянсыз десер ақыры, —
Дәулет, дәулет болмас мал-мүлк атадан.

Түйең қоян алар баққанда әумет,
Елге де, жерге де бир қарар нәубет,
Аралас-қуралас, жол жүрсе жолдас,
Қәуәтер хәм тәшүиш, саз бенен сәубет.

Өмир қалбиринде сан мың еленип,
Қимге парыз, қимге төлем төленип.

Аталар көксинде туншыққан пәрияд,
Аналар көзінде жас дөңгеленип.

Соппаслы сыпыра жырау қобызы,
Қайғының қайысқан бүкир егизи,
Тилинде — батырлық, ырғағы — дабыл,
Бейиш нәпеси дур — қаслы-негизи.

Жыраулар пири дур — Шаңкөт, Айтууар,
Журттың дағлы кеулин саз бенен жууар,
Дәстанлар ул-қызды ерлікке шарлап,
Беллерине мәртлик кәмарын бууар.

Шайырлар болған ба Қарақалпақта?
Бәри де хақ сөзди салған дур хатқа,
Үмит жағысында болған дарғашы,
Өткен Әрман — деген арғымақ атта.

Бул халыққа қудайдан басқа ким хожа?
Хүкимге бойсынбас, тек те дин хожа,
Дәртли ел, шерли жан қаймығыу билмес,
Заманға тик бағып өткен Күнхожа.

Қосық дүньясының — мөлдир булағы,
Шайырлар ишинде алтын жығалы,
Әжнбияз руұхы еле дәрбәдәр,
Хәр жазған жырында бұлбил пығаны.

Топырақ, Күйик, Шылпық, Аяз қаласы,
Жәйхуннің тәрк еткен ески саласы,
Елиу, алпыс қорған, мөгар мың қорған,
Басына жеткен дур тартыс-таласы.

Қәйтсе де, кимсесиз шәхәрлер қалған,
Гүл ашпаққа мейил бәхәрлер қалған,
Төтепки бералмай дөнген апатқа,
Зәхәрлер жутылған... Қәхәрлер қалған...

Ақымбет бақсының аламойнағы,
Хеш тулпар буңшелли қызбас дойнағы,
Қосығын яд алып, сазын таратқан,
Хорезим, Бухардың қыры-ойлары.

Илхам бостанының хеш солмас гүли,
Сахраның сарғайған серхош бұлбили,
Бердақ — шежиреси Қарақалпақтың,
Қағазы — қалқан дур, қылыш дур — тили.

Муұса, Нурабылла — саз, жыр Қуяшы,
Кеули — дәстанлардың алтын уясы.
Қуудай сыңсып, газдай ғаңқылдап өткен.
Қантарыұлы қобыз, шерли Қыясы.

Дауыл бәсекисин тән алмас шамның,
Түрин көрип қорыққан заманның, заңның.
Кәбада илаһий Ислам шырағы,
Имам ийшанымыз шұғласы таңның.

Илим — жол тутады қыяны гөзеп,
Билим — Ел өңірін турады безеп,
Әуладлар суұсынлап дүнья таныған,
Көп салалы әбиҳаят — Қумөзек.

Уллылық нышаны — хақ деп жанбақ дур,
Сайызлық — сайларға қонған қаңбақ дур,
Алмақтың — бермеги, азапқа — ғазап,
Ел дәрти — Ер ушын түскен салмақ дур.

Дәхмет пәнжесинде кеткен сан мақсым,
Халқының қалқаны болған жан мақсым,
Маннайына сыймай Қарақалпақтың,
Түркменнен баспана тапқан Ханмақсым.

Өттен.. Жаманлыққа кеули бармайды,
Тиллес, динлеслерин қалай ғарғайды?
Хуулеген самаллар қалды ийелеп,
«Ийшан қала» — деген уллы дәрғайды.

Қай Қаралпақ билмес «Майлы шенгел»ди,
Ат үстинде түнеп, шешпей беллерди,
Батыр Ерназарды пир тутып өткен,
Шайқасқа шай турған түрип женлерди.

Тәғдирдин тисеули орағы орып,
Сулатып салса да гүулеп көгерип,
Алпамыс тулғалы жау жүрек Өтеш,
Өткен Елин-Жерин қызғыштай қорып.

Хош қауаз сазенде, шайыр атанған,
Сегіз қыр, бір сырлы Жаңабай палуан,
Айқаста, айтыста жығып, жеңсе де
Жоқ-жуқалық пенен гүресте талған.

Ережеп тентектің аузында шаққы,
Билген ел қәдірін, қақ хәм нахақты,
Шағыныу, жағыныу, бағыныу билмес,
Сөз қамшысын өрген Өмирбек лаққы.

Талай әулад келди, талай жан кешти,
Қанша дәуран сүрди, қанша ғам кешти,
Суұлықта суу ишти ақ көбик атлар,
Басына күн туған ерлер қан кешти.

Хийуа қыз салығы — деген хабарға,
Шыдап туралар ма шапқанлар арға?
Үн қосып жыласты болдық Хожели,
Әуезжан хожаны тартқанда дарға.

Болатуғын перзент Ел даңқын жаяр,
Намәртлер хәр уақыт сыртыңнан саяр,
Ығбал беріп болып, көп көрген бәлким...
Халқының сүдини еди Аллаяр.

Жарқ етип сөнгенлер көп ғой жасындай,
Турқы ойып алған таудың тасындай,
Елдің ұл-қызлары болсын-дә, болса...
Көптілеу, Нәжимдей, Әбиу, Қасымдай.

Ешжан Қосполаттың мақпал қауазы,
Бұлбиллерге сабақ Айтжанның сазы,
Аяпберген Муұса халқына көзгі, —
Қазы Мәулик, Аббаз Дабыл баязы.

Бираз дәуірлердің басып белесін,
Шад етип бабалар руұх-елесін,
Ибирайым Юсип уллы сәрькарда,
Мәнзиллерге елтер шайырлық көшин.

Шын мәртлер Елим деп өтпеги керек,
Заман құрсауларын сөтпеги керек,

Батыр, пақыр, аш, тоқ болайық мәйли,
Халқымыз, халықдығын етпеги керек!

Сейтнияз устаның жүрегі алтын,
Тиллә дуұтарына сүйсінткен халқын,
Төрінде қәстерлер хәр қарақалпақ,
Генжебай бақсының қолында шалқыр.

Ағалар, дүнья хеш болмаған тегис,
Бір жағы дүзелсе, бір жағы кемис,
Қыссамда елеслер өтмиш сұлдері,
Қағазлар жүзінде тек емис-емис...

Ардақлы әуладлар қол берген дәуір,
Бизге мийрас еткен күнлерди ауыр,
Жазғаным сөз емес, йошлы жыр емес,
Кеулим ханасына сыймаған хәуір.

Қосыққа қурылып кеуил безбенім,
Хатқа кестеледим жаным сезгенім,
Бизди әпиу еткей Уллы Руұхлар,
Мәгар надурьс, мәгар зыят сөзледім.

Халық пенен жағалап Әрман жағасын,
Сыйынып, яд етип ата-бабасын,
Әзиз бирадарлар, тапсырды сизге,
Халил Дәулетназар баяз — намасын!

*Март, 1991-жыл.
Март, 1992-жыл.*

ИЙЕСИЗ ЖУРТ

Әкеміз бийшара — жүдә бір кеули бай адам еди. Иним Шүкирбайды — Айшүкир, кишкентайымыз Генжеханды — Ақгенже, сени болса Хәмийқыз, Ақдәмиш деп төбесіне көтеріп, мойнына мингизгенде мисли тау басына шыққандай болар едіңіз. Қайдем, қарақларым... биз соннан берли оннан сәл бәлентирек — шады-қоррамлық бийіклеріне шығып көрдик пе ехен, сирә?

Қарындасым, ХӘМИИДА! Ийесіз қалған журтымыз «Қыйсық терек» хаққындағы өткен күнлер дәптеринен көширип жазған усы кеуил — дәстанымды меҳирбан — АТА, гамхор — АНАмыздың алдында өткен шағлардан — өзине ағалық тилек пенен усынылған кишигирим естелик деп билгейсең...

Мен аўылдан кеттим ертерек,
Мәгар... Қуры шаптым далаға,
Турмыс соны еткенди зәрүр,
Соң, иним де көшти қалаға.

Кексе Анамды, қарындасымды,
Үйдін аўыр дәскесін алып,
Көшти...
бизің «Қутлыаяғымыз»
Барған жерде жүрди таланып.

Кетип қалып жүрди аўылға,
Оған хешким дыққат бөлмеді.
Абзал көрип ески мәканды,
Бир күнлері... қайтып келмеді.

Ийтаршылық — дәркар ма ийтке?
Барған жерде керек оңысық.
Тәбиз билмес ийт, пышық ушын,
Қырын қарар бираз қонысы.

Хәр бәхәрде келер қарлығаш,
Шийлеуісиз сол дәлизимизге.
Бауыр басып қалып-ек, бірақ,
Көшкен ұақта ермеді бизге.

Пешем емес, кимди дур тиллеу,
Обалы не? Ериўин, ерди.
Сезип изге қайтпасымызды,
«Шырр-шырр» етип жылап жиберди.

Өкиништиң қурсауы қалың,
Ишки туйғым етиледі паш...
Үнсиз-түнсиз қалды бағымыз,
Ермеді ғой... бир де-бир ағаш!

Сырлас, қыймас деп жүрсек,
олар, —
Тек, жерге бас ийеді екен-аў.
Сол топырақты бизден де көре,
Хақ, хақыйқый сүйеді екен-аў?

Ядқа түссе туўған мәканым,
Еңсем түсип, қаларман жаўрап.
Ата журтым қарап турғандай, —
Әкем болып — көзи жасаўрап...

* * *

Жазылажақ кеуил шеримнің,
Мен унамсыз қақарманыман.
Қаланбаса ошаққа отын,
Қазан шалқып, булқый ма қуман?

... Сийрексипти «Майда жийде» миз,
Қиятырман, қолымда балтам.
Көп қырқылып, шабылған таллар,
Болып қапты-аў, дым гене жалтаң!

Хабарласпас биз бенен енди,
Дүңкийискен гене түбирлер.
Ағаш түүе адамларды да,
Тәғдир деген, аяўсыз бирлер.

Әкем пақыр, жемис-жийдегин,
Пуллар еди базарға сатып.
Ал, биз...
Оның нурланған бағын,
Не күнлерге қойғанбыз шатып?..

Түби менен бердик көтере...
Кім жарғылар, кім тросс салып.
Ал, дарақлар табан тиресер,
Жерге беккем асылсып алып.

Қарсыласар... ақыры болмас,
Туған жерін қушып жығылар...
Сол күнлерді еслесем бүгін,
Өкиништен жаным сығылар.

Айтсаңды, бәлкім дуйым журт,
Сөз — қәлбимди тырнап қазар дым.
«Қолы қуры емес еди ғой,
Әттең... суыпы Дәулетназардың...»

Қыйнар еле хұждан азабы,
Себеби, бул — ойсыздың иси.
Шаншып едим өзим шүлликлеп,
Мениң менен жаслас көбиси.

Биреу егер, биреулер жулар,
Ким дур бузар, ким дур дүзетер,
Бул өмирде ким дур қолы суқ,
Оны ким дур қорғап-гүзетер.

Әке руұхы кеширгей бизди,
Түсе алмадым мүлкіне ара.
Соннан мениң кеуилим дағлы,
Журтымның да жүрегі жара.

Геллекленди талай мәртебе,
Талай нарттан шықты таллары,
Дым-дым сийреп қалған ағашлар,
Әкемиздің ғамгүн баллары...

Сүйеклерін өлген ағаштың,
Соң әкелер хәр ким сүйретип.
Ата-ананың айтпағанын да,
Қояды екен турмыс үйретип.

Олар көріп-билмеген ислер,
Соқпағыңда көлденең жатар.
Аңлытады қәуіп-қәтерге,
Қыйыншылықларға сынатар.

Көбейтеди қарыз-парызды,
Кимге? Қашан? Қалай өтелер?
Үйретеди шуқып көзине,
Мурныңа жип тағып жетелер.

... Мениң мунлы әкем қусайды-ау,
Ыңыранысып, гүрс-гүрс қулаған.
Ар-намысым ағашлар менен,
Сатылғандай туйылар маған!

* * *

Сағынышым, кем-кем бийтақат,
Сол күнлерден узаған сайын,
Өтмишимнің яд шырақларын,
Қыялымда қайттан жағайын.

Жан дүньямың көптен беклеули,
Қапысынан үңилдим және.
Сууық сезім бойымды қарып,
Өз-өзімнен түңилдим және.

Бай, — деп жүрсем, кеулим жупыны,
Тусаулы аттай әрманым шабар,
Ауылымнан, Анажанымнан,
Көптен берли алмаппан хабар.

Қыршын кеткен жан досларымның,
Бар емес пе еди баллары?
Жоралықты келтиріп бәржай,
Сорамаппан, арзы-қалларың!..

Баслаң мени қәдирдан жоллар,
Қулыншақ боп өскен үйіме.
Жаздырлар ма өкиниш түйген,
Кеулимдегі шийе түйіндер?

Ашшы сезім жанымды қарып,
Тәғдиримнен түңилдим бүгін.
Мен өзимди умытып барып,
Жүрегіме үңилдим бүгін!

Мен, кешиктім...
мына өмирде
Мен көбинше жүрдім утылып.
Енди болса хинжи-әрманлар,
Моншақтайын кеткен сытылып.

Кеңлерге кең. Тарға тар — дүнья
Гейде зыят керегиннен де.
Назырқанар хәтте, пүтннге
Биреу қайыл, шерегине де.

Өмир деген қустайын еркин,
Мол-көл. Гей ұақ толмас ууыс та.
Жете бермес созған нәрсене,
Мүтәжликтің қолындай қысқа.

Адымлары алшақ — ұақыттын,
Тутып болмас: жууырғыш, епли.
Бул тәдирге исенбек қыйын,
Минези бар: бир, оңлы-шепли,

Ертип кетип ушқалақ сезим,
Таңып қойған көрер көзимди,
Сөйлейтуғын тилим болса да,
Айталмадым бираз сөзимди.

* * *

Жарқыраған айдай моржасы,
Көптен дүглеп тазаланбаған,
Сығырайып жанған бир шыра,
Бәрха қарап турғандай маған..

Үйимизге хәр қашанғыдай,
Геуғимли кеш келгенде кирип,
Шыраларды жағады Анам,
Гибиртиклеп, сөйленип жүрип.

Ерте жатып, турыұды ерте,
Зинхарлайды бизге удайы,
Ал, кітаптар нәсийхат оқыр,
Сырқылғанша шыраның майы.

Шыра май... сол тоқыма пиликлер...
Таусылмастай сезилер еди.
Өмирди де ойлаппан усылай...
Жүрек-баурым езилер енди.

Бере алдық па кешлерге жақты,
Үлгердик пе дүньяны танып?

Қәхәт майдай сол ұақыттағы,
Сырқылармыз бизлер хәм жанып.

Өткен күннің сақлап сәулесин,
Сезимимнен сөнбейди сирә.
Өжиресинде кеулимнің гүңгирт,
Илдириули турар сол шыра!

Өмир—паныс... мың-мың пәнжире,
Биреуінде мен хәм бир пилик,
Шытыр-шытыр жанарман жылап,
Шытыр-шытыр жасарман күлип.

Айналмақта күнлерим күлге,
Баратқандай мәнетим артып,
Жасарады—әрман, үмитим,
Өзим, кем-кем егеде тартып.

Ғарры қыздай сыйпап-сыланар,
Басын бәйги жолына тиккен.
Ой-қыялым таулар қамышы,
Шабандоздай тойдан кешиккен.

Түүесилгенше бойда қызғыным,
Ушқынларман болса дегеним.
Тәдир үплеп қатақалмаса,
Еле өшким келмейди мениң!

* * *

Ауылымыз, қәдимги ауыл,
Сағындырған ысық жамалы,
Парақлауда кеулим дәптерин,
Өткен күннің жипек самалы.

Балалықты ядқа салыушы,
Бул самаллар қай ұақта тынған?
Әне, үйим...
арғы қапталда,
Арба тур, бир арысы сынған.

Мақул-ау бул арба жөнинле
Табағойса сөзим жүйесин,

Сәл ертерек жоғалтып едик,
Бизлер оның нағыз ийесин...

Соң-соң гене қапашылықтың,
Ауыр қосын тууарып еди.
Усы арбаны сатып алғанда
Баладай боп қууанып еди.

От-шөп тасыр, гә төгин төгер,
«Ақ гүррени» арысқа жегип,
Не рәхәт көрди өмирден,
Өткендей-ау, тек, мийнет шегип.

Әне, арба,
Торланар кем-кем,
Қатпар-қатпар көкирек шерим.
Узақ жоллар қаусатып әбден,
Желиндирген дигиршиклерин.

Жан әкемдей талыпты ол да,
Өмир жолы кесилип жатыр,...
Хожалықтың ески арбасын.
Байғус Анам тартып киятыр.

* * *

Қайыр тепкен «Қыйсық терек жап»
Баяғыда ылайтып аққан,
«Ауыл» деуден тилге оралған,
Мынау мениң бийшара шатпам.

Кирип-шығып босағамыздан,
Үйір еди шадлық та, муң да.
Жуғырласқан палапанлардай,
Ушып-қонып жасар-ек бунда.

Жасар едик: тәшүиш не, дәрт не?
Турмыс салтын аңғармай, билмей
Ата-анам гүл екпеген менен,
Ай-қызларын өсирди гүлдей.

Ойларыма арқау сол шағлар,
Тек, елеслер енди түс киби.

Уямызды кеткенбиз бузып,
Бир безбүйрек наймыт қус киби.

Бир-бир ушып кеткен көзимнен...
Сорағлайман опадарлықты.
Өзге түүе, өзимди өзиме,
Уқтыралмай үним қарлықты.

Хешким көптен ізеп баспаған,
Қыр-әтирап қарар елерип,
Хәтте, тамның дийуалларына,
Ақбас, жантақ кеткен көгерип.

Шеңгеллердин, жигилдиклердин,
Жармасады шаты-тикени
Журт ийеси сол жуп қумыры,
Енди бәлким танымас мени.

Мақтағандай нәрсе жоқ хәзир,
Қағып-силкип сөйлермиз минеп,
Бизин анау ийт кетекке де,
Жүрген шығар шағаллар түнеп.

Бул гәпиме түсине ғойса,
Тұлкилер де мысқыллап күлер,
Ийеси төрк еткен мәканда,
Жасамақты олар да билер...

Үй алдында сығасып өскен,
Енди бирен-сараң «Майда тал».
О, құдайым!.. Қарлығашлар ма?..
Ақыл-есим хайранлықтан лал.

Бахыт киби бул әжеп қуслар,
Усы жайдың тәнха бәхәри.
Көшпепти де, шайқалмапты да,
Қатар қонған үш-төрт «шәхәри».

Қарлығашлар кеширимли ғой,
Урысып-кейир соңыра жубатар.
Хұждан мени жазалау ушын,
Садағынан ғам оғын атар.

Эх, ығбал-эй... рийзалықтан,
Төппеллеме толалмадым-аў,
Садықлықта туўылған журтқа,
Қуслар шелли болалмадым-аў!?

...Ауылымыз, баяғы ауыл,
Шадлы шаўқым-сүрени тынған.
Жай артында саўсап-қаўсаған,
Сол арбамыз арысы сынған.

Бул ағашлар қашшан өлгели,
Соннан берли жатыр жерленбей,
Жәқ, жәқ... көмип таслаўдан көре,
Сүйеклери сақланған жөндей.

Сезим-қазық, балға дур-хұждан,
Көкірегиме қағады сына.
Халқабадқа қатнап-ем талай,
Минип оның алтақтасына.

Желден жүйрик әрман-қыялды,
Көз илеспес алға оздырдық.
Соннан берли не-не күнлерди,
Хәтте, ушлап-тутпай тоздырдық.

Бәхәр менен жаз аралығы...
Шалбарымның балақлары кен,
Ағысы жоқ ауыр сезимлер,
Енди кем-кем тартпақта терең.

Көксимдеги ғәрип жүректи,
Алдап-арбар арсыз көзлерим.
Талай езип-женшти ғой оны,
Иштен шықпас ауыр сөзлерим.

Жаңа-жаңа байқап қарадым,
Жолларымның ойын-бийигин.
Қәдемлерим көшпейди жеңил,
Ауыр мениң аяқ кийимим.

Қанша жамап-жасқаған менен,
Кем-кем қыйрар өмир хәремим,
Шаллық—калақ тәшүишим—батпан,
Майысыўда кеўил тәрезим.

...Ақ соқпақлар шөп бастырныпты,
Аяқ, туяқ таплап шаршатқан.
Дәўлетбайдың қонысы бетки,
Жийде өткел алынған жаптан.

Бул жерлердиң көз жасы-жамғыр,
«Қыйсық терек» самады қатты.
Жүрегимниң әрман дийўалын,
Талай тиклеп, талай қулатты.

Бир-бир дәрттен хәр шаш түгинде,
Хеш мойымас, емендей берик,
Енди буннан табалмай турман,
Жан әкемниң изин теберик.

Хеш бир перзент ата-анасын,
Анық аңлап, түсинбес толық.
Кеш билермиз қәдир-қымбатын,
Бийшаралар кеткен соң өлип.

Билмеппен ғой, әкемди мен де,
Бизге ат хәм арба, хәм арыс,
«Сүйетуғын» шекемди гейде,
Шаппатлары жақыннан таныс.

Жаңсақ басып, ис етсем қәте,
Изсиз қоймас, жазалар ағам.
Хеш ким билмес сол шаппатлардың,
Талай керек болғанын маған!

Тәғдир мақул деп тапқан болса
Шабылып, батып, жанайын дедим.
Өқиништен, дәрттен, хұжданнан,
Жүдә-жүдә көп шаппат жедим!

* * *

Кем кеўил халық—қыз туўысқанлар,
Маған ауыр, көз жас қылғаны.
Көкейимде... әжапаларым,
Қуўдай сынсып узатылғаны.

Жат журтлық боп кетти мунлылар,
Сынық кеўли шыл-пәрше сынып,

Алтын уя—«Қыйсық терек» ке,
Телмирисиң, қустай талпынып.

Жас сүйріктей қарындасларым,
Жаўдыр көзлі, гүмис айдарлы.
Қарақларым мийнет белбеуін,
Беллерине ерте байлады.

Әх, аўыл-әй... Эрманласым-әй...
Улы-қызың мүләйім, ғәрип.
Танып билмес қалалы баллар,
«ӘЛИПБЕ»нде қырқ бир мың хәрип.

Шақасына зил түссе гүлдин,
Тамырына келмей ме зақым?
Оларға дурыс еттің тәрбия,
Ойындардан—кем бердин хәқын.

Арба айдап, төктирдин төгин,
Шопан еттің изінде малдың,
Қитаптарын қолыңан алып
Орақ берип атызға салдың.

Соң барылар мектепке бунда,
Сабаққа да қойдың қатнатпай.
Инилерім, қарындасларым,
Кетпен шапты бууыны қатпай.

Еки бірдей қыз апам бәлким,
Сол себепли оқый алмады,
Көгереңлеп доқ урған дәуір,
Басқа не-не зәулим салмады...

Мен де сендей—әптер де-тәптер,
Қан жыларман... тек, пүтин сыртым.
Жан әкемдей көзи жасаурап,
Қәсте жатқан ийесіз Журтым!

* * *

Бердимурат ахун еккен бағ
«Қыйсық терек» жаптың сәл өри.
Асты-үсти төгилмей қалмас,
Баслы дақыл: тары, жүуәри.

Тыным билмес ағам бийшара,
«Хилғақ» урып, аталы сақпан.
Заман күлип бақпады оған,
Ал, ол, заман тәбизин баққан.

Пәп-пәкизе дәстүрлеримиз,
Халық кеулинен кеткендей өшип,
«Теперишлер» көзине түрткі,
Жол бойында бар еди мешит.

Жери бозан, жаплары суулы,
Ғаз хәм қуулар бар еди көлде.
Әдиллиги қақ жарған қылды,
Кәтқудалар бар еди елде.

Қора, төле, кетеклерине,
Қонақ болған қоян-қырғауыл.
Дигирманы, тандыры ортақ,
Шийи, шийлес гез еди ауыл.

Қазыу шығар ала бәхәрден,
Сүймен салып миз бақпас тонға.
Шадлық солқымларым үзилген..
Дәуек жорам тири еди онда.

...Көзлерімди сууғарар көз жас,
Қопа, шоқа үйинин тусы.
Жарғы, балта қырғын тийгизген,
Бағымыздан қалғаны усы.

Ең генжетай Генжеханымыз,
Жүретуғын гез апыл-тапыл,
Сууға ығып кетип бир күни,
Сақлап қалған жийде пайпыл.

Көкирегине қан қатқыр өлим,
Басылмады-ау, жаннан—жериги!
Мархум иним Сапарбайжанның,
Сәл бериде бир түп ериги.

Балаға тән қылық-қасиетлер,
Қозы-ылаққа шекем бөлисиу.
Ушырды көп пәтпелеклерди,
Буйырмады өзине ушыу..

Жүрек шайды болған ата-анам,
Талай сары уғайым жутты,
Өлимшилик көп болды үйде,
Тәғдир және қабағын шытты.

Жүз үгирер қуғ түүе жастан,
Өмир—көшпек ойынын бузып,
Талпынып, тал қарманған менен,
Әжел сели кетер ығызып.

Тәмедар боп усы баладан,
Үлкен үмит етип жүр едик,
Ауырғанда, қудайталадан,
«Тәуір ет!» деп сонша тиледик.

Жалынып хәм жалбарыныұмыз,
Тынланбады, болмады қабыл.
Әзирейли келди, қолтықлап,
Жазып,—толмас қара кітабын.

...Жигит ағам Убайдулланың,
Теңбил торы аты бар еди.
Нәзик, сезим парақларында,—
Жипек сөзлі хаты бар еди.

Балалықтың айтасаң несин,
Хәр нәрсеге болғыш-ақ қуштар,
Қәне,—деймен усы торыға,
Минип алып қуйындай ушсам

Бир сапары қарымға тартып,
Таралғыға аяқты салдым.
Жаныұар мени алды да кетти,
Ат үстінде узақ сандалдым.

Қайшыланған қос қулағынан,
Гүүлеп-шуұлап самал еседі.
Оммақазан атып жығылдым,
Сонда маған жалын төседі*...

* Жақсы ат үстіндегі адам жығылғанда жалын төсейді деген бір ҥикмет бар.

Өмир—асау аттан да бетер,
Айбықәддем екени айғақ,
Тақымың сәл бос болса қыйың,
Минип өтсең мудама жайдақ.

Ығбал атын қосып бәйгиге,
Кеулим сирә толып-тасты ма?
Жал-қуйрығын төсемек түүе,
Туяғының түстим астына.

Бала едим сүйеги усақ,
Сол себепли көзім жасланды.
Батырлықты үйрениу ұшын,
Оқып шықтым талай дәстанды.

Түслериме «Ийшан қаланы»,
Қорғап тұрған батырлар енди,
«Ханжығалы жап». тың бойына,
Қатар қонған шатырлар енди.

Үмит еттим, тауып алсам деп,
Ханмақсымның қалқан-қылышын...
Даурығы зор хәулеки заман,
Қулағымды таулар бул ұшын.

Алпамыстай шықсам қайралып,
Мәртлик, хәқлық болып мойтумар.
Гүлпаршынды қайдан ізлермен,
Табылмады маған Байшубар.

...Желаяқлық—асқан қәбилет,
Баллар сондай минез-қулықлы.
Иске салып қумырысқаларды—
Излетер-ек, гүлыгулықты.

Табанларға еткенбиз сүрме,
Асығылық тән дур уақытқа.
Лекин, шабан шықса несийбең,—
Ансат емес жетиу бахытқа.

* * *

Жупынылау тұрмыс ишинде,
Өмир гүлим кеш бүртик жарды.

Табаным тартпаған жерге де,
Ығбал мени жетеп апарды.

Недәуір уақ қалған беклеули,
Енди, кеулим кенары толмас,
Дәулетбайдың ески журтына,
Зыяратлап бармасам болмас.

Мегзес-ек, бир тикеш басылған,
Бир тандырда пискен шөрекке.
Теңдей ушып, теңдей қонғанбыз,
Алтын уя— «Қыйсық терек» те.

Бизлер, усы жердин-аспанның,
Хәмеңгери—күйгелек қусы,
Ана саулық—ауылымыздың,
Егиз өскен едик қозысы.

Мен маңырап қалдым изинде,
Дәрт мүшкилин артты да кетти.
Алтын шақлы сол ақ қошқарды,
Әжел—қасқыр тартты да кетти!

...Елеслейди Нәзигүл шешем,
Қармаланып салғаны төсек,
Дәуек сыбап-хәклейтуғын жай,
Мына жатқан үйинди кесек.

Тәғдир, аяп-мүсиркеу билмес,
Журтымызға көтерген тоқпақ...
Тутастырып турған үйлерди,—
Жойтылыпты баяғы соқпақ.

Сол жылайман гүзек күнлери,
Қос соғысып көмістим бақан,
Сонда жүдә сөйлемшек еди,
Мына ғамгүн, ийесиз мәкан.

Асты көмик ылай сыпада,
Жуғырласып оқыймыз сабақ.
Қапталдағы шетен қорада,
Илдириули бир-еки қабақ.

Қатнар едик мектепке бирге,
Қыял жүйрик, жолымыз даңғыл,
Күтип алар, хошласып қалар,
Үй алдында өскен тораңғыл.

...Енди бақсам: әрманлар жасап,
Шадлық шақақ урғаны жалған.
Мисли, бизиң балалығымыз,
Сол кесеклер астында қалған!

Биз де турмыс дәстүрханының,
Ашшы-душшы татқанбыз дузын.
Қәлер едик, жипек минезли,
Айболғанды шашлары узын.

Ядымда жоқ: бир-биримиздин,
Зейнимизге тийген гезимиз.
Гүлхан болды, отырсақ-турсақ.
Толқып, булқып сөйлер сөзимиз.

Әттең... сол бир уялшақ хатлар,
Қалтамызда-ақ жүрип жыртылды.
Аппақ сезим—қусларымыздың.
Қанатының ушы қырқылды.

Әх, өмир-әй... сынық кеулимиз,
Бир-биреуісиз сирә кеңшимес.
Әрманларға, ой-қыялларға,
Мына журтқа едик еншилес.

Батылсызлық мойынтурығы,
Аяқларды бастырап шалыс.
Кимди айтып, қойсақ та кимди,
Балалық шағ—гүнөдан қалыс.

Гүл-ғүмшалы хұр пасылым-әй,
Жақсы-жаман күниме шерик.
Енип хәзир сол түр-сыпатқа
Кетким келер сүтилмек терип.

* * *

Дегиш алған дәрьядур—Дүнья
Ықлап жүздим. Дым аз өрледим.

Ата-анамнан, туұысқанлардан
Жақынырақ хәмдәрт көрмедим.

Көксимдеги жапалы жүрек,
Бунша неге урады шапшаң.
Мен жүдә бир күйинбес едим,
Сол күнлердей күн тапқан болсам.

Адамларды түсинген сайын,
Жан бийшара хәсирет шегер.
Өзимнен хәш налынбас едим,
Дәулетбайдай дос тапсам егер.

Умыталмаспан—сол он жетиде,
Уғрын баққан ахыу көзлерди.
Сондай гүллер дус болғанда, мен
Жазармедим, мына сөзлерди?

Бүлдиршиндей сол нәўше қызлар,
Хоширей, хошқылық, хошәдеп.
Олар,—үзилип қалмас, жойтылмас
Кеўилиме тағылған сәдеп.

...Кетейин деп кеттим бе буннан,
Нашүкирлик түлени түртти.
Селлер жуўды, тәшўиш теңселтти,
Сағыныш деп аталған журтты.

Жаны жүдеў ырысқы-несийбем,
Гә тоқырап, гә жортып-желген.
Көптен берли жолларым бурыў,
Усы, Әрман—исмли елден.

Сыйдыралмас өкиниш көшин,
Жүрек—деген кәрўан сарайым.
Тырнақ салған тәғдир жүзиңе,
Ийесизим, Аўылым—Айым.

Гүлшелерим—Қарындасларым,
Айдарларын тунғыш өрген жер.
Дуз-несипти басқа жақлардан,
Шөпшеўимизди мақул көрген жер!

Енди, тек те, гөне тамлықтын,
Кесеклерин сылап қайтаман,
Кеўлим алып-ушып келерде,
Жүрегим қан жылап қайтаман...

Сен—уясаң қуслары ушқан,
Қәдири жоқ мениң керегим.
Есигиңнен ендим—Халқыма,
Төри Уатан—«Қыйсық терегим»!

1989-90-жыллар.

МАЗМУНЫ

Элүидаг, Мухаббат... Хош қал, Жаслығым!..
(Насрый поэма)

5

ҚОСЫҚЛАР

Бұлбил—гүлдин, мәртлер—елдин дәрдинде	86
Қарындастарыма	87
Садаған кетейин, уламалар-эй.	88
Мухаббат исмли қыз еди—Аққуу	89
Қарақалпақстан!	90
Ауылға қайтыуға баяғы қыз жоқ	91
Ақ кептер	92
Тәғдир жазса, сүймесидди-әм сүйерсен	93
Аманияз Аршекөв	94
Курама қатарлар	95
✓ Айралық қосығы	96
Халық, халықтығын етпек керек!	97
✓ Жаслығым, сен мени таслап барасан	98
Тумариса	99
Сағынышым көзімнен тамшылар	99
Халық ушын перзентлер туумақ керек дур!	100
✓ Мухаббат, сен маған келгейсен?!	101
Ханмақсым	102
Бийтаныс қыз	102
Көзлери кийиктин көзине мегзер	103
Бабалардан не қалған бизге?	104
Бахытлы төсек	104
Бөндиргиде	105
Алпыс бий	105
Амангелди батыр	106
Қарақалпақ ырғағы	107
Ышқын тыйығы көксимде қалсын	108
Азатлық	108
Бир сүйгеним болды Алты ай азық	110
✓ Ғәрип ашық—Шахсәнемлер қаяқта?	110
Үмит паслында	111
Гөне жыл	112
✓ Керегі жоқ еди сүйиудин!	113
Ерназар алакөз	113
✓ Мен, сеннен кеткели	115
Мәрт болалмас тыйығы пәс жигитлер	115
Баспа сөз халқы	116

✓ Элүидаг жаслығым, элүидаг!	117
✓ Егер, еслей алсаң	118
✓ Ғайры жұртлардағы Қарақалпақлар	119
Бұлбилім!	122
✓ Жүрек	123
Гүлара	124
Кимлигин, яд ет!	124
Ғайбулла бақсы	125
«Майлы шенгел»	126
Сен жақсы қызсан.	127
Болатұғын елдин баллары	128
✓ Әмир, усындай ма ағажан?!	129
Сени ізлеп келермен еле	129
Халық мәпи	130
Мен унатқан қыз	132
Халық, ата жұртынан айырылмағай!	132
Ол да, биздей күйикли мөгар.	133
Туұры болғай кеуіл тәрезин балам.	133
Эй, сормаңлай жигиттин яры	134
Халқын жылаударын болсын	135
Мениң жүрегімдей жанбақта заман	136
Бизге бир жуп посса берсеңиз нетер?	137
Тарийхшыларға.	138
Сәуер яр	139
Бизин бағымыздың—Әнары	140
Жарасар	140
Мәсләхәт төбе	142
Сирә бир тәшүишсиз болған гезим жоқ	142
✓ Мени әпиу ет, мухаббат.	143
Наурыз сейили	144
Жүрегим, илхамшың мүбәрек болсын!	146
✓ Яратқан, халқыма бир зор бала бер?!	146
✓ Кирпигин оқ, қасың кәман көринди	148
✓ Биз, рәхәт жолын таңласақ болмас.	149
✓ Мухаббат тилинде сөйлер көзлерин.	150
Жәдигерлерге	150
Күнлерим	151
✓ Ашық болмаған ким бар?	153
«Дүнья, хош болың... мен уйқыға кеттим»	154
Батыр Гүлайым	155
Келмес	155
Бир-бирейди таныр уақтымыз болды	156
Кумар Ана	156
Ағалар, сиздерге арзым бар мениң	157
Дүнья жүзи Қарақалпақларына!	158

НАСРЫЙ ҚОСЫҚЛАР

Сиз, мухаббатты күтетұғын шығарсыз?.	161
Көзлер	163
Әмир	164
Мухаббат қайығы	164
Мүрәжатнама.	168
Бизин терезелеримиз.	171

Жүрек	173
Ләблериң бир нәрсе демекшидей ме?	174
Сен дуньяға келип атырсаң	175
Бахыт қусы	177
«Дунья»	177
Ана тилим!	179
Мухаббат—пәкизе туйғылар жүреги	181
Көзлериң—кеўилиңнің терезелери	182
Гүллер мәүсими	183
Сениң аяқларыңның ҳауазы	184
Олар, мухаббат жасында	185
Аққу	187

ПОЭМАЛАР

Қарақалпақ баязы	189
Ийесиз журт	202

Сивги башки бу жаннат
 Билмадими, билмадими,
 Я билмаса дузас бу
 Билмадими, билмадими . . .

Халила Даулетназаров

ПРОЩАЙ, МОЯ МОЛОДОСТЬ

Поэмы, стихи

На каракалпакском языке

Издательство «Каракалпакстан»
 Нукус — 1993

Редакторы *Б. Ерназаров*
Қарап шығарған *З. Ишманова*
Художниги *И. Қыдыров*
Худ. редакторы *У. Ережепов*
Тех. редакторы *К. Бекниязов*
Корректоры *Г. Турымова*

ИБ 4570

Териуге берилген уақты 3. 03. 1993-жыл. Басыуға рұхсат етилген уақты 5. 05. 1993-жыл.
Қағаз форматы 84x108¹/₃₂. Газеталық қағаз
№ 2. Әдебий гарнитура, кегль 10. Жоғары баспа
усылында басылды. Көлемі 7,0 баспа табақ 11,76
шертлі баспа табақ 10,8 есап баспа табақ.
Нұсқасы 3000. Бұйыртпа 208. Бағасы шәртнама
бойынша.

«Қарақалпақстан» баспасы, 742000. Нөкис қаласы, К. Маркс көшесі, жай 9.

Қарақалпақстан Республикасы баспа сөз бойынша Мәмлөкетлик комитетинин «Правда» газетасының 50 жыллығы атындағы Нөкис полиграфкомбинаты, 742000. Нөкис қаласы, К. Маркс көшесі, жай 9.